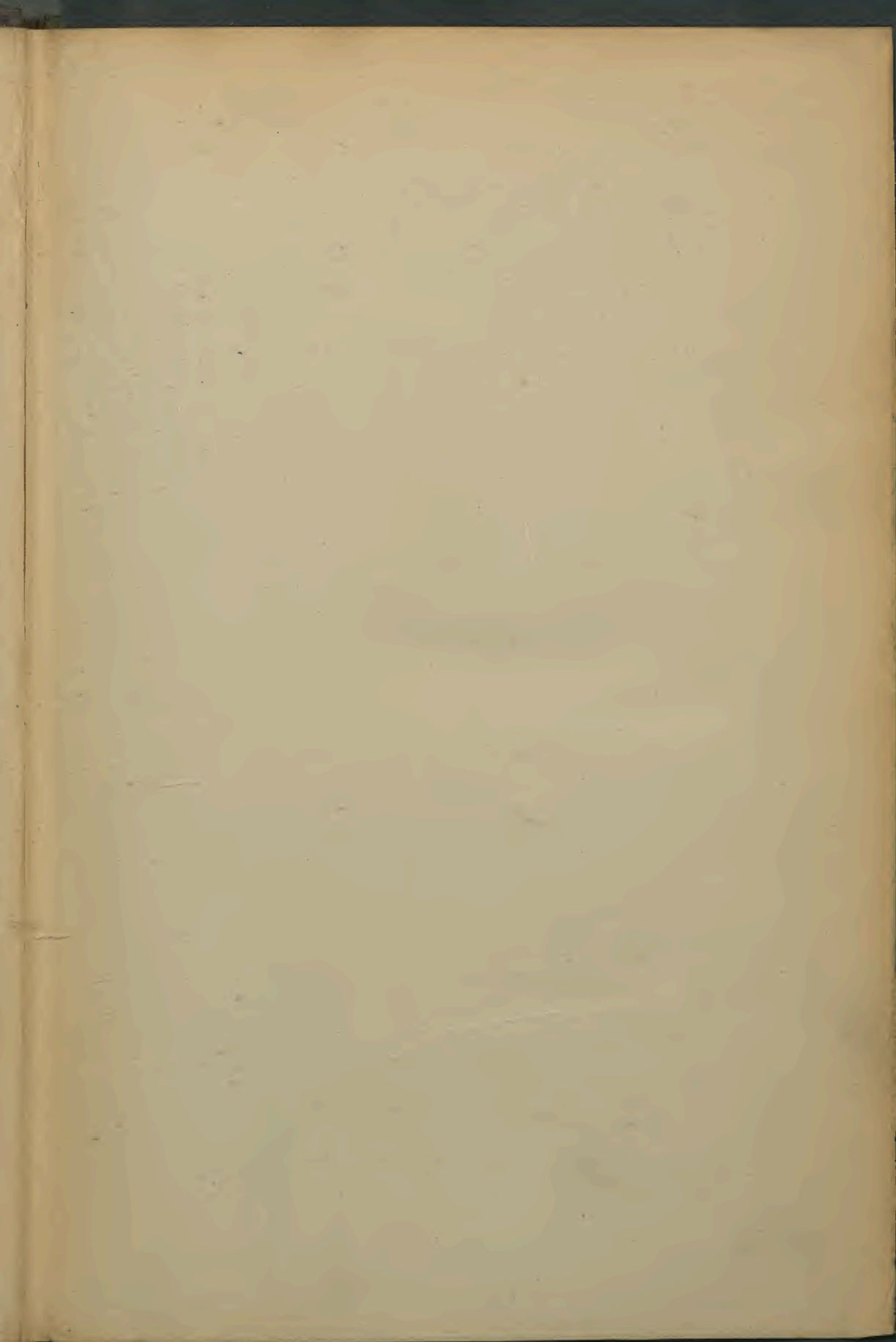
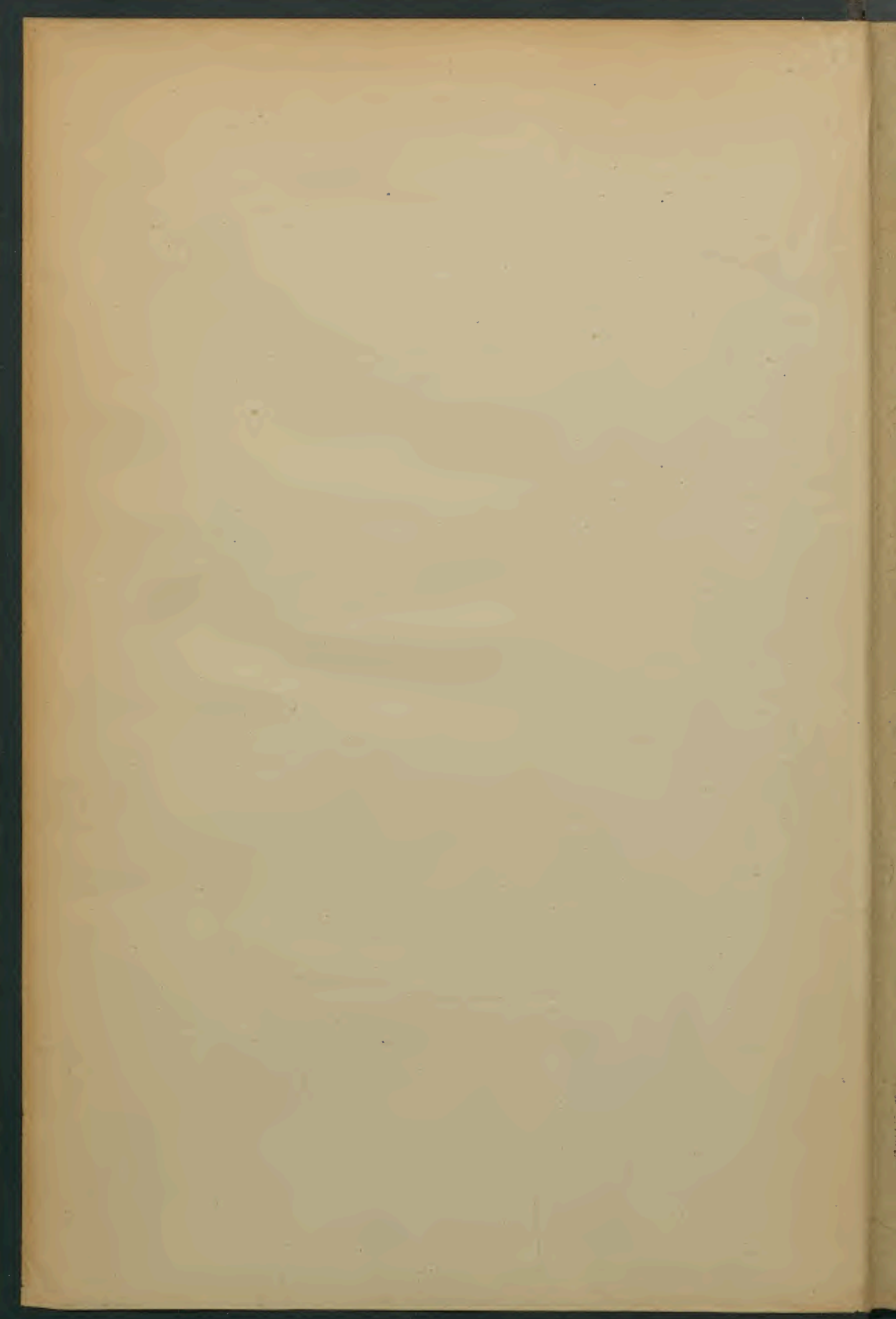

I-176

1906 ՅՈՒՆՈՒՍԻՐ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆՈՒԱՐ 1906 թ.

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

1. Քաղաքի Սինոգի օրագրութիւններէց.	• • •	3
2. Ծրագիր քահանայացուներէ ընտրութեան և պատ- րաստութեան կանոններէ	" • • •	6
3. 1905 թիւակաւնը. Ե. Ճ. Վ. Մ.	• • • •	13
4. Փրկչի ճնունդը. Հասո	• • • •	21

ԿՐԾՆԱԿԱՆ

5. Փրկչը և յեղաւորները. Թ. ռ. Գր. քհ. Նոր-Արեւանց.		23
--	--	----

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒ • • • • •	33
---------------------	----

ԱՅԼ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

6. Այլ եկեղեցիներ և ժողովուրդներ կեանքից.	• • •	36
7. Համառուտական եկեղեցական ժողովի նախապատ- րաստական աշխատանքները.	• • •	37
8. Կաթոլիկ եկեղեցի • • • • •	• • • • •	41
9. Բողոքական աշխարհից. • • • • •	• • • • •	43
10. Տաճկական կեանքից. • • • • •	• • • • •	45
10. Մարդիկ, տիպեր և փաստեր. Ե. Ճ. Վ. Մ.	• • •	45

ԳԻՏԱԿԱՆ

11. Անապատականներ և վանականութիւն. Յուսիկ Եպս.		60
13. Կոմունիզմ. Թարգմ. Ի. Ս. • • • • •	• • • • •	69
14. Հոգեբանութեան տեղը գիտութիւններէ շարքում.		
Պրօֆ. Ի. Գ. Օրշանսկի • • • • •	• • • • •	79

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ • • • • •	93
--------------------------	----

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ

ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷԶՄԻԱՇՆԻ

1906—ՌՅԾԵ

Տարի ԼԹ.

ՅՈՒՆՍԻԱՐ

Համար Ա.

ՎԱԳԱՐՇԱԳԱՏ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ԿԱՌԱՐԱԾ ԵՐԱՆՈՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԵՐԱՐՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ

Հ ր ա մ ա ճ ա լ

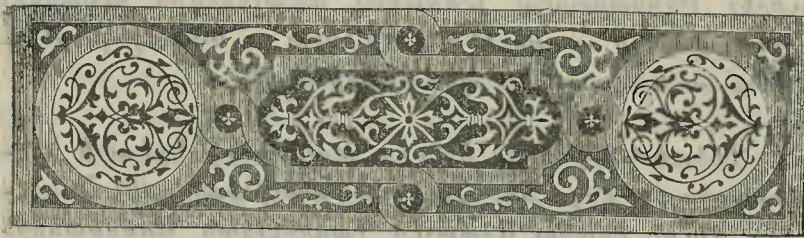
Տ. Տ. Մ Կ Ր Տ Ջ Ի

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

Ա. մ. և ա. յ. և չ. և ց.

Երևան, 1927 թ. Գրադարանական Երարորդություն

ԿԱՌԱՐԱԾ ԵՐԱՆՈՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆԱԿԱՆ ԵՐԱՐՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

— 33 —

ՓԱՂՈՒԱՆՔ ՍԻՆՕԴԻ ՕՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՅ

Նոյեմբերի 30-ին Սինօդը հրամայեց նախ՝ կարգել Մակար եպիսկոպոս Բարխուդարեանին ս. Թովմայ Առաքելոյ վանուց վանահայր՝ նշանակելով նրան ռոճիկ ամսական վաթսուոն րուբլի իւր պաշտօնավայրն հասնելու օրից, որի մասին հրաման տալ Երևանի Կոնսիստորիային։ Երկրորդ՝ կարգել Ղուկաս վարդապետ Եղիազարեանցին վանահայր Խոր-Վիրապի, պատուիրելով Երևանի Կոնսիստորիային կանչել ատեան նախկին վանահայր Անտօն վարդապետին և ստանալով նրանից Խոր-Վիրապ վանքի բոլոր հաշիւները, յանձնել նոր վանահօր, նշանակելով նրան դեկտեմբերի մէկից մինչև առաջիկայ ապրելի 1-ը 30 ո. ամսական, եթէ վանքում ապրուստի որ և է միջոցներ չկան, իսկ Գրիգորիս վարդապետին թողնել ս. Գայանէի վանահայր մինչև Նորին սրբութեան տնօրինութիւնը։

Դեկտեմբերի 2-ին Սինօդը թոյլ տուաւ ընդունել Հայոց եկեղեցու ծոցը քրդուհի Համալի Սաֆօ ղզուն, որի մասին հրաման տուաւ Երևանի Կոնսիստորիային։

Դեկտեմբերի 5-ին Սինօդը որոշեց մատուցանել հանգուցեալ Արսէն քահանայ Մանգալկունու կտակի պատճէնը Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսին և պատ-

ոււրիւրել Բեսսարաբիոյ թեմակալ Առաջնորդին ուղարկել յիշեալ կտակի պատճէնները Կիլիկիոյ ս. Կաթողիկոսին և Պօլսոյ ու Երուսաղէմի պատրիարքներին:

Դեկտեմբերի 7-ին Սինօդը թոյլատրեց Երևանի Կոնսիստորիային ընդունել հոգևորականութեան մէջ Աստուպատ գիւղի բնակիչ Արտաշէս Գաբրիէլեան Արեղեանցին նոյն գիւղի վրայ քահանայ ձեռնադրելու նպատակաւ:

Դեկտեմբերի 12-ին Սինօդը որոշեց հրամայել Վրաստանի և Իմերէթի վիճ. Կոնսիստորիային դատ բանալ հանգուցեալ Աղէքսանդր Թայիրեանի ժառանգների դէմ՝ նրանցից ստանալու հանգուցեալի Սեանայ վանքի օգտին կտակած 3500 լուլլին: Բացի դրանից պահանջել, որ Կոնսիստորիան յայտնի Սինօդին, թէ արդեօք ստացում է հանգուցեալի յօգուտ ներսիսեան գալրանոցի և Թիֆլիզի ս. Աստուածածնայ եկեղեցու կտակած անշարժ գոյքը:

Դեկտեմբերի 16-ին Սինօդը որոշեց, որովհետև նախկին եկեղեցական ծխական գալրոցների գոյքն արդէն վերադարձնում են համաձայն Բարձրագոյն հրամանի, ուստի խնդրել Կովկասի ուսումնական շրջանի հոգաբարձուից՝ կարգադրել, որ վերադարձուի 51,343 ռ. 63 կ. հանգուցեալ Արղութեանի կտակած գումարը յօգուտ Աղէքսանդրապօլի օրիորդաց գալրոցի՝ կտակի մտքի համաձայն գործադրելու:

Նոյն թուին Սինօդը հրամայեց տպարանական Վարչութեան այսուհետև բոլոր գրքերի, «Արարատի» և մատենների ցուցակներն ուղարկել Սինօդ ստացողներից նրանց արժէքը պահանջելու ստորագրեալ հաստատութեանց միջոցաւ և հաշիւները Սինօդում պահելու:

Նոյն թուին Սինօդը լուծեց շահրիարցի Մարիամ Յարութիւնեանի և Նաւասարդ Մկրտչեանի ամուսնու

Թիւնը և իրաւունքը տուաւ Նաւասարդին նորէն ամուսնանալու:

Դեկտեմբերի 19-ին Սինոդը որոշեց յանձնել Մայր Աթոռի Թանգարանապետի պաշտօնը մատենադարանապետ Մեսրոպ վարդապետին, իսկ տպարանի պատասխանատուի պաշտօնը տ. Մխիթար վարդապետին:

Նոյն թուին Սինոդը լուծեց Ենգիշա գիւղի բնակիչ Կիրակոս Դաւթեանի և Վարդեր Յարութիւնեանի ամուսնութիւնը և իրաւունքը տուաւ կնոջը նորից ամուսնանալու:

Դեկտեմբերի 13-ին Ստեփան Խիթարեանի և Սօփիա Միքայէլեանի պսակը Ստեփանի անհաւատարմութեան պատճառով և իրաւունքը տուաւ Սօփիային նորէն ամուսնանալու, որի մասին հրաման տուաւ Վրաստանի և Իմերէթի վիճ. Կոնսիստորիային:

Նոյն թուին Սինոդը թոյլատրեց ընդունել հոգևորականութեան մէջ Աղէքսանդրապօլի բնակիչ Մկրտիչ Կարապետեանին և կարգել սպասաւոր ս. Փրկիչ եկեղեցու:

Ի 12 գեղտ. 1905 ամի ըստ հրամանի ՆՈՐԻՆ ԿԱՅՍԵՐԱ-
ԿԱՆ ՄԵԾՈՒԹԵԱՆ ԻՆՔՆԱԿԱԼԻՆ ամենայն Ռուսաց Ի Լու-
սաւորչական Հայոց Սինոդի սրբոյ Էջմիածնի լուսն զեկու-
ցումն վասն բարւոքելոյ զխնդիր ձեռնադրութեան քահա-
նայից, որպէս նկատմամբ կանոնաւորութեան ընտրութեան
նոցա, նոյնպէս և չափու արժանաւորութեան ընծայա-
ցումաց և անհրաժեշտութեան ձեռնադրութեան նոցա, Սին-
ոդոս մշակեալ է զծրագիր կանոնաց. վասն որոյ կարեւոր
տեսանի ունել զկարծիս նմանապէս և ստորագրեալ հո-
գեւոր պաշտօնէից և աշխարհական անձանց, ուստի ՀՐԱ-
մայեցիք. զպատճէնս ծրագրի կանոնացն յղելով առ թե-
մակալ առաջնորդս Հայոց՝ առաջագրել նախ՝ տնօրինել
կազմել ի թեմս զժողովս՝ ընդ նախագահութեամբ փոխա-
նորդաց վիճակաց, յանդամոց ստորագրեալ հոգեւոր կա-
ռավարութեանց, ի ձեռնհաս քահանայից և յաշխարհա-
կանաց և ընդ նախագահութեամբ վարդապետ գործակա-
լաց և ձեռնհաս քահանայից և աշխարհականաց, վասն
քննելոյ զծրագիրն և յայտնելոյ զայնմանէ զգրաւոր կար-
ծիս, և երկրորդ՝ ընկալեալ առաջնորդի զարձանագրու-
թիւնս ամենայն այդոցիկ ժողովոց՝ կազմել զժողով ընդ
նախագահութեամբ իւրով, յանդամոց Կոնսիստորիայի և
յայլ ձեռնհաս քահանայից և նմանապէս ի գիտակ աշ-
խարհական անձանց, յորում ժողովի ունելով առաջի ա-
չաց զկարծիս ժողովոց՝ կազմելոց ընդ նախագահութեամբ
փոխանորդաց և գործակալ վարդապետաց՝ յայտնել գրա-
ւոր զտեղեկութիւնս վասն ծրագրին և ապա զարձանա-
գրութիւնս ամենայն այդոցիկ ժողովոց փութալ մատու-
ցանել Սինոդիս հանդերձ եզրակացութեամբ իւրով յըն-
թացս երից ամսոց յօրէ ընդունելոյ զհրամանս Զպատ-
ճէն օրագրոյս և զծրագիրն տալ տպագրել «Սրարատ»
ամսագրոյ:

Ընդ բնագրին համեմատ ե. Կ. Պ. Դորձավարի՝ Մ. Տէր Անտօնեան

Ծ Ր Ա Գ Ի Ր

ՔԱՀԱՆԱՅԱՑՈՒՆԵՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵԱՆ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ

Ա. Քահանայացուների ընտրութիւնը.

1. Իւրաքանչիւր հայ-լուսաւորչական համայնք, քաղաքներում և գիւղերում, որչափ էլ փոքրաթիւ լինի, կարող է իւր սեպհական քահանայ ունենալ:

2. Երկրորդ քահանայի խնդիր կարող է յարուցանել այն համայնքը, որն ունի 250—300 ծուխ (մատաղաբաժնով), իսկ այնուհետև իւրաքանչիւր աւելացած 150 ծուխը կարող է ունենալ նոր քահանայ:

3. Եթէ համայնքը քահանայի կարեւորութիւն ունի՝ համախօսականով ղեկմամ է ուղղակի միայն վիճակային Կոնսիստորիային, ցանկութիւն յայտնելով իրանց քահանայացուի ձեռնադրութեան համար և միաժամանակ ուղարկելով քահանայացուի ուսման սահմանուած վկայականը համաձայն սոյն կանոնների 16, 17 և 18-րդ յօդուածների և վկայական գործակալից, [Թէ համայնքը քանի ծխից է բաղկացած ու քանի քահանայ ունի:

Ծանօթութիւն. ա) եթէ վիճ. Կոնսիստորիային չէ ուղարկուած քահանայացուի սահմանուած ուսման վկայականը, այդ դէպքում համայնքի խնդիրը մերժուած է Կոնսիստորիայի կողմէ:

բ) եթէ քահանայացուն նախ քան ընտրութիւնն ունի միայն Բ-րդ կամ Գ-րդ դասարանի վկայական, առանց քննութեան վկայականի, վիճ. Կոնսիստորիայն ընթացք է տալիս ընտրութեան գործին, ապա ընտրութեան գործերը ստանալուց յետոյ պահանջում է նաև քահանայացուի քննութեան վկայականը համաձայն 16-րդ յօդուածի:

4. վիճ. Կոնսիստորիայն ժողովրդի խնդիրը ստանալուց մինչև երկու շաբաթ պարտաւոր է տեղական գործակալի միջոցով համայնքին ժողովի հրաւիրել՝ իրանց ցանկացած քահանայացուին ընտրելու:

Ծանօթութիւն. — Եթէ Վիճ. Կոնսիտորիայն ժողովրդի՝ քահանայացուի ընտրութեան համար յարուցած խնդրը թողնի առանց հետեանքի, չունենալով օրինական հիմք, և կամ մինչև երկու շաբաթը, համաձայն 4-րդ յօդուածի, գործին ընթացք չտայ՝ ժողովուրդը կարող է բողոքել ս. Եջմիածնի Սինօդին:

5. Քահանայացուի ընտրութեան ժողովը հրաւիրում է տեղական գործակալը կամ նորա օգնականը Վիճ. Կոնսիստորիայի հրամանով: Գործակալը կամ նորա օգնականը բաց է անում ժողովը, նախ բացատրելով ժողովրդականներին ժողովի նպատակն և ապա առաջարկում է ընտրել ժողովի նախագահ և քարտուղար:

Ծանօթութիւն. — Ժողովի նախագահ կարող է ընտրուել նաև տեղական գործակալը կամ նորա օգնականը:

6. Ժողովը վաւերական է համարւում միայն այն դէպքում, երբ ներկայ է համայնքի և կամ եթէ ծխաբաժանութիւն կայ, ծխականների կէսից աւելին, լինի առաջին ժողով թէ յաջորդ:

Ծանօթութիւն. — Ժողովի կանոնաւորութեան վերայ հսկող գործակալը կամ նորա օգնականը պարտաւոր է համայնքի ընտրութեան իրաւունք ունեցողներին կամ իսկական ծխականների լրիւ ցուցակը ձեռքի տակ ունենալ:

7. Քահանայացուի ընտրութեան ժամանակ իւրաքանչիւր տնից կարող է ներկայ գտնուել միայն տան մի անդամը, որը 25 տարեկանից պակաս չպէտք է լինի. եթէ տան այլ անդամը բացակայ է, կարող է կին անդամը մասնակցել ընտրութեան:

Ծանօթութիւն. — Իւրաքանչիւր իրաւասու ծխական կարող է ունենալ միայն մի աւելորդ ձայն օրինական հաւատարմութիւնով:

8. Քահանայացուն ընտրուած է համարւում եթէ ստանում է $\frac{2}{3}$ ձայնի առաւելութիւն ներկայ եղողներին:

Ծանօթութիւն. — Ընտրութիւնը կատարւում է գաղտնի կամ բաց քուէարկութեամբ, համաձայնութեամբ ժողովականներին:

9. Եթէ քուէարկւում են երկու կամ աւելի թեկնածու, զիտութեամբ Վիճ. Կոնսիստորիայի, ընտրուած է համարւում նա, ով որ ստացել է ձայնի առաւելութիւն, իսկ ձայների հաւասարութեան դէպքում վիճակն է որոշում:

10. Եթէ քաղաքի կամ գիւղի համայնքը ծխաբաժանութիւն ունի, ժողովի են հրաւիրուում միայն այն ծխականները, որոնց համար պէտք է ձեռնադրուի քահանայացուն:

11. Քահանայացուի ընտրութեան համախօսական թերթն օրինական է համարուում, եթէ կազմուել և ստորագրուել է ժողովում քուէարկութիւնից յետոյ և վաւերացրած է գործակալի և ժողովի նախագահի ստորագրութեամբ ու կնքով, հակառակ դէպքում՝ Վիճ. Կոնսիստորիայն յետ է ուղարկում գործակալին՝ պահանջուած կարգով կազմելու ընտրութեան թերթը:

Ծանոթութիւն. — Անգրագէտները տեղ ստորագրում է ժողովի քարտուղարը: Քահանայացուի ընտրութեան արձանագրութեան սկզբում գործակալի կամ նորա օգնականի ձեռքով յիշատակուում է Վիճ. Կոնսիստորիայի թոյլտուութեան մասին, նշանակելով թոյլտուութեան համարն և ամսաթիւը:

12. Ծխականները քահանայացուի ընտրութիւնից յետոյ նոյն ժողովում կամ երկրորդ ժողով կազմելով գործակալի կամ նորա օգնականի հրաւերով, իբրեւ շարունակութիւն նախկին ժողովի, որոշում են նաև այն ամեն հասոյթը, ինչով որ պէտք է ապահովեն իրենց քահանայի ապրուստն և թէ քանի ծուխ է տրուում քահանային, եթէ ծխաբաժանութիւն կայ:

13. Գործակալը քահանայացուի ընտրութեան և ապահովութեան համար ժողովականների կազմած օրինական արձանագրութիւնները, ուսման, եթէ չի գտնուում Վիճ. Կոնսիստորիայում, ծննդեան, ամուսնութեան, զինուորակոչի և բժշկի (քահանայացուի առողջութեան համար) վկայականները, այլ և քահանայացուի համաձայնութեան ստորագրութիւնը, որ խոստանում է մինչև մահը, առանց տեղափոխութեան հարց անելու, մնալ այնտեղ, որի համար ընտրուած է, միասին ուղարկում է Վիճ. Կոնսիստորիային, իսկ եթէ ենթակայ է Հոգ. Կառավարութեան՝ վերջինիս միջոցով:

Ծանոթութիւն. — Եթէ քահանայացուն ընտրուում է գիւղի կամ քաղաքի ճեր քահանայի տեղ, գործակալը պէտք է Վիճա-

կային Կոնսիստորիային ներկայացնել նաև ծեք քահանայի ստորագրութիւնը, որ կամովին խոստաւ հրաժարուում է քահանայագործելուց:

14. Եթէ քահանայի մի որեւէ անբուժելի հիւանդութեան դէպքում, որն արգելք է լինում նրան քահանայագործելու, ժողովուրդը յարուցանում է նոր քահանայ ունենալու խնդիր, պարտաւոր է նախօրօք օրինական կերպով ապահովել իւր հիւանդ քահանայի ապրուստը, հակառակ դէպքում նոր քահանայացուի խնդիրը մերժուում է Թեմական իշխանութեան կողմից:

15. Գործակալը Վիճակային Կոնսիստորիայից ստանալով քահանայացուի ընտրութեան հրամանը՝ մինչև մի ամիս պարտաւոր է օրինական ճանապարհով վերջ տալ քահանայացուի ընտրութեան գործին և անմիջապէս ուղարկել Վիճ. Կոնսիստորիային:

Բ. Քահանայի պատրաստութեան մասին.

16. Այն զիւղերը, որոնք ունին մինչև 300 տուն, պարտաւոր են իրենց քահանայացուն ընտրել այնպիսի անձն, որը գոնէ ունի երկդասեան ծխական կամ միջնակարգ դպրոցի երկրորդ դասարանի աւարտման վկայական, բացի դրանից նաև այդպիսին պէտք է ենթարկուի լրացուցիչ քննութեան հետևեալ առարկաներից.

ա) Կրօնադիտութիւնից, — եկեղեցւոյ խորհուրդները, աստուածաշաղտութեան . կարգը, բ) Տօնացոյցի գործածութիւնը, գ) Հայոց և եկեղեցական պատմութիւնից մանրամասն մինչև Ե-րդ դարն և համառօտ մինչև վերջը, դ) երգեցողութիւնից, շարականների և տաղերի անսխալ երգելը համաձայն հնի կամ ձայնագրեալ շարականի:

Ծանօթութիւն. — Ե-րդ դասարանի վկայական ունեցողներից նոյնպէս պահանջուում է լրացուցիչ քննութիւն համաձայն 16-րդ յօդուածի:

17. Աւաններում և փոքր քաղաքներում, որոնք ունին 300 տնից աւելի (մատաղաբաժնով), քահանայացուն պէտք է ունենայ առնուազն Թեմական դպրոցի չորրորդ

դասարանի աւարտման վկայական առանց լրացուցիչ քըննութեան:

18. Նահանգական և գաւառական մեծ քաղաքներում քահանայացուները պարտաւոր են ունենալ առնուազն թեմական դպրոցի աւարտման վկայական և նմանապէս չեն ենթարկուում լրացուցիչ քննութեան:

19. Քահանայացուները պէտք է 25 տարեկանից պակաս չլինեն ձեռնադրութեան ժամանակ և ոչ աւելի 45 տարեկանից:

20. Սարկաւազներից և ջահընկալներից պահանջուում է նոյն պատրաստութիւնը, ինչ որ քահանայացուներից:

21. Սարկաւազ կարող են ձեռնադրուել 18 տարեկանից ոչ պակաս:

Ք. Քահանայացուներն ի՞նչ եղանակով պէ՛տք է ձեռք բերեն ուսման վկայական, եթէ չունեն, եւ կամ ենթադրուեն լրացուցիչ քննութեան:

22. Իւրաքանչիւր անձն, ով կամենում է քահանայանալ և ուսման վկայական չունի, պարտաւոր է նախապէս ձեռք բերել այն, դրա համար քահանայացուն խնդրադրով դիմում է թեմական դպրանոցի կամ ա. Էջմիածնի Գ. ձեմարանի վարչութեան՝ խնդրելով իրեն ենթարկել քննութեան, յայտնելով թէ ո՞ր դասարանի, արդեօք Բ. թէ Գ. դասարանի 16-րդ յօդուածում յիշատակուած լրացուցիչ քննութեան հետ միասին, թէ միայն լրացուցիչ քննութեան, եթէ ունի Բ-րդ կամ Գ-րդ դասարանի աւարտման վկայական:

Ծանօթութիւն. — Ս. Էջմիածնի ձեմարանի կամ թեմական դպրոցի վարչութիւնը նախ քան քահանայացուն քննութեան ենթարկելը՝ յօդուած դպրոցի ստանում է քաղաքի քահանայացուից տասը ուսուցիչ, իսկ գիւղի քահանայացուից հինգ ուսուցիչ, տալով նրանց անդորրագիր. այդ վճարը յետ չէ սրելում քահանայացուն, եթէ քահանայացուն յետոյ չէ կարողացել իւր ցանկացած վկայականը ձեռք բերել իւր անպատրաստութեան պատճառով:

23. Ս. Էջմիածնի ձեմարանի կամ Թեմական դպրոցի վարչութիւնը քաջանայացուի խնդիրը ստանալուց յետոյ մինչև մի ամիսը նշանակում է քննութիւն և քննութիւնը կատարւում է յատուկ յանձնաժողովի միջոցով, որը բաղկացած պէտք է լինի դպրոցի տեսչից և այն առարկաների ուսուցիչներից, որոնցից պէտք է քննուի քաջանայացուն, նոյնպէս և այլ ուսուցիչներից, որոնց տեսուչը կհրաւիրէ:

24. Քննութիւնից յետոյ յանձնաժողովը, եթէ արժանի է դտնում, քաջանայացուն մինչև երեք օրը տալիս է համապատասխան ուսման վկայական, որտեղ գրւում են բոլոր առարկաներն և յառաջադիմութեան Թուանշանները՝ ստորագրութեամբ ամբողջ յանձնաժողովի և վաւերացուցմամբ դպրոցական կնքի. իսկ եթէ ոչ՝ քաջանայացուն ստանում է գրաւոր մերժումն:

25. Քաջանայացուն կարող է ժամանակի ընթացքում դանազան Թեմական դպրոցներում քննութիւն տալ: Եթէ մի տեղ քննութիւն է տուել և վճարել, բայց անյաջող է անցել, նոյն տեղը կամ մի ուրիշ տեղ քննութիւն տալիս նորից է վճարում պահանջուած գումարը:

26. Պետական դպրոցներում սովորած քաջանայացուները ենթարկւում են լրացուցիչ քննութեան, համաձայն 16, 17 և 18-րդ յօդուածների:

1905 ԹՈՒԱԿԱՆԸ

Վերջապէս անցաւ արիւնոտ 1905 թուականը, որը մի քաօս էր յուսոյ և յուսախաբութեան, լուսոյ և խաւարի, սիրոյ և ատելութեան, բռնութեան և ազատութեան, պարտութեան և յազթութեան, խաղաղութեան և խռովութեան, արեան ու մտրակի, ազատութեան արշալուսի և կոտորածների սարսափի, մաքդկանց ամենաազնիւ ձգտումների և ամենավայրագ ինստիւքտների արտայայտութեան: Այո, կատարեալ քաօս, երբ ամեն ոք ապրում էր բոլոր ջղերը լարած՝ կատարեալ անորոշութեան — անյայտութեան մէջ և չը դիտէր, թէ ինչ կը բերի վաղուան օրը: 1905-ի յունվարը սկսուեց փոթորկով. ջրօրհնէքին, երբ Պետրօպաւլովսկի ամրոցից ողջոյնի թընդանօթներ էին պարպում, յանկարծ մինից արձակուեց վարժութեանց ժամանակից մնացած ուսմբը և կպաւ ձմեռային պալատին, վիրաւորելով մի քանի հօգի:

Այնուհետև յունվարի 9-ին Պետերբուրգի բանւորները ցանկացան ներկայանալ իրենց թագաւորին և ներկայացնել իրենց պահանջ — ինդրագիրը երկրի և աշխատաւոր դասակարգերի կարիքների մասին: Հաւաքուել էր հարիւր հազարից աւելի անգէն բազմութիւն, որը հաւատով և ոգեւորութեամբ դիմում էր դէպի պալատ՝ տեսնելու երկրի բարեխնամ հօրը:

Յանկարծ այդ խաղաղ ժողովրդին դիմաւորեցին հրաղէններով և գնդացիրներով (պուլէմեօաներով) և սկսան կոտորել առանց խտրութիւն գնելու կնօջը և մարդու, պատանու և մանկան մէջ: Ականատեսները պատմում են, որ Ամառային այգու ծառերից հանդիսատես մանուկներին որսում էին ճնճուկների նման և նրանց անմեղ արիւնով վարդագոյն էր ներկւում սպիտակ ձիւնը: Ո՞վ տուեց այդ կոտորածի հրամանը, ո՞վ էր այդ անգուգախան դահիճ հերոսը, դեռ յայտնի չէ և հարիւրաւոր անմեղ

զոհերի արիւնը զուր է վրէժ խնդրում երկնքից:

Բայց այդ օրերին էր, որ Պետերբուրգ հրաւիրուեց ամենակարող Տրէպովը (եթէ թարգմանելու լինենք՝ ջախջախեանը), ջախջախելու ուստի ժողովրդի արթնացած խիղճն ու միտքը և նրան յիշելին խօսումն անասունի վերածելու: Այդ բանի համար նրան տրուեցին արտակարգ լիազօրութիւններ և իրաւունքներ, նրան ստորագրեցին ամբողջ երկրի ոստիկանութիւնը, Պետերբուրգի պահակազօրքը և նա գործի սկսաւ:

Յունվարի 18-ին իւր խնդրանաց համաձայն ներքին գործոց նախարի պաշտօնից արձակուեց Սվետատապօլկ — Միրսկին և տեղը նշանակուեց Մոսկվայի գեներալ Նահանգապետի օգնական Հոֆմէյստեր Բուլլիգինը. յունվարի 14-ին փոխուեց արդարադատութեան նախարար Մուրաւեօվը և նշանակուեց Հոփմի դեսպան, փոխուեցին ելեւմտից նախարարն ու ուրիշները, նշանակուեցին զանազան մասնաժողովներ գրաքննական օրէնքների փոփոխութեան, գիւղացւոց վիճակի բարելաւութեան, բանւորական դասակարգի դժգոհութեան պատճառները պարզելու. լուսաւորութեան նախարարութեան կողմից առաջարկուեց ուսուցչապետներից առանձին խորհուրդներ կազմել բարձրագոյն դպրոցներին կից՝ քննելու, թէ արդեօք ինչ միջոցներով հնարաւոր պէտք է լինէր պարապմունքներ վերսկսելը: Փետրվարի 4-ին պայթուցիկ ումբով սպանեցին Մոսկվայի կրեմլում Մեծ Իշխան Սերգիի Ալէքսանդրովիչին՝ Մոսկվայի գեներալ Նահանգապետին, փետրվարի 8-ին որոշուեց ազատութիւն տալ բոլոր հնաժէս ազանդներին և ազատել հնաժէսների արքեպիսկոպոս Իօանին: Փետրվարի 6-ից երեք օր շարունակ տեղական նահանգապետի և ոստիկանական ու զինուորական իշխանութեանց աչքի առաջ կատարուեց Բաքուի հայոց կոտորածը, որի պատճառով ծերունի և հիւանդ Հայրապետը Թիֆլիզ հրաւիրուեց իւր բազմատանջ հօտի խաղաղ կացութեան համար միջոցներ խորհելու: Բաքու ուղարկուեցին Յուսիկ եպիսկոպոսն ու Մխիթար վարդապետը, որոնք

տեղական առաջնորդի և վարդապետների ու աշխարհականների հետ պէտք է աշխատէին քաղաքը խաղաղացնել:

Փետրվարի 9-ին Վարչաւայի դպրոցական հոգաբարձուն փակեց քաղաքի բոլոր միջնակարգ դպրոցները՝ բացի երկու գլխնաղիօններից, որոնց աշակերտները գլխաւորապէս ուսւ էին:

Փետրվարի 18-ին հրատարակուեց Բարձրագոյն հրովարտակ, որով Ժողովրդի ընտրեալ ներկայացուցիչներին իրաւունք էր տրուում մասնակցելու Պետական օրէնսդրական գործունէութեան՝ խորհրդակցական ձայնով և ընտրութեանց եղանակի ու ձայնի իրաւունքի, ընտրելիների թուի և առհասարակ Պետական խորհրդի վերաբերեալ խնդիրների մշակութեան համար կազմուեց մի մասնա-ժողով ներքին գործոց նախարար Բուլլիգինի նախագահութեամբ, որ և սկսեց աշխատանքները բաւական դանդաղ: Նորին Վեհափառութեան ամենայն հայոց կաթողիկոսի կողմից Պետերբուրգ ուղարկուեցին Բեսսարաբիոյ առաջնորդ դեր. Տէր ներսէս արքեպիսկոպոսն ու Մեսրոպ վարդապետը, որոնց և յանձնարարուեց դեկտ. 12-ին հրատարակած Բարձրագոյն հրամանի համաձայն աշխատելու կարուածական և դպրոցական խնդիրների համար, որոնք ամբողջովին կլանել էին հայ ժողովրդի եռանդն ու ուշադրութիւնը և դրել նրան այնպիսի պայմանների մէջ, որոնք չէին կարող նրա մտաւոր և բարոյական պահանջներին բաւարարութիւն տալ: Մինչդեռ գահոյքի բարձրութիւնից ժողովրդին նորանոր խոստումներին էին տրուում խաղաղացնելու նրա ամենախաւար խաւերում լեռնացող ալիքները, միւս կողմից պահպանողական մամուլը և բուրսկրատիան յուսահատ փորձեր էին անում կանգնեցնելու սկսուող փոթորիկը և նորից յայտարարելու, որ ամեն ինչ խաղաղ է: «Московскія Вѣдомости» պահպանողական թու-նաւոր թերթը պարզ կերպով կոչ կարդաց կարգապահութեան կողմնակիցներին ոտքի կանգնելու, որովհետեւ հասած էր համարում ժամանակը: Իսկ զանազան քաղաքներում սկսան կազմակերպուել ու հարկւրակներ և

լոյս տեսան բազմաթիւ կոչեր, որոնց հետեանքն եղաւ հրէաների, ուսանողների և միջնակարգ դպրոցների աշակերտների և աշակերտուհիների կոտորածները: Այդ բանին քիչ չը նպաստեց և հոգևորականների բացասական գործունէութիւնը, որոնք տգէտ ամբոխին բանւորների և ինտէլիգենցիայի դէմ գրգռելու նպատակաւ սուտ լուրեր տարածեցին թէ նրանք եապոնացիներէց կաշառուել են: Փետրվարին Կայսրը բարեհաճեց ընդունել բանւորական պատգամաւորներին, լսեց նրանց պահանջները և միւլթարեց յունվարի դէպքերի առթիւ: Այդ նոյն ամսին դադարեց Շիգլովսկու մասնաժողովը առանց գործի սկսելու, որովհետեւ բանւորները չը համաձայնուեցին ներկայացուցիչներ ուղարկել ծրագրած աշխատանքներին մասնակցելու: Դպրոցական կեանքն ու գործունէութիւնը բոլորովին դադարեց, այնպէս որ նոյն իսկ «Նովոյէ Վրեմիա» թերթը գտնոււմ էր, որ «Լուսաւորութեան նախարարութիւնը վերացրածի նման է»:

Ամբողջ մի տարի որքան էլ աշխատեց բիւրօկրատիան և ուսւ հոգևորականութիւնը աղգային-կրօնական գոյն տալ ուսւ-ճապոնական պատերազմին, այդ նրան ոչ մի կերպ չը յաջողուեց և զօրքը զգաց, որ ինքը զոհ է բերւում անձանօթ օտար երկրում մի միայն մի քանի բուդդայնիզմի կամայականութեան. չը կարողացաւ տանել աննկարագրելի զրկանքները Մանջուրիայի ցուրտ դաշտերում այն ժամանակ, երբ զօրապետների կովերի համար յատուկ գնացք էին ուղարկում և ճանապարհները փակում (Շտակելբերգի կովերը), — Մուկդէնի ճակատամարտի ժամանակ մեծ թուով վայր թափեց զէնքերը և բարւոյ համարեց գերի գնալ, քան կռուել հայրենասպան բիւրօկրատների անյատակ գրպանների և արիւնածարաւ որկորների համար: Մուկդէնի ճակատամարտով վերջացաւ ցամաքային պատերազմը և եապոնացիք մի միայն Սախալինի նուաճման ետեւից ընկան: Փետրվարի 27-ին Բարձրագոյն հրովարտակով վերջացաւ կովկասեան կռավարչապետութիւնը, — վերահաստատուեց փոխարքայութիւնը և Կովկասի

Փոխարքայ նշանակուեց գեներալ ադիւտանտ Կոմս Վա-
րանցով-Ռաշկովը: Մարտի 3-ին փոխուեց զօրաց ընդհա-
նուր հրամանատարը և նշանակուեց այդ պաշտօնում
Լինեիչը:

Ապրիլի 17-ին յայտարարուեց խզի ազատութիւնը, —
ոչնչացուեցին այլադաւան եկեղեցիների կառուցման դէմ
եղած ձեռնադրութիւնն ու արգելքները և իրաւունք
տրուեց բոլոր դպրոցների այլադաւան աշակերտներին
կրօնն աւանդել իրենց մայրենի լեզուով: Այդ հրովար-
տակով բռնի կրօնափոխութեանը, որ մեր երկրում Գո-
լիցիների ժամանակ Ռուսաստանն ուժեղացնելու միջոցներից
մէկն էր համարոււմ, վերջ դրուեց և խառն ամուսնու-
թեանց պարտադիր յունադաւանութիւնը վերացաւ: Ապ-
րիլին Կովկաս ժամանեց նոր նշանակուած Փոխարքան և
սկսեց երկրի կառավարութիւնը, որի մի մասը՝ Գուբիան
յեղափոխութեան հրգեհով էր բռնուած, Բաքուում սենա-
տորական քննութիւն էր, իսկ Հին Նախիջևանում և գա-
ւառում նորից թուրք-հայկական կոտորած: Մայիսի 14 և
15-ին տեղի ունեցաւ Յուսիմայի ծովային ահադ ճակա-
տամարտը, որի ժամանակ եապոնացիք ոչնչացրին ռուսա-
կան ամբողջ նաւատորմիղը և մի մասն էլ գերի վերցրին:
Պատերազմը Յուսիմայի ճակատամարտով արդէն վերջա-
ցած էր և բիւրօկրատիային Եալուից, Շախէից, Յինջուից,
Վաֆանդուից, Լիսոեանից, Պօրտ Արտուրից և Մուկ-
դէնից յետոյ, որտեղ Ռուսաստանի տասնեակ հազարաւոր
ընտիր զաւակներ գտան իրենց անժամանակ գերեզմանը,
հարկաւորուեց նորից ժողովրդական դառն քրտինքով
ձեռք բերած և մտրակի հարուածներով հաւաքուած մի-
լիոնների կորուստը և 10—14 հազար նոր զոհեր, որ
համոզուէր՝ թէ կապանքների մէջ մեծացած բազուկները
չեն կարող ազատութեան զաւակներին յաղթել և խա-
ւարի մէջ սնած գլուխներն ու անլեզու բերանները կրթուած
և լուսաւոր գլուխներին դիմանալ: Բիւրօկրատիան, ռուս
զինւորին խաւարի մէջ պահելով, իրօք սովորեցրեց մեռ-
նել, թնդանօթի միս դառնալ, բայց, յաղթել՝ երբէք:

Վերջապէս կարիք զգացուեց խաղաղութեան բանակցութիւնները սկսելու, որի նախաձեռնութիւնը յանձն առաւ Միացեալ Նահանգների նախագահը:

Դեռ յունիսի շոգերին Վեհափառ Հայրապետը Մայր Աթոռից մեկնեց Թիֆլիզ՝ նախ Կովկասի Փոխարքային բարի գալուստ մաղթելու և երկրորդ կալուածական խնդրի լուծումը կարելի եղածին չափ փութացնելու: Ինչպէս երևում էր, Թիֆլիզում քնած չէին Գալիցիեան ճծերը և հասկանալով, որ Վեհափառի գնալը իրօք կարող է փութացնել կալուածական խնդրի գրական լուծումը, խորհուրդ չէին տալիս յունիսին Թիֆլիզ երթալ՝ արդէն ուսացած համարելով Նորին Սրբութեան այցելութիւնը՝ մանաւանդ որ Կոմս Փոխարքան, նրանց ասելով, պատրաստուում էր երեք օրից յետոյ մեկնել հանքային ջրերը: Ծերունի Հայրապետը յուլիսի շոգերին մնաց Թիֆլիզ գործի ելքին սպասելով: Վերջապէս օգոստոսի 2-ին հեռագիր ստացուեց, որ Օգոստոսփառ Կայսրը ամսի 1-ին Բարձրագոյն հրովարտելով հրամայել է վերադարձնել եկեղեցական կալուածներն ու գոյքը և թոյլատրել գալոցներին վերաբացումը 1874 թուի յուլիսի 19-ի կանոնների համաձայն: Հայ ժողովուրդը նորից թեթև շունչ քաշեց, հասկացաւ, որ ինքը բոլորովին խորթ զաւակ չի մնալու ընդարձակ Ռուսաստանում և յիշեց այն սրբազան ոգևորութեան օրերը, երբ իւր նախնիք ռուսական զօրքերի կողքին կանգնած կուռում և յաղթանակում էին թշնամու դէմ՝ հաւասարապէս բաժանելով յաղթութեան փառքն ու ցնծութիւնը: Հայ ժողովուրդը ցնծազին աղաղակներով և ջերմ աղօթքով ողջունեց Կայսեր հրովարտակը և ոգևորութեամբ հանդիպեց իւր բազմավաստակ ծերունի Հայրապետին Թիֆլիզից վերադառնալիս: Սկսան փոքր առ փոքր յետ դարձնել Գալիցիների աքսորած հոգևորականներին և աշխարհական հայերին Ռուսաստանի զանազան անկիւններից և հայ ժողովուրդը վշտի ծովում կրկին մի փոքր միախառնեց:

Այդ միջոցին յաջողութեամբ առաջ էին տարւում

խաղաղութեան բանակցութիւնները Միացեալ Նահանգներէ Պօրտսմուտ քաղաքում: Վերջապէս Նապոլիոն ընդունեց Ռուսաստանի առաջարկած պայմանները, հրաժարուեց պատերազմական տուգանքից, ստացաւ գերիշխանութիւնը Կորէյեայում, Կվանտունը՝ Պօրտ Արտուրով ու Դալնիով, Մանջուրական երկաթուղու հարաւային դիժը, Սախալին կղզու հարաւային մասը և խաղաղութեան դաշնագիրը արդէն օգոստոսի 16-ին ուրուագծած էր: Օգոստոսի 31-ին արդէն զինադադարի բանակցութիւններ սկսուեցին երկու թշնամի բանակների մէջ և սեպտեմբերի երեքին վերջ տրուեց թշնամական բոլոր գործողութիւններին: Ահա այսպէս վերջացաւ ռուս-ճապոնական 19 ամսեայ արիւնահեղ պատերազմը, որը ձախորդութեանց մի երկար շարք էր Ռուսաստանի համար՝ չնորհիւ վերջին քսան և հինգ տարուայ յետագէմ բէժիմի, պատերազմական թափերաբեմի հեռուորութեան, Մանջուրիայի տեղական աղգաբնակիւթեան թշնամական տրամադրութեան և ետպնացոց աննման հայրենասիրութեան ու մտաւոր զարգացման:

Սեպտեմբերի սկզբին հրատարակուեց բարձրագոյն դպրոցների ինքնավարութեան վերաբերեալ օրէնքը, որով կարճուում էր, որ բարձրագոյն դպրոցների կեանքը պէտք է ստանայ սովորական խաղաղ ընթացքը, բայց հաշիւը սխալ էր՝ ստրուկ երկրում ազատ դպրոցն ապրել չէր կարող: Շնորհիւ մասամբ արտաքին անյաջողութեան, մասամբ էլ բիւրօկրատիայի հակառակութեան և ինքնակամ գործունէութեան ընդդէմ բարձրագոյն հրամանների, շնորհիւ տարօրինակ դանդաղութեան և ռուսական (авось-ի) գուցէի, որի վրայ յոյս էին դրել զլուխներ կորցրած բիւրօկրատները, Ռուսաստանում ժողովրդական շարժումը բազմաթիւ համագումարներից և աէնդային գործունէութիւնից յետոյ, լեռնացաւ նախ աշխատաւոր դասակարգերի և ինտէլիգէնցիայի տարերային շարժման և ապա երկրի քայքայուած տնտեսական կացութեան շնորհիւ Վերջապէս հրատարակուեց հոկտեմբերի 17-ի հրովարտակը, որից

յետոյ Ռուսաստանը մտաւ սահմանադիր երկիրներէ շարքը: Դրանից առաջ լիակատար բաւարարութիւն տրուեց Ֆինլանդիային, որտեղ ժողովրդի յուզմունքը փոքր էր մնացել, որ ապստամբութեան փոխուէր:

Այդ միջոցին Պետերբուրգ էին հաւաքուած Ռուսաստանի գերեզմանափորները՝ Պօքէդոնոսը, Մետրապոլիտ Վլադիմիր, գեներալ ագիւտանտ Բադգանովիչը և այլք, որոնք Վ. Լվովի խօսքով բոլշայա Մարսկայա փողոցի № 51 տանը ծրագրել էին այն վայրագութիւնները, որոնք տեղի ունեցան արդէն ազա՝ Ռուսաստանի համարեա բոլոր քաղաքներում հոկտեմբերի 18-ից և որոնց հետևանքն էր կրօնշնչատի և Սևաստօպօլի նաւաստիների ապստամբութիւնը, սե ծովի նաւատորմիղի ոչնչացումը, շատ քաղաքներում զօրքի դժգոհութիւնը, որոնք յոգնեցան և զգուեցին հարազատների անմեղ արիւնը թափելուց և հրեշային խաբէբայութիւնից: Այդ միջոցին Կովկասն ունեցաւ Բաքուի և Թիֆլիզի խուլիգանական վայրագութիւնները, Շուշուայ կոտորածն ու սոսկալի հրդեհը, Գանձակի և Ղիւզերի կոտորածը, Թիֆլիզի թուրք-հայկական ընդհարումը, Բաթումի կոտորածը Ղազախների ձեռքով, Նովորոսիսկի ապստամբութիւնը, Եկատերինոպոլի, Ստաւրապօլի մեծամեծ և այլ մանրիկ դէպքերը: Բայց մի առ մի թուել այն բոլորը, ինչ որ անցաւ 1905 թուի ընթացքում, մի յօդուածով ընդգրկել մարդկային սովիհանոսի այն հոկայական փոթորիկը, որ տեղի ունեցաւ և դեռ ընկեցեցեցերների շնորհիւ շարունակուած է Վլադիվոստոկից սկսած մինչև Վիլնա և Արխանգելսկից սկսած մինչև Զուլֆա, դա անհնարին բան է, որովհետև Ռուսաստանը ամբողջ քառասուն տարի այնքան չի ապրել և գործել, որքան ապրեց և աշխատեց անցեալ 1905 թուականի ընթացքում, որը և փոթորկած յանձնում է այդ հոկայական երկիրը սոյն 1906 թուականին, Իրար շնորհաւորելով արիւնոտ թուականի վերջը և նորի սկիզբը: մաղթենք սիրելի ընթերցող, որ ջախջախուի եռական շահասէրների թունաւոր հիդրան և ազատութեան ու խա-

ղաղութեան արշալոյսը բացուի ընդարձակ Ռուսաստանի վրայ, որի ամենատանջուած զաւակներն ենք և մենք և որը դարերի ընթացքում՝ սիրելի մայր էր բոլորիս համար՝ մինչև Գալիցիներին և Լօբանովներին խելացնոր քաղաքականութիւնն ու նրանց սերմանած ուրումը, որը և այսուհետև մեզ համար կը մնայ նոյնը և ազատութեան, արդարութեան և հաւասարութեան սպեղանիով կը բուծի իւր ընտրեալագոյն զաւակներին արիւննաժուր վէրքերը:

Ե. Տ. Վ. Մ.

ՓՐԿՁԻ ԾՆՈՒՆԴԸ

Աշխարհի փրկչի ծնուելու ժամին՝
Մի աստղ պայծառ ու նորանշան
Փայլում էր խիստ ջինջ աստղերի միջին,
Ամենքի ուշք, միտք դրաւում իրան:

Յանկասէր, հպարտ, բռնակալ մոգեր
Արքայորդու աստղ կարծեցին նրան,
Ուրախակցելու, տալու ընծաներ
Աշխարհի երեք ծայրերից եկան:

Արքունի չքեղ պալատի տեղակ՝
Բեթղեհեմից դուրս այր գտան միջին,
Այս այրի տխուր կամարների տակ՝
Պատսպարւում էր հովիւն հետ հօտին:

Այրի անկիւնում տեսան մի մանուկ.
Որրանը՝ մսուր խանձարուրը՝ յարդ.
Տեսան կուշ եկած մի մարդ խեղճ, ծերուկ,
Մի կին գեղեցիկ, քնքոյշ որպէս վարդ:

Չըկար արդ ու զարդ, չըկար ծիրանի,
Ոչ չքեղութիւն, ոչ փառք արքունի:

Աստղի ցոյց տուած նորածնի գիմաց՝
Գոռող մոգերը կանգնեցին ապշած:

«Սա է, առաջին, արքան նորածին»:
Եւ խոնարհութեամբ չոքեցին գետին:—
Ընծաներ պէսպէս և խիստ թանկագին
Մանուկ Յիսուսի առաջը դրին:

Փայլում էր ոսկին արևի նման,
Կնդրուկը բուրում, բոյր անմահական:
Ոչ փայլը ոսկու, ոչ բոյրն կնդրկին
Չը հրապուրեցին Մանուկ Յիսուսին:

Մանուկ Յիսուսը դէմքը շուռ տուեց,
Սուրբ սէր, հեզութիւն և գութ պահանջեց:

Իմաստուն մոգերն աչքերը յառած
Մանուկ Յիսուսի կանգնեցին դիմաց:—
Յանկատէրն ուխտեց թողնել մօլի սէր:
Ընկերին միայն սուրբ սիրով սիրել:

Հպարտը ուխտեց լինել հեզ, խոնարհ,
Իրանից խեղճին չանել ոտնահար:
Բռնակալն ուխտեց գթօտ հայր լինել:
Բռնութիւն, զրկանք բնաւ չը գործել:

Այս խոստումներով մոգերը կրկին
Փրկչի առաջին գետին չոքեցին,
Նրանց խոստումը Փրկիչն ընդունեց,
Նոյնը աշխարհին քարոզել խնդրեց:

Քարոզն խօսուում է ուղիղ քոան դար,
Բայց անցնում է այն զուր և վայրապար:
Մարդիկ մնում են ցանկասէր, հպարտ
Եւ բիրտ ու անգութ բռնակալ՝ մինչ ցարդ:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՓՐԿԻՉԸ ԵՒ ՄԵՂԱԽՈՐՆԵՐԸ

(Բարոյեան սերմերից) .

Յովհաննէս Մկրտիչ մարդկանց հրաւիրում էր դէպի ապաշխարութիւն։ Նոյն հրաւերով է սկսում և Յիսուս Քրիստոսի քարոզը։ Մատթէոս աւետարանիչը խօսելով Յիսուսի փրկութեան գործը սկսելու մասին, «Յայնմ հետէ սկսաւ քարոզել Յիսուս և տաել, ապաշխարեցէք, զի մերձեալ է արքայութիւն երկնից»։ «Եթէ ոչ ապաշխարեցէք, առում է Յովհաննու աւետարանի մէջ, ոչ կարէք մասնել յարքայութիւնն Աստուծոյ»։ Մարգուս քարի վերանորոգումը պէտք է սկսուի ապաշխարութիւնից, առանց նրան անկարելի է մեր կեանքի որ և է հոգևոր բարենորոգումն։

«Այն մարդիկը, որոնք ճնշուած են անարդարութեան և անօրէնութեան լուծի ներքոյ, դարձաւ Յիսուս Քրիստոս աշխարհին, այն կեանքը, որը ստեղծել էք ձեզ համար, չի կարող ձեզ տալ հոգու ցանկալի անդորրութիւն, չի բերել ձեզ այն բանականութիւնը, որով մարդ գոհ է լինում իրանից։ Ձեր մարդարէները ուսուցանում էին, որ խորամանկութիւնը, բռնութիւնը, անառակութիւնը, ատելութիւնը և այլն չարիք են, իսկ չարիքը միշտ ծնում է չարիք, սակայն բուն բաղդաւորութիւնը, բարձրագոյն երջանկութիւնն է բարութիւն, որը և ծնւում է բարութիւնից, բարի, մաքուր Աստուածային կեանքից։ Դուք տաղտկացած էք մեղքի ծանրութեան տակ, ձեզ ճնշում է մարդկային անարդարութեան ծանրութիւնը, եկէք ինձ մօտ և սովորեցէք ինձանից։ Իմ խօսքեր բուժիչ սպեղանի կլինեն ձեր տանջուած, հիւանդատ սրտերի համար։ Ես ցոյց կտամ

այն ճանապարհը, որը հանդիստ կրեմէ ձեր հոգու համար: Խօնարհեցէք իմ՝ վարդապետութեանը, եկէք այն շաւղով, որը հարթել եմ ձեր առաջ և դուք կտեսնէք, որ իմ լուծը քաղցր է և բեռը թեթեւ: Երկար, խաւար, հեղձուցիչ գիշերից յետոյ՝ իմ աշխարհ գալովը կսկսուի խաղաղ, լուսաւոր օրուայ արշալոյսը: Մարդիկ վաղուց սպասում էին փրկութեան օրին: Այժմ լրացել է: Մօտեցել է Աստուծոյ արքայութիւնը: Նա մօտ է, նա այստեղ է՝ ձեր մօտ է, ձեր շուրջն է, բայց նա պէտք է լինի ձեր մէջ, որ թափանցէ և յափշտակէ ձեր սիրտը: Ձեր սրտում տեղ պատրաստեցէք Աստուծոյ համար, ձեր կեանքում ասպարէզ տուէք արդարութեան և բարութեան, ազատուեցէք ձեր վրայ կուտակուած մեղքից, ապաշխարեցէք: Առանց ապաշխարութեան չի կարելի Աստուծոյ որդի, Քրիստոսի աշակերտ լինել: Յիսուսի զրոյցը Նիկոդիմոսի հետ շատ գեղեցիկ պարզում է այդ: Հրէից իշխաններից մէկը, Նիկոդիմոս անունով մէկը, գիշերով եկաւ Յիսուսի մօտ և ասաց Նրան. «Ռաբբի, գիտեմք, եթէ յԱստուծոյ եկեալ ես վարդապետ, զի ոչ ոք կարէ զայդ նշանս առնել, զոր դուք առնես, եթէ ոչ Աստուած իցէ ընդ նմա. պատասխանի ետ Յիսուս և տսէ ցնա, ամէն, ամէն ատեմ քեզ, եթէ ոչ ոք ծնցի վերստին, ոչ կարէ տեսնել զարքայութիւն Աստուծոյ» Յով. դ. 1—3. Յիսուս այդ պատասխանով, կարծես, ուզում էր ասել. «Սպասիր, Նիկոդիմոս, դու քեզ անուանում ես իմ աշակերտ.— ինչո՞ւ. դու տեսար իմ հրաշքները և շլացար, սակայն հասկացել ես արդեօք խօսքերիս իմաստը. սրտի յուզմամբ լսել ես իմ հրաւերը դէպի Աստուծոյ արքայութիւնը. արձագանք գտել է արդեօք իմ խօսքը քո հոգու մէջ: Քո անցեալ յանցաւոր կեանքը արդեօք զղուելի դարձել է քեզ համար. վճռել ես դէն ձգել քեզանից, ինչպէս ծանր բեռ, քո թուլութիւնները, պակասութիւնները, մոլորութիւնները, արտասուք թափել ես քո անօրէնութիւնների վրայ. լուացել ես նրանցով կեանքի մեղսալից մեղքը: Ամեն մարդ, որ Տէր, Տէր է ասում ինձ, չի մտնիլ Աստուծոյ արքայութիւնը. այլ նա

միայն, ով կկատարէ իմ երկնաւոր Հօր կամքը: Այս բոլորը դու հասկացնո՞ւ արդեօք. ով ուզում է գալ յետեւիցս, նա պէտք է ազատուի իւր նախկին մօլի սովորութիւններից, պէտք է դէն ձգէ մեղքը, ինչպէս կեղտոտ հանդերձ, պէտք է սոսկալով հրաժարուի իւր անցեալ վատ կեանքից և սկսէ ապրել բոլորովին նոր ի նորոյ՝ նոր ծնուածի պէս. ճշմարիտը ասում եմ քեզ, վերջացրեց Յիսուս իւր զրոյցը Նիկողիմոսի հետ, ով որ չզղջայ իւր սրտում, հոգւով չվերանորոգուի, հոգով չծնի ի վերուստ, չի կարող տեսնել Աստուծոյ արքայութիւնը:

Այդպէս մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսը հրաւիրում էր դէպի նոր, երջանիկ և արդար կեանք: Եւ երբ Նրա խօսքը հասնում էր մէկի սրտին և հոգու խորքից դուրս էր բերում զզման հառաչա՛ք և բեկուած սրտի արտասուք աչքերի վրայ, այն ժամանակ որպիսի սրտաշարժ հոգատարութեամբ և քնքոյշ սիրով էր վերաբերւում զզմացող մեղաւորին: Ինչպէս հովիւը ուսերի վրայ դրած խնամքով տանում է յետ մնացած, գտած ոչխարին, ինչպէս հայրը ուրախութեամբ դիմաւորում է անհետ որդուն, ինչպէս թուխսը սիրով ծածկում և տաքացնում է թւերի տակ թոյլ ձագուկներին, այնպէս էլ Քրիստոս Փրկիչը հայրաբար հրապուրում է իւր մօտ բոլոր՝ սրտով բեկեալներին, բոլոր՝ իրանց անօրէնութիւնների վրայ լաց եղողներին: Նրա սիրոյ և արգարութեան դատաստանի առաջ չկար չարագործութիւն, որը չը մաքրուէր զզման արտասուքով և նա լայն բաց էր արել իւր սրտի դռները զղացող պոռնիկների, մեղաւորների և մաքսաւորների առաջ. առատօրէն առաջարկում էր նրանց իւր անսահման սիրոյ հարստութիւնից: Մաքսաւոր Մատթէոսին իւր առաքեալ է դարձնում, մաքսաւորների գլխաւորների՝ Ջաքէոսի մօտ գնում է ընթրելու, ամբողջ ժամերով զրոյց է անում սամարացի կնոջ հետ, որը ամաչում էր նոյն իսկ երևիլ մարդկանց մէջ. ամենքից արհամարհուած մեղաւոր կնոջից երախտագիտութեամբ օծում է ընդունում, խաչուած աւագակին տանում է իւր երկնային օթեանը: Աւետաշանը

այնպիսի դորովով է պատմում այս անցքերը, որ պէտք է մի քիչ մանրամասնօրէն խօսել նրանց մասին:

Երկրորդում մեծ շարժում էր: Յիսուս ժողովրդի խուռն բազմութեամբ շրջապատուած անցնում էր քաղաքի միջով: Դէպքից օգտուելով՝ Զաքէոս անունով մէկը, մաքսաւորների ղլխաւորը, հարուստ մարդ, ուղում էր տեսնել Յիսուսին, բայց չգիտէր ինչպէս անէր: Մօտենալ չէր համարձակում, որովհետեւ ինքն իրան անարժան էր համարում. իւր անցեալը մտաբերելիս՝ ամօթի թանձր կարմրութիւն էր պատում նրա երեսին և սիրտը ցաւազին սեղմում էր: Նա, որ կաղոպտում է ժողովրդին, զրկում թոյլերին և անպաշտպաններին, կարող է տեղ ունենալ սիրոյ և արդարութեան Մեծ Ուսուցչի մօտ: Ո՛չ, Զաքէոսը աւելի շուտով կհամաձայնի գետին անցնել, քան կանգնել այդ ազբատ Սրբի մօտ և իւր վրայ զգալ նրա մաքուր աչքերի հայեացքը, որ ասում են, թափանցում է մարդուս հոգու ներսը և կարդում է սրտի զաղտնիքը: Սակայն ուղում է անպատճառ տեսնել: Զաքէոսը այնքան էր լսել այժմ Երկրորդի միջով անցնող Յիսուսի բարութեան և սրբութեան մասին, որ նրա սիրտը անգիմադրելի կերպով ձգտում էր պէպի Նա: Զաքէոս թէ իւր և թէ ուրիշների կեանքի մէջ այնքան քիչ էր տեսել արդարութիւն, որ շատ բան կտար, միայն թէ մի անգամ նայէր նրա վրայ, որ ինքն էր ճշմարտութիւնը և կեանքը և ուրիշներին էլ նոյն ճշմարտութիւնն էր սօրվեցնում: Սակայն ցաւն այն էր, որ Զաքէոս կարճահասակ էր և չէր կարողանում ուրիշների յետևից տեսնել Յիսուսին: Այն ժամանակ նա առաջ վազեց, բարձրացաւ ճանապարհի մօտ դռնուող մի թղենու վրայ և սարսում էր Յիսուսի մօտենալուն: Զաքէոսը ի բան էր ցանկանում միայն՝ տեսնել Յիսուսին: Եւ յանկարծ Յիսուս մօտենալով այն տեղին, նայեց, տեսաւ Զաքէոսին և ասաց նրան. «Զաքէ, փութա՛ Էջ այաի, զի այսօր ի տան քում արժան է ինձ ազանիլ»: Զաքէոսը դուռը կօրցրած, ցած իջաւ ծառից և ուրախութեամբ Յիսուսին ընդունեց իւր մօտ: Փրկչի կողմից բաւական էր

մի քանի խօսք, որ Զաքէոսի սիրտը մի բոպէում կերպարանափոխուէր, վերածնուէր: Այն միաքը, որ Յիսուս՝ Ամենամեծ Սուրբը, չի գարշում իրանից, ստոր կաշառակերից, փայլակի նման լուսաւորեց նրա խաւար հոգին: Զաքէոսի հոգին զարթեց: Թող ուրիշները շարունակեն արհամարհել իրան, որպէս կոզոպտիչի, կաշառակերի և վնասակար մարդու: Զաքէոսի համար այժմ պարզ էր, որ Աստուծոյ առաջինքը դեռ ևս բոլորովին չի կորած, որ իւր մէջ պահպանուել է Աստուածային մի կայծ, որ թանգ էր: Մեծ Հիւրի համար և ուրը այժմ կդառնայ իւր ապագայ կեանքի ամենաթանկագին սեպհականութիւնը: Այն ամենը, որի սիրուն Զաքէոսը առաջ անամօթաբար ոտնակոխ էր անում բարութիւնը և արդարութիւնը, այժմ նրա աչքում կորցրեց իւր գինը: Նրա համար ամենակարեւորն էր պահպանել այն բարեհաճութիւնը, որով այնպէս անակնկալ կերպով դէպի նրան վերաբերուեց Յիսուս: Եւ Զաքէոսը, ինչպէս ասուած է Աւետարանում, վերկենալով ասաց Յիսուսին. «Տէր, զկէս ընչից իմօց տաց աղքատաց և եթէ զորք զրկեցի, հատուցից չորեքկին»: Յիսուս ասաց նրան. «Այսօր եղև փրկութիւն տանս այսմիկ»: (Լուկ. ԺԹ. 8—9) Մի տասը բոպէ առաջ, թղենու վրայ բարձրանալիս, Զաքէոս մտածում էր արդեօք, որ իւր հետ այդ տեսակ փոփոխութիւն կկատարուի: Այդպէս զօրեղ է Տէրը իւր խօսքովը փրկելու և ծանր մեղաւորին, եթէ միայն նա բոլորովին երես չդարձնէ Աստուծոյ արդարութիւնից, և, ինչպէս Զաքէոսը, ցանկութիւն սենենայ դռնէ հեռուից տեսնելու Յիսուսին:

Բ.

Յիսուս փարիսեցի Սիմօնի մօտ հացկերութիւն էր նըստած: Տանտէրը տհաճութեամբ ընդունեց Մեծ—Հիւրին: Ընդ առաջ դուրս գալիս չհամբուրուեց նրա հետ, ներս մտնելիս սաքերը չլուաց և խնջոյքից առաջ նրա գլուխը չօծեց: Երբ բոլորը բազմեցան, Յիսուսին մօտեցաւ մի կին:

որ ձեռին ունէր թանկագին ամանով իւզ: Վախվիւելով ներս մտաւ նա, անհամարձակ մօտեցաւ Յիսուսի ոտներին, Մինչև այժմ ամօթալի կեանք էր վարում նա: Հէնց ինքը առանց ամօթ քաշելու չէր կարողանում խօսել և մտածել իւր մասին: Նա իւր կեանքը անց էր կացրել աղմկալի խնջոյքներում և խրախճանքներում, սակայն սիրտը միշտ թախծալից էր: Նրա թեթեւամիտ ջահելութեան ժամանակ ոչ ոք բարի խորհուրդ չէր տուել, ոչ ոք չէր զսպել նրան գայթակղութեան լայն ճանապարհի առաջ, իսկ այժմ բոլորը երես են դարձնում, մի կողմ քաշւում, մատով ցոյց տալիս, անարդութեամբ արտասանում նոյն իսկ նրա անունը: Ոչ ոք չի խղճում, ոչ ոք չի նայում նրա հոգուն, ոչ ոք չգիտէ, թէ ինչպէս յաճախ աղմկալի խրախճանքներից յետոյ դառնապէս հեծկլտում էր մետաքսէ բազմոցի վրայ նստած, թէ որպիսի զզուանքով կտրատում ու պոկ տալիս անարդանաց գնով գնուած գնտերն ու մանեակները: Ո՛հ, գէթ կարեկցական մի խօսք ասէին նրան, մի բարի և հաճոյական հայեացք ձգէին վրան: Նա լսել էր, որ Մեծ Արդար Յիսուսը ոչ ոքի չի մերժում, որ նրան դիմում են շատերը իրանց դառնագին վշտով և նա սիրով մխիթարում, յուսադրում է նրանց: Նրա վրայ էր գնում նա իւր վերջին յոյսը և առնելով թանկագին իւզ, գնում է այն տունը, որտեղ Յիսուս բազմել էր հացկերութիւն: Ամօթը մի կողմից, երկիւղը միւս կողմից դանդաղեցնում են նրա քայլերը: Իսկ եթէ Սուրբը և Անարատը յետ քաշուի նրա արատաւոր անմաքրութիւնից: Շունչը բռնած, առանց մի խօսք արտասանելու, նա երկիւղով ընկաւ մաքսաւորների բարեկամի ոտքը և նա չմերժեց նրան: Այն ժամանակ նրա բոլոր վիշտը, կեանքի բոլոր դառնութիւնը դուրս թափուեց. — խեղճ մեղաւորը հեծկըլտանքով փաթաթուեց Յիսուսի ոտներին և երախտագիտութեամբ համբուրեց նրանց: Արտասուքը հոսում էր վտակի նման և լուանում սուրբ ոտների դարչապարը: Նրա մազերը, որոնց այնպիսի վարպետութեամբ և գեղեցկութեամբ հիւսում էր, վայր էին թափուել և նրան

ցով մաքրում էր արտասուքի հետքերը: Յետոյ նա բերած ամանը կտորեց և իւզով օձեց Յիսուսի ոտքերը: Նրա հիւրասիրող փարիսեցին տեսնելով այդ՝ ինքն իրան ասաց, «Եթէ նա մարգարէ լինէր, այն ժամանակ կիմանար թէ ով և ինչպիսի կին է մօտենում Իրան, որովհետեւ նա մեղաւոր կլինէ»: Սիմօնը իմանալով այդ արտասուող կնոջ անցեալ կեանքը, այդպէս էր դատում, սակայն Յիսուս դատում էր այլ կերպ: Նա կարգում էր մարդկանց սիրտը և գիտէր, որ Իւր մօտ նստողը նախկին մեղաւոր կլինը չէր. նրա հոգու բոլոր կեղտը լուացուած էր զղջման այրող արտասուքով: Այժմ նրա սաների մօտ ընկած էր մի կին, որի վերածնուած հոգու գեղեցկութիւնը գերազանցում էր մարմնի գեղեցկութիւնից: Սրտագէտ Յիսուսը գիտէր, որ այժմ աւելի շատով գետը իւր հոսանքը կփոխէ, քան այդ կինը կդառնայ իւր նախկին կեանքին: Ուստի և դառնալով նրան, ասաց. «Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո, հաւատք քո կեցուցնէ գրեզ, երթ ի խաղաղութիւն»: Եւ կինը ուրախութեամբ գնաց իւր տունը: Նրա վերաբերմամբ կատարուեցաւ Քրիստոսի երանութիւնը. «Երանի՛ սգաւորաց, զի նոքա մխիթարեսցին»: Նա Յիսուսի ոտքը բերեց իւզ և արտասուք, իսկ այնտեղից տարաւ հոգու խաղաղութիւն և սրտի մխիթարութիւն:

Գ.

Երուսաղեմում տօն էր: Յիսուս նստել էր տաճարի սրահնիւրից մէկում և սովորեցնում էր ժողովրդին: Ունկընդիրները մեծ բազմութեամբ շրջապատել էին Փրկչին և լռելեայն, խորին ուշադրութեամբ լսում էին Նրա ամեն մի խօսքը: Յանկարծ կատաղի գոռում—գոչումները խափանեցին ջերմեռանդ խաղաղութիւնը: Փարիսեցիների մի խումբ՝ ձեռքերը չարախնդութեամբ չարթելով. Յիսուսի մօտ էին բերում մի կիսամերկ, գզգզուած մազերով սարսափահար և ամօթահար եղած կին:

—Վարդապետ, կանչում էին նրանք, այս կինը բըռ-

նուաժ է պոռնիկութեան մէջ. Մովսէս իւր օրէնքով հրամայում է այդպիսիներին քարկոծել, դու ի՞նչ կասես սրա դէմ:

Նրանք ճանաչում էին Յիսուսի անսովոր բարեսրտութիւնը, որ սիրում էր նրանց, որոնց ուրիշները ատում էին, գովում էր այն, ինչ որ ուրիշները պախարակում էին: Նրանք գիտէին, որ մաքսաւորը Նրա ընտրեալ աշակերտների մէջն էր. մեղաւորները Նրա սեղանակից էին և պոռնիկները անաչգել լուանում Նրա ոտքերը և լսում Նրա վարդապետութիւնը: Նրանք այդ բոլորը գիտէին, ուստի և կարծում էին, որ իրանց հարցով Յիսուսին անելանելի դուրսեան մէջ դրին. — կամ կներէ մեղաւորին և դրանով կըանդէ Մովսէսի օրէնքը, կամ կդատապարտէ սրան և դրանով յետ կմդէ իրանից ժողովրդին, որը այնքան գնահատում է Նրա բարեսրտութիւնը գէպի բոլոր ճակատագրից հալածուածները: Բայց Յիսուս վարուեց այնպէս, ինչպէս չէին սպասում նրանք: Նա լուս հասկանում էր նրանց չարատրտութիւնը, ապերախտութիւնը, հոգու կոպտութիւնը և որ նրանք Աստուծոյ արդարութեան դատաստանի առաջ աւելի յանցաւոր են, քան այդ պոռնիկը: Սրտի խորին վշտով լսեց նրանց դաժան հարցը. գլուխը կախ գցեց և լուրթեամբ սկսեց մատով գծել գետնի վրայ: Նրանք չհասկացան Փրկչի վիշտը և կրկնեցին իրանց հարցը, «ինչ կասես մեզ»: Յիսուս աչքերը բարձրացրեց նրանց վրայ: Ոչ ամօթի նշան էր երևում նրանց խարդախ հայեացքներում և ոչ գթասրտութեան հետք նրանց քարէ սրտերում: Եւ դրանք պէտք է գտան այս կնովը. դրանք պէտք է քարկոծեն ուրիշներին: Ո՛հ ի՞նչ երանի կլինէր, եթէ նրանք հասկանային իրանց խղճի վրայ կուտակուած մեղքի ծանրութիւնը:

Յիսուս մի րոպէական հայեացք ձգեց նրանց վրայ, բայց Նրա այդ հայեացքի մէջ նրանք պարզ կարգացին, որ Նրան յայտնի է իրանց սրտի դաղտնիքը, որ Նա գիտէ իրանց սեպհական հոգու գինը և երբ պատասխանեց թէ. «ով որ ձեզանից անմեղ է, նա թող առաջի քարը ձգէ»:

ոչ ոքի ձեռք չբարձրացաւ: Դատապարտողները չփոթուած սրտով, ամօթահար եղած լռութեամբ ցրուեցան: Մնաց Յիսուս մեղաւոր կնոջ հետ:

Մի եկեղեցական հեղինակի ասելով՝ այժմ տաճարում երկուսն էին—վիշաքը և ողորմածութիւնը. կարող էր կինն էլ հեռանալ, նրան այլ ևս ոչ ոք չէր բռնում. բայց նա ինքը անշարժ էր մնացել. նրա ձեռներն ու ոտները ազատ էին, բայց սրտով արդէն կալած էր Յիսուսին: Նա միայն խղճաց իրան, որ Աստուծոյ առաջ պիղծ էր և մարդկանց առաջ խայտառակուած. Նա միայն իրան զգալ տուեց, որ դեռ ևս անդառնալի կորած չէ ինքը և որ դեռ ևս կարող է յոյս ունենալ. նրա երկնային օրոյն արժանանալու եւ նոր սէրը, ոչ մեղաւոր մարմնական սէրը, այլ մաքուր, հոգեւոր, սուրբ սէրը յափշտակեց նրա հոգին: Դէպքը դարձաւ անմեղ, հայեացքը անարատ. այլ ևս պուռնիք չկար, նա վերածնուել էր. նրա համար գարշելի էր թւում անցեալի յէշտակը:

Նայեց նրա վրայ Սրտագէտն Աստուած և ասաց. «Կին դու, ո՞ւր են քեզ մեղադրողները. ո՞չ ոք չդատապարտեց քեզ. —Ոչ ոք, Տէր:—Եւ ոչ ես եմ դատապարտում քեզ, գնահ և այլ ևս մի մեղանչիր»:

Դ.

Երկու հոգի տաճար մտան աղօթելու՝ մէկը փարիսեցի, միւսը մաքսաւոր: Փարիսեցին պատուաւոր, միշտ տաճար յաճախող մարդ էր: Նրա համար այստեղ ամեն ինչ ծանօթ է և ամենքն էլ ճանաչում են նրան: Մեծապանծ քայլերով, գլուխը բարձր բռնած, նա հպարտութեամբ անցնում է ճանապարհ բաց անող աղօթողների միջով և կանգնում է ամենից առաջ բարձրութեան վրայ: Նրա առաքինի գործերը ամենքը տեսնում են այնպէս, ինչպէս այժմ իրան են տեսնում: Նա թէ տաճարում աղօթելիս, թէ պահք պահելիս, և թէ վերջապէս բարեգործութիւն անելիս միշտ և ամենուրեք առաջինն է:

Զգալով այդ՝ նա խորին ինքնաբաւականութեան զգացմունքով ասում է. «Աստուած իմ, շնորհակալ եմ՝ Քեզանից, որ ես ուրիշների պէս չեմ, ինչպէս, օրինակ, այն մաքսաւորը, որ կանգնած է դրան մօտ»։ Փարիսեցին իրանից բաւական է։ Դրսից, ըստ երևութին, նա կատարելապէս առաքինի մարդ է և նրան մնում է միայն գոռողութեամբ իր վրայ նայելով՝ հրճուել։ Որ ճշմարիտ կեանքը ներքին, սրտի կեանքն է. որ Աստուծուն ամենից առաջ պէտք է ծառայել ոչ թէ արտաքին բարեպաշտութեամբ, այլ հոգւով և ճշմարտութեամբ—փարիսեցին այդ չէր հասկանում, նրա սիրտը խուլ էր դէպի ապաշխարութեան ձայնը։ Նա, որ ասել էր իր մասին. «Ես եմ կեանքը», իւր կեանքը չէր կարող գտնել փարիսեցու մէջ. փարիսեցին Աստուծոյ արքայութեան համար չի ծնուած։

Ուրիշ էր մաքսաւորը։ Նա անշուշտ արատաւոր փչացած մարդ էր. նրա ամբողջ կեանքը լի է ծանր յանցագործութիւններով, նրան բոլորը արհամարհում են և ինքն էլ շատ թանգ չի գնահատում իրան։ Ինչ որ պատահական դիպուածով նա այսօր ուրիշների հետ տաճար մտաւ։ Նա վաղուց է չէր եղել Աստուծոյ տանը. նրա համար ամեն ինչ օտար է այստեղ, անծանօթ։ Հայեացք ձգելով տաճարի կամարների և որմերի վրայ և չվճռելով առաջ գնալ, վախվռնելով կանգ առաւ դրան մօտ։ Այդ վաղուց չտեսած սուրբ սերմերը նրա մէջ ծնեցրին անցեալի յիշատակներ։ Նա յիշեց թէ ինչպէս ինքը փոքր հասակում գալիս էր այստեղ ծնողաց հետ ամեն տօնի. այստեղ մայրը առաջի անգամ սովորեցրեց նրան պարզել ձեռները աղօթելու. սիրում էր նա այն ժամանակ ձայնակցել հազարաւոր ամբօխին Իսրայէլի ողբը կամ Դաւթի սքանչելի սաղմոսները երգելիս։ Ինչպէս պարզ հնչում էր նրա մանկական ձայնը, որքան հոգեկան մաքրութիւն, զմայլելի սէր առ Աստուած զգացում էր նրա ամեն մի հնչիւնի մէջ։ Սրտի ճրպիսի յուզմամբ լսում էր նա սուրբ Գրոց հին մարդարէների հրեղէն խօսքերը, ինչպէս նրանց հետ միասին դժգոհում, զայրանում էր ամբա-

րիչոնների անօրէնութիւնների վրայ. և եղիայի, Եսայայի, Երեմիայի հոգւով և զօրութեամբ մտորում էր ծառայել Եհովային. ինչ եղաւ այդ բոլորը: Յիշողութեան մէջ կարգով անցնում են տարիները տարիների յետեից և որքան ժամանակը առաջ է դնում, այնքան մթնանում է նրա հոգին: Մոռացուած են և մօր խօսքերը և տաճարը և աղօթքը. մոռացուած են խիղճը և մանկական ցնորքները: Քամուց յափշտակուած տերեւների նման նրա յիշողութեան մէջ փայլում են անցեալի պատկերները և իբրեւ ծանր քար ճնշում նրան. գլուխը խոնարհեցնում է կրճքին: Շարժուեց քարացած սիրտը, յիշեց ամօթահարութեամբ ի կորուստ մատնուած ոյժերը. ավստաց անցած և գնացած պատանեկութիւնը. աչքերի վրայ երևացին ջերմ արտասուքներ և վտակի նման հոսելով՝ զովացրին մաքսաւորի թալկացած հոգին: Հալեցաւ նրա մէջ չարութիւնն ու ատելութիւնը դէպի մարդիկ. հոգեւոր կեղտը լուացուեցաւ արտասուքով: Մաքսաւորը տաճար եկաւ իբրեւ ծանր մեղաւոր և դուրս եկաւ իբրեւ Աստուծոյ արքայութեան որդի. «Ճշմարիտ եմ ասում ձեզ, սովորեցնում է Աւետարանը, եթէ չդառնաք և չզղջաք ինչպէս մաքսաւորը, չէք կարող մտնել երկնքի արքայութիւնը»:

Պետովից քաղմ. Գրիգոր Բեկ, Նսւ-Արեւեակց.

Մ Ա Յ Ր Ա Թ Ո Ռ

Եւ թեմեր

Նորին Սրբութիւն Ազգիս ծերունազարդ Հայրապետը օրհնում և շնորհակալութիւն է յայտնում այն բոլոր անձանց և հիմնարկութիւններին, որոնք նոր տարուայ, Քրիստոսի ս. ծննդեան և յայտնութեան և Նորին Սրբութեան անուանակոչութեան տօներին շտապել էին կատարել իրենց որդիական պարտքը հեռագրական բարեմաղթութիւններով կամ անձամբ՝ այս վշտի ծով ժամանակում:

Օրէնբուրդից Մայր Աթոռ վերադարձաւ 1903 թուին Գալիցիէի հայրենասիրական քաջագործութեանց ժամանակ Կովկասի սահմաններից հեռացրած Տ. Սուքիասարքեպիսկոպոս Պարզեանը:

Նոր տարուայ առթիւ Թիֆլիզում Նորին Սրբութեան այցելեցին Կոմսուհի Վարանցով-Դաշկովան իւր որդու հետ, Փոխարքայի օգնականներ՝ Մալաման, Սուլթան Լրիմ Գիրէյ, շտաբի կառավարիչ գեներալ Գրեազնովը և այլ պաշտօնական բարձրաստիճան անձինք: Նորին Սրբութիւնը վախայցելութեան գնաց Փոխարքայի մօտ ծննդեան տօներին: Յունվարի 1-ին Մայր Տաճարում կատարուեց Հայրապետական մաղթանք և շնորհաւորական հեռագիր ուղարկուեց Թիֆլիզ Նորին Սրբութեան:

Յունվարի 14-ին, Վեհափառ կաթողիկոսի անուանակոչութեան օրը տեղի ունեցաւ հանդիսաւոր պատարագ և մաղթանք Մայր Աթոռի ամբողջ միաբանութեան ներկայութեամբ, որոնց ղգացմունքների թարգման հանդիսանալով տեղապահ Գեր. Տ. Արիստակէս արքեպիսկոպոս Դաւթեանը, շնորհաւորական հեռագիր ուղարկեց Նորին Վեհափառութեան, մաղթելով նրան երկար կեանք ի մխիթարութիւն իւր բազմաշարշար հօտի:

Սինօդի գանձապահ նշանակուեց տ. Համաղասպ վարդապետ Համաղասպեանը:

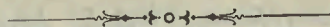
Աղէքսանդրապոլի յաջորդ նշանակուեց տ. Արսէն վարդապետ Ղլտճեանը, իսկ տ. Կիւրեղ վարդապետը հիւանդութեան պատճառով ազատ համարուեց յաջորդական պաշտօնից:

Թաւրիղից Մայր Աթոռ վերադարձաւ Առաջնորդական փոխանորդ տ. Մեսրոպ վարդապետ Մագսուտեանը, որը վերջնականապէս թողել է փոխանորդութեան պաշտօնը։ Այսպիսով Ատրպատականի թեմը միայն ոչ միայն առանց առաջնորդի, այլ և առանց փոխանորդի։

Դեկտեմբերի 29-ին Կարսում տեղի ունեցաւ տեղական հայոց դպրոցների բացման հանդէսը խուռն բազմութեան ներկայութեամբ։ Հանդիսի ժամանակ խօսեց տեղական Փոխանորդ տ. Մամբրէ վարդապետը դպրոցի նշանակութեան մասին, օրիորդ Մելիք Յովսէփեանը՝ կնոջ դերը հասարակական զարգացման գործում. ապա կարգացին ոտանաւորներ, երգուեցին խմբական քառաձայն երգեր, որից յետոյ խօսեց Եղիշէ վարդապետը և նկարագրեց այն դժուարութիւնները, որոնք յարուցուեցին այդ հիմնարկութեան կառուցման նախ ժողովրդից մի քանի անհատների և ապա բիւրօկրատիական կառավարութեան ներկայացուցիչների կողմից, բայց որոնք ջախջախուեցին խոր հաւատոյ և արդարութեան առաջ։ Այժմ Կարսի դպրոցը միակն է Կովկասի հայոց եկեղեցական-ծխական դպրոցների շարքում թէ աշակերտների քանակութեամբ, որոնց թիւը հասնում է 836-ի և թէ բիւժէյով՝ 17,000 ռուբլի. ընդունելով, որ պետական հինգ դպրոցների և հայ կաթողիկոսեան եկեղ. ծխական դպրոցումն էլ կլինի մօտ 900 աշակերտ-աշակերտուհի, կըստանանք 1736 հոգի, որ մի պատկառելի թիւ է Կարսի ոչնչ քաղաքի համար և առանց դանձարանի վրայ ծանրանալու, համարեա իրականացնում է պարտադիր ուսման գաղափարը։ Կարսի երեխաներից հազիւ դուրսը մնացած լինեն երկու հարիւր հոգի, որոնց կրթութեան գործը լաւ կլինի, որ քաղաքն առնի իւր վրայ։ Հանդիսի վերջում խօսեց դպրոցի տեսուչ պ. Ստեփանեանը, որը համառօտ հաշիւ տուաւ ուսուցչական խմբի և նրա գործունէութեան մասին։ Հանդէսը փակուեց

պահպանելով, իսկ երեկոցեան ի պատիւ դպրոցի և կըրպակներէ կառուցման նախաձեռնող և մեծ ներդրութիւններով դուրս հանող Եղիշէ վարդապետի տեղի ունեցաւ ընթրիք, որին ներկայ էր քաղաքի երկտասարդութիւնը, իսկ յաւելարի 8-ին քաղաքացիք կրկին ճաշօրուին տեղական կլուբի դահլիճում, որտեղ ի միջի այլոց հաւաքուեց վաթսուն և ութ ուրբի յօգուտ թուրք հայկական կոտորածներէ արկածեալներէ, Պէտք է նկատել, որ ժողովուրդը սերտ կապ չէ իւր դպրոցին և յոյս ունի վերածելու այն չորս դասարանեան գիւղատնտեսական տնայնագործական դպրոցի:

Ուսուցիչ.

ԱՅՈՒՆԵՅՑԻՆԵՐԻ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՐԳՆԵՐԻ ԿԵԱՆՔԻՑ

ՊԴԱՐԱՍԻԱԼ ԵԿԵՂԵՑԻ ՈՒՍԱՅ

Церк. Вѣстник-ի № 45-ում արտուած է մի յօդուած «Աստուածաշտական լեզու» վերնագրով, որի մէջ ի միջի այլոց յօդուածագիրն ասում է հետեւեալը.—

Ծանր դրութեան մէջն է պրասլաւ քահանան ժամատուցութեան միջոցին: Նա համոզուած է, որ որչափ էլ աշխատի, չի կարող ոգևորել աղօթողներին այն վսեմ մտքերով, որոնք կազմում են եկեղեցական աղօթքների և երգերի բովանդակութիւնը, բայց հնարաւորութիւն չունի իւր դարդին դարման գտնելու: Մեր աղօթքներն ու եկեղեցական երգերն այնպէս են կազմուած, որ մի միայն խնամքով մեկնաբանելուց յետոյ կարող են հասկանալի դառնալ: Ճիշտ է, քահանան կարող էր բացատրել անհասկանալի բառերն ու արտայայտութիւնները, բայց նա այդպիսով օտիպուած կլինէր ժամերգութիւն կատարել երկու լեզուով: Աւելի բարւոք չէ հետզհետէ պարզ ձև տալ ժամակարգութեանը, քան բարդել այն մեկնաբանութիւններ աւելացնելով: Մեր ժամերգութեանց ժամանակ կարգապահու-

Թիւնը խանգարւում է գլխաւորապէս այն պատճառով, որ ժողովուրդը ազօթքներէց և երգերէց ոչինչ չի հասկանում• իսկ երբ նկատում ես այդպիսիներին, պատասխանում եմ, որ անհասկանալի ազօթքների ընթերցանութեան ժամանակ ձանձրանում եմ կանգնելուց և որ իրենք եկեղեցի են յաճախում ձայնեղ սարկաւազի և լաւ խմբի երգեցողութիւնը լսելու: Մենք պէտք է հոգ տանենք, որ մեր աստուածապաշտական ժողովները բողոքականներից պակաս դուրս չլինեն: Ուստի լաւ կլինէր հրաւիրել բարեսպաշտ ծխականներին և հարցնել, թէ որ լեզուով առաւել լաւ է ժամերգութիւն կատարելը: Այդ պէտք է սկսենք ցածից ժողովրդից, որովհետեւ եթէ բարձրից սկսելու լինենք, եկեղեցու թշնամիները կարող են դէպքից օգուտ քաղել և ժողովրդի մէջ խռովութիւն առաջ բերել...

—Որ ժողովուրդը միշտ փափագել է հասկանալ ժամերգութեան լեզուն ու երգերի բովանդակութիւնը, որ նա ծարաւ է զգացել գիտակցաբար ընդունելու Աւետարանը և իւր կեանքը հաւատոյ պահանջների համապատասխան դարձնելու, դա էլ հին ճշմարտութիւն է, իսկ որ մատչելի լեզուով նրան եկեղեցական գրքեր տալը միշտ զլացել են, այդ էլ է հին ճշմարտութիւն: Բայց ցանկալի է, որ օր առաջ ուղղուի այդ մեծ պակասը, հակառակ դէպքում վաղը ձայնեղ սարկաւազներն ու լաւ երգեցիկ խմբերն էլ չեն կարողանալ եկեղեցի բերել ժողովրդին:

Համառուսական եկեղեցական ժողովի նախապահ- րասական աշխատանքները.

Անցեալ տարուայ յուլիսին ռուսական Սինօդը առաջարկեց Թեմակալ առաջնորդներին կադմէլ տեղական ժողովներ և որոշել եկեղեցական բարենորոգութեան խնդիրները: Թեմակալ առաջնորդները շատ տեղ կադմէցին յատուկ նշանակով մասնաժողովներ այդ նպատակաւ, բայց հէնց հոգևորականութիւնը երբեք այդ մասնաժողովներին հաւատ չի ընծայում և նրանց չի ընդունում հոգևորականութեան կարծիքների արտայայտիչ: Քնդհակառակն՝ հոգևորականութեան տրամադրութեան և կարծեաց արտայայտիչ են համարւում Թեմական պատգամաւորների ժողովներ, որոնք հնարաւորութիւն ունին կարծիք յայտնելու եկեղեցական բարենորոգումների մասին, ինչպէս այդ տեղի ունեցաւ Իրկուտսկ քաղաքում: Թեմական ժողովն այդ-

տեղ կարծիք յայտնելով, որ առաջնորդները պէտք է ընտրուին թեմի կողմից, բերում է հետեւեալ պատմական տեսութիւնը.—

Հին եկեղեցու ամենաականաւոր հովիւները տեղացի մարդիկ էին, որոնք ամբողջ հօտի ձայնով ընտրուում էին այն միջավայրից, որտեղ պէտք է իրենք ապրէին և գործէին, որոնք ծանօթ էին տեղական արամադրութեան և բարոյական կացութեան: Հին եկեղեցին պաշտօնի էր կանչում ամենալաւերին, չը սահմանափակելով ընտրութիւնները ոչ դասակարգերով, ոչ ընտրուող անձի դրութեամբ, այլ միայն ի նկատի ունենալով ընտրուողի անձնական արժանիքը: Նոյնը չի նկատուում այժմու ռուսական եկեղեցում: Եպիսկոպոսների ընտրութիւնը կատարւում է մի միայն բարձր կրթութիւն ստացած կուսակցութիւնների սահմանափակ խմբակից: Բայց միթէ կտրականապէս կարելի է ասել, որ միայն այդ է այն լաւագոյն մասը, որ ռուս ժողովուրդը տուել է իւր եկեղեցուն: Ներկայ նշանակով թեմակալութեան ժամանակ տեղական մարդիկ մի միայն պատահաբար են իրենց թեմում առաջնորդ դառնում: Հակառակ առաքելական 14-րդ և առաջին տիեզերական ժողովի 15-րդ կոնստանդուպոլսի թեմի փոխւում, որ ոչ մի հնարաւորութիւն չունին իրենց թեմի հետ ծանօթանալու: Սյոք բանում արգելք են հանդիսանում նոյն իսկ կոնստանդուպոլսիները, որոնք կեանքին հակասող բերօղորտական կերպարանք են ստացել և սողմի հակառակ ծիսական հոգևորականութեան ամենաբարի նախաձեռնութիւնները:

— Կարծում ենք, որ նոյն խնդիրները վաղուց հասունացած են նաև մեզ մօտ, որտեղ միայն պատահամբ և այն էլ լուր Ռուսաստանի վեց թեմերումն են առաջնորդները նշանակովի: Ցանկալի է վերականգնած տեմնել դարերով սրբագործուած եկեղեցական ընտրական օրէնքը բոլոր պաշտօնեաների վերաբերութեամբ՝ առանց այս կամ այն դասակարգով սահմանափակելու ընտրութեան շրջանակը:

Սրբաւատի ընթերցողներն անշուշտ յիշում են Մոսկովայի քահանաների ժողովրդին ուղղած քրիստոնէական կոչը, որ իւր բովանդակութեամբ տարբերւում է ու Վլադիմիր մետրոպոլիտի կոչից հոկտեմբերի գործադուլի ժամանակ, որը կրակի վրայ բաւական նաւթ լցրեց և գրգռեց շատերի գաղաւթական ինստինքտները (բնադդները) կրօնական հողի վրայ: «Մոսկովսկի»

Վեդոմոստին» հռչակաւոր թերթը հանդէս է գալիս որպէս Մոսկովայի քահանաներին մեղադրող և իւր Ձ 289-ում նրանց կոչւնդունում է իբրև «բաց յայտարարութիւն, որ նրանք համաձայն չեն միշտ հնազանդութիւն ուրեղան միտքովութիւն»։ Թուելով այն բաղմամբիւ հանրաժանութ կանոնները, որոնք քահանային արգելում են եպիսկոպոսից անկախ բան տնել, թղթակից պ. Կրասիլնիկովը խրոխտաբար նկատում է. «Յիշեալ չըտե՞նումա՞ծ երևոյթի վերաբերութեամբ երկու կարծիք լինել չի կարող»։ Նոյն թերթի Ձ 292-ում ոմն Ի. Ի. քահանաներին յանդիմանում է, որ նրանք իրենց թոյլ են տուել «խռովութիւն», որն անտեղի է այդքան մեծ և Առաքելոյ առաջ պատասխանատու «Ժառայութեան մէջ», որ նրանք նպատակ են «ռանալով անելու» հեղինակութիւնը և այդ խռովութիւնը հրապարակ են հանել «վատ շուկայում» լրագրութեան մէջ, մինչդեռ որդեկան պարտականութիւնը պարտաւորեցնում էր ուրիշ կերպ վարելու։

— «Դուք, որ այդքան քրիստոնէաբար էք արամադրուած, պարտաւոր էիք անմիջապէս դիմել ձեր հովուապետին, խնդրել նրան, որ նա վարատէր ձեր կատկածներն ու զայրոյթը։ Եթէ նրա քարոյլի մէջ կային մի քանի անդգոյշ արտայայտութիւնը ներ, այդ դէպքում դուք՝ որպէս սիրող զաւակներ, պարտաւոր էիք պաշտպանել ձեր սրբազան հօրը, այն թիւրիմացութիւններ լից, որոնք կարող էին տեղի ունենալ. պէտք էր նրան նախադուշացնել»։

Церк. Вѣст. այս առթիւ նկատում է. «կանոնների հեղինակութիւնը բարձր է, բայց առաւել բարձր է Աւետարանի հեղինակութիւնը։ Եպիսկոպոսին ինչպէս և ամենայն իշխանութեան հնազանդուիլը պարտադիր է մինչ այն ժամանակ, քանի որ նրանց կարգադրութիւնները չեն հակասում քրիստոնէական ճշմարտութիւններին։ Ընդ դարերում քահանայը շատ անգամ եկեղեցական կանոնների հակառակ հանդէս են գալիս որպէս իրենց եպիսկոպոսներին մերկացնող—մեղադրող և եկեղեցու դատանսանք միշտ յօգուտ եպիսկոպոսների չէր վերջանում։ Այս դէպքումն էլ Սինոդը գտաւ, որ չը հնազանդութիւն հիմունքներ կային։ Իսկ ինչ կը վերաբերի այն բանին, որ նրանց վարմունքն որդեկան չէր, այդ բանում քահանայը ամենից քիչ են մեղաւոր, սրովհետեւ մեր եկեղեցական ամբողջ կազմը ոչ թէ հոգեւոր, այլ բերօհրատական սկզբունքների վրայ է հիմնուած։ Չինովնիկական—իշխանաւորական յարաբերութեանց հայրական լիութիւնը զաւակներից չը պէտք է սկսուի, որովհետեւ հայրերն են զաւակներ ծնում և ոչ թէ ընդհանրապէս»։

Ռուսական սրբազան Սինոդը կարևոր գտնելով հոգևոր դպրոցները բարեփոխութիւնը և միանգամայն արդարացի այդ բանի վերաբերութեամբ եղած պահանջները, հրամայել է կատարել նախապատրաստական աշխատանքներ, որի համար գործի են հրաւիրուած բոլոր թեմական իշխանութիւնները, աստուածաբանական գիտութեանց ներկայացուցիչներն և առհասարակ տեղեակ անձինք։ Այդ գործի վերջնական կանոնադրութիւնը կը յանձնուի մօտ ապագայում գումարուելիք համառուսական եկեղեցական խորհրդին։ Իսկ ինչ կը վերաբերի հոգևոր դպրոցներին աշակերտներին բարձրագոյն դպրոցներում ընդունելու խնդրին, լուսաւորութեան նախարարութիւնից պատասխան է ստացուած, որ նա տրամադիր է խնդրին դրական ելք տալու։

Վրաց հոգևորականները համաժողովը վճռել է պահանջել վրաց եկեղեցու ինքնուրոյնութիւն (անկախութիւն) և յուն վարի 14-ից դադարեցնել ռուսական Սինոդի հետ որ և է յարաբերութիւն ունենալը։ Այդ խնդրի լուծման համար Պետերբուրգ են կանչուած Կիրիլն և Լէօնիդ վրաց ազգի եպիսկոպոսները։

Перк. Вѣст.-ում կարգում ենք․

Յայտօր իրաւունք և հնարաւորութիւն չ'ունենալով բացարձակ խօսելու եկեղեցական կարիքների մասին և մասամբ այդ պատճառով լուռ մնացած ռուս հոգևորականութիւնը սկսում է բարձրացնել իւր անկեղծ և արդարացի ձայնը գլխաւորապէս թեմական ժողովներում։ Այդ ժողովների վճիռները զարմացնում են իրենց նմանութեամբ և պատգամաւորների հայեացքների նոյնութեամբ բոլոր գլխաւոր և երկրորդական խնդիրներում։ Օրինակի համար առաջ ենք բերում Չերնիդովի թեմական ժողովի կողմից ընդունուած որոշումները․ «Առանց յետաձգելու կարևոր են․—1) Հրաւիրել անմիջապէս ընդհանուր եկեղեցական ժողով, որին պէտք է մասնակցեն իւրաքանչիւր թեմից ընտրած երկու ոչ կուսակրօն հոգևորական և երկու աշխարհական․ 2) կոնսիստորիաները իրիարիւնել ամբողջ թեմի հոգևորականների կողմից որոշ ժամանակով ընտրուած քահանաների խորհրդով․ 3) մտցնել ընտրական սկզբունք եկեղեցական բոլոր պաշտօնների և աստիճանների համար․ սրբազնագործ

պաշտօնեաներն ընտրութիւնը յանձնուած է դործակալական շրջաններն ամբողջ հոգեւորականութեան, որին անպատճառ պէտք է մասնակցեն և ծխականները. թեկնածուներն ցանկը մատուցուած է քահանայից խորհրդին ի ղննութիւն. ընտրեալին հաստատուած է եպիսկոպոսը: 4) Գործակալական շրջաններում վարչական և դատաւարական իշխանութեան իրաւունքը տալ հոգեւորականութեան և ծխականների ներկայացուցիչների կողմից: 3 տարով ընտրուած խորհուրդներին: Գործակալական խորհրդի որոշումների դէմ եղած բողոքները քննուած են եպիսկոպոսի և քահանաների խորհրդի կողմից: 5) վերահաղմել եկեղեցական դատարանը կանոնական հիմունքների և քաղաքացիական դատարանի սկզբունքների համաձայն և մտցնել պատուի եղբայրական դատարան: 6) ընդունել, որ եկեղեցական կառավարութիւնը ոչ թէ ճնշող կամ իշխող իշխանութեան բնաւորութիւնը պէտք է կրի, այլ հովուական. (Մատթէոս գլ Ի. 25—27. Պետրոս Ե. 2—3. Գործք Առաք. Ի. 28—31. և այլն): 7) քահանային ծխից հեռացնել մի միայն քահանայից խորհրդի և եպիսկոպոսի դատաստանով: 8) թոյլատրել, որ հոգեւոր կոչումը թողնեն առանց քաղաքացիական այն իրաւունքներից զրկուելու, որոնք ձեռք են բերուած ծագմամբ և կրթութեամբ: 9) թոյլատրել այրի քահանաների կրկնամասնութիւնը: 10) թոյլատրել քահանաներին, որ իրաւունք ունենան մասնակցելու ինքնավարական ժողովրդական բոլոր հիմնարկութեանց մէջ և վերացնել անբարոյականացնող շքանշանները»:

Նոյնպիսի հետաքրքրական որոշումներ է ընդունուած նաև հոգեւոր դպրոցների և Պետական դումայի վերաբերութեամբ: — Իսկ մէքը, գեռ քնած ենք:

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ

Նոյեմբերի 9 ին Ֆրանսիական Սենատում սկսուեց Եկեղեցին պետութիւնից բաժանելու օրինագծի քննութիւնը, որն անցեալ յուլիս ամսին ընդունուեց պալատի կողմից: Որպէս զի դործը չը ձգձգուի և ներկայ յունվարին խնդիրը վերջնականապէս լուծուի, որոշուեց առանձին սրբադրութիւններ չը մտցնել օրինագծի մէջ, մինչդեռ պահպանողականներն 96 կէտում սրբադրութիւններ են արել և այդ մի միայն ժամանակ վաստակելու մընչև նոր ընտրութիւնները: Օրինագծի հակառակ կորուստն առաջարկուած էին պահպանել կոնկորդատը (պապի

հետ կրած դաշնագիրը), որպէս խաղաղութեան մի դէնք, որը թէ եկեղեցուն է օգտակար և թէ պետութեան, զատապարտում էին օրինադժի հակակրօնական ոգին, նրա անարդարացիութիւնը, բաժանման պայմանների խտրութիւնը և ուղաճում էին սկսուած կրօնական կռուի ծանր հետեանքներով: Օրինադժի պաշտպանները պնդում էին, որ կոնկորդատը վաղուց դադարել է խաղաղութեան գէնք լինելուց և հողևորականութիւնը նրանով օգտուում էր մի միայն իւր նպատակների համար, որոնք միանգամայն թշնամական էին հասարակապետութեան: Երեկեղեցուն և հասարակապետութեան կեանքը միտին անտանելի դարձաւ և անջատումը դատուեց անհրաժեշտ: Նրանց կարծիքով անջատումը ի նկատի է առնում եկեղեցու արդարացի շահերը և ցանկանում է ապահովել բոլորի խղճի ազատութիւնը: Նոյեմբերի 18 ին ընդհանուր խորհրդածութիւնը վերջացաւ և նախագահ նախարարի առաջնորդով քուէարկութեամբ 178 ձայնով 107 ի դէմ՝ որոշուեց օրինադժի «անյետաձգելութիւնը»: Այնուհետեւ սկսուեց օրինադժի քննութիւնը յօդուած առ յօդուած: Մինչև նոյեմբերի 26 ը առանց վիճախութեան ընդունուեցին 7 յօդուածներ:

Արդէն հաշուած է, թէ ինչ հետեանք կունենայ եկեղեցուն անջատումը հասարակապետութեան ընդէն վրայ:

Առաջին տարի հարկաւոր կլինի ներկայ հոգևոր պաշտօնեաների կենսաթոշակների համար, 11,129,445 ֆրանկ. և ժամանակաւոր նպաստների համար, որոնք ծառայութեան կենսաթոշակի ժամանակամիջոցը չեն ընացրել՝ 18,379,950 ֆրանկ. ընդամենը 29,563,871 ֆրանկ: Որովհետեւ կանխորդապի համաձայն կազմած ներկայ նախահաշուով հոգևոր պաշտօնեաների ռոճիկը 1906 թուի համար նշանակուած է 37,441,800 ֆրանկ, ուստի անջատման օրէնքը քրօթադրելուց յետոյ պետական գանձարանը խնայողութիւն կունենայ 7,900,000 ֆրանկ, իսկ եթէ զրան աւելացնենք նաև հոգևոր հաստատութեան կառավարութեան ծախուց մնացորդը, այդ գէպքում նա կը հասնի 8,280,000 ֆրանկի: Ութ տարի անցնելուց յետոյ, երբ ժամանակաւոր օժանդակութիւնները բոլորովին կը դադարեն, իսկ կենսաթոշակաւորների թիւը կը քչանայ, ծախսերի գումարը կլինի մի միայն 7,988,515 ֆրանկ, իսկ քսան տարուց յետոյ նրանք 399,426 ֆրանկից աւելի չեն լինի: Այդպիսով աշխատաւոր դասակարգերի իւժերից կը վերցուի 37,042,374 ֆրանկ ծախսը:

Բողոքական աւիարհից.

Вирж. Вѣд. դեկտ. 22-ի համարի մէջ կարդում ենք.

Պրուսիայում այժմ տեղի ունի բողոքականների շարժումն դարոցական օրինագծի դէմ, որ պրոտական կառավարութիւնը առաջարկել է ազգային ժողովին (Լանդտագին): Աղատամիտ շրջանները դժգոհութիւն յարուցանող գլխավոր կէտերն են 18 և 9 դ պարագրաֆները: Նրանցից առաջինով ուսուցիչը պէտք է լինի այն դաւանութեան, ինչ դաւանութեան որ պատկանում է աշակերտների մեծ մասը: Եթէ աշակերտների $\frac{2}{3}$ -դ մասը բողոքական են, այդ դէպքում ուսուցիչն էլ պէտք է բողոքական լինի, իսկ եթէ $\frac{2}{3}$ կաթոլիկ են, ուսուցիչը պէտք է լինի կաթոլիկ: Իսկ 9 դ յօդուածը համայնքներից խլում է ուսուցիչներ նշանակելու իրաւունքը և տալիս այն հոգեւորականութեան ներկայացուցիչներին և կառավարութիւնից նշանակուած անդուծեան: Ինքն ըստ ինքեան պարզ է, որ այդ օրինագիծը Ժողովրդական դպրոցը կը դարձնի կրօնական պրոպագանդի կեդրոն և կուռավարութեան կողմից այդ առաջարկը լինում է ի հաճոյս կեդրոնի (պահպանողականների), «որը լիճական կուռակցութիւն է» ըստ իր ստագում և այդ կուռակցութեան աջակցութիւնը ներկայումս կառավարութեան համար հարկավոր է մի շարք օրինագծեր անցկացնելու համար. օրինակ նաւատորմի ուժեղացման մասին և այլն: Կառավարութեան կարծիքով երկրի կուլտուրական զարգացման շահերը կարելի է զոհ երեւել համաշխարհային քաղաքականութեան: Կեդրոնի ազդեցութիւնն այժմ այնքան մեծ է Գերմանիայում, որ քիչ ժամանակ առաջ չէր կարելի կասկածել, որ այդ օրինագիծը՝ հակառակ իւր յետադիմութեան, չի անցնի: Իսկ այժմ անընդհատ աճող ընդհանուր դժգոհութեան շնորհիւ, այդ օրինագծի ելքն արդէն կասկածից դուրս է: Օրինակ. Բեռլինում տեղի ունեցաւ պրուսական ուսուցիչներին համաժողով, որը ամենախորուկ կերպով կարծիք յայտնեց ընդդէմ դաւանական դպրոցի և յօդուած կառավարութեան ծրագրի ձայն տուին մի միայն չորս հոգի: Համաժողովը նոյնպիսի մեծամասնութեամբ կարծիք յայտնեց և դպրոցական վարչութեանց կղերականացման մասին: Նման լիճուներ ընդունեց և պրուսական վարժուհիներին համաժողովը: Այս յունվարին Բեռլին պէտք է հաւաքուին նաև քաղաքների ներկայացուցիչներ, որոնք ուղղում են բողոքել այդ օրինագծի դէմ: Գաւառական քաղաքներում նոյնպիսի ժողովներ տեղի ունին և եթէ այդ ձևով շարունակ

աճելու լինի դժգոհութիւնը, կառավարութիւնը ստիպուած կլինի յետ վերցնել իւր յետադիմական օրինագիծը:

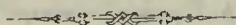
Տանկական կեանքից.

Перк. Вѣст.-ի № 46 ում կարդում ենք.—

Տանկաստանում վերջին ժամանակներս առաջ եկան շատ նշանաւոր ներքին դէպքեր, որոնք մեծ վտանգ են սպառնում քրիստոնեայ աշխարհին: Համիսլամականութեան արքանալը— ահա այդ ապագայ սարսափներով հարուստ շարժման բնորոշ անունը: Ներկայ սուլթան Աբդուլ Համիդի սկստեմատիքական գործունէութեան շնորհիւ, որը ձգտում է վերածնել և միացնել մահմէդական ազգերը «Աստուծոյ յիշխանորդի» դրօշակի տակ՝ ռուսական պետական կազմի խախտման, արեւմտեան Եւրոպայի հոյանաւոր վարմունքի շնորհիւ համիսլամականութիւնը զարթեց իւր երկարատե քնից և դադարեց սրում է իւր սուտերը քրիստոնէից դէմ և պատրաստուած յաղթական արշաւանքի ընդդէմ քրիստոնէութեան, ինչպէս այդ տեղի ունեցաւ բիւզանդական հայսրութեան դէմ միջին դարերում կատարուած տարերային արշաւանքի ժամանակ: Արդէն արտայայտուած է այդ արթնացման արդիւնքը հայերի և քաղաքների կոտորածով, որը տանկաց կառավարութեան կողմից հետեւողական մի ժողով է քրիստոնեաներին զրկելու այն իրաւունքներից, որոնցով նրանք օգտուել են բիւզանդական կայսրութեան անկման օրից: Helinisme թերթը, որ արթուն աչքով հսկում է քրիստոնէից շահերի պաշտպանութեանը արեւելքում, հաստատելով համիսլամականութեան արթնանալը, նախազգուշացնում է գալիք վտանգից:

«Ռուսական բանակի և նաւատորմի անսպասելի պարտութիւնները ասիական պետութիւնից, առում է նա, որ հաղորդուած էր այստեղ, բորբոքեցին մուսուլմանների տաք երեւակայութիւնը և ղերածնեցին ամբողջ մահմէդական աշխարհի աշխարհակալական ոգին: Քաղաքակիրթ մարդկութեան սպառնացող դեղին վտանգին միանում է՝ նրանից ոչ պակաս սարսափելի կանաչ վտանգը հոգեւոր միեւնոյն կանաչ դրօշակի տակ համախմբուող 300 միլլիոն մահմէդականներից: Այժմ կանոնադրաւոր, որ կը զօրանայ համիսլամականութեան Ասիայի և Աֆրիկայի քարոզիչներին եռանդը՝ իրենց օջախ Ստամբուլի հետ միասին»:

— Համընդամանակները դարձեց և նոր հաւատով գործելի պաւ յոյն-տաճկական պատերազմից յետոյ, երբ նորից ծնաւ հաւատ դէպի տաճկական զէնքի ոյժը: Իննսուն և եօթ թուից այդ ուղղութեամբ գործունէութիւնը կատարուեալ էր և կատարուեալ է Կովկասի սահմաններում, որտեղ յայտնի գործում են Պօլսից եկած քարոզիչներ, իսկ մեր շահասէր բերօղբատիւն դաշն է կապում նրանց հետ՝ ջնջելու մարդկային կեանքի և իրաւանց ձգտող տարրերը: Ինչպէս լրագիրները հաղորդում են, ղինուած գնդեր է պատրաստում երկաթուղու դժբերի պաշտպանութեան և խռովութիւնները զուգելու համար: Առաջարկ է եղել Գօրոզցեի խմբին «հայրենասէրներին» շարքերի մէջ ընդունելու նաեւ Կովկասի թուրքերին և այժմս մի միայն նշանի մասին է խնդիրը: Ինչպէս յայտնի է, սե հարեւրեակները խաչազարդ նշան ունին, իսկ մահմէդականները խնդրել են, որ իրենց հայրենասիրական նշանը դրօշակ և կիսալուսին անեն: Շնորհաւորում ենք մեր բերօղբատ խելօք քաղաքագէտներին և մաղթում, որ նրանց այդ նշանաւոր հայրենասիրական քայլն «անփոփոխ» լինի: Բայց կապրենք, կը տեսնենք:

ՄԱՐԴԻԿ՝ ՏԻՊԵՐ ԵՒ ՓԱՍՏԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑԸ.

Յօդ. Ալէքսանդր Ամֆիթէասրովի.

(Շարունակութիւն *)

Երբ նոյն «Ռուս պանդուխտը» բանը հասցրեց «կարմիր կապերի», որով իբրեւ թէ փաթաթուում էին առողջ հայերը, որպէս զի եւրոպացիք նրանց թուրքերից վիրաւորուած ընդունէին, ես փորձեցի ձայն բարձրացնել զրպարտութեան այդ ամբողջ սխտեմի դէմ . . . և իմ

*) Տե՛ս Արարատ 1905 թ. № 12:

կենդանի վկայութիւններով և բազմաթիւ փաստերով լի յօդուածս, որ հրապարակ էր հանուած յանուն ճշմարտութեան, չը կարողացաւ տպագրուել: Ինձ վերադարձրած սրբագրութիւնը ցայսօր էլ մնում է հին թղթերիս մէջ որպէս անյաջողութեան տխուր յիշատակ, որով բերօկրատական տրամագրութիւնը խեղդեց ճշմարտախօս բերանի ձայնը և հրամայեց կոյր աչքերով նայել իրականութեան վրայ:

Ահա այսպէս՝ բերօկրատիան, գիւտնագիտութիւնը և նրանցից ներշնչուած պահպանողական մամուլը իննսուսական թուականներին հայերի դէմ ուղղակի թշնամական դիրք բռնեցին և նոյնը պահպանեցին համարեա մինչև մեր օրերը: Տարաբաղդաբար չի կարելի տեսլ, որ նրանք զգալի գիմագրութեան հանդիպեցան ռուսական հասարակական կարծիքի կողմից: Մեր հասարակութեան նոյն իսկ առաջաւոր խմբերը հայկական մարտիրոսագրութեանը վերաբերւում էին անտարբերութեամբ՝ որպէս մարդկային տեսակէտից ցաւալի, բայց օտար և հեռաւոր գործի: Այսպէս օրինակ, հայութեանը ծանր և անարդար հարուած հասցրեց Լ. Ն. Տօլստոյ, մերժելով մասնակցել Գ. Ն. Զանչեանի Ժողովածուի մէջ, որ հրատարակուեց յօդուած թուրքական հալածանքի զոհերի Փոքր Ասիայում: Ռուսական շատ յառաջադէմների տեսողութեան և Հայաստանի դժբաղդութեանց մէջ դրուած էր ռուսական Անդրկովկասի հատուածակողմը՝ պրիզման, որի քաղաքներում մինչև վերջին աւերածութիւնը, հայերը ներկայացնում էին պահպանողական դրամատէր (կապիտալիստ) տարր: Այդպիսի նախապաշարմունքից ազատ չէր նոյն իսկ հանգուցեալ Ն. Կ. Միխայլովսին: Այսպէս ահա հայկական հարցը ռուսական հասարակական կարծիքի առաջ երկու երկանաքարի արանքն ընկած հատիկի վիճակն ունեցաւ: Յետադէմներն ու պահպանողականները, համառաւունականներն ու ռուսացման կողմնակիցները հայութեանը՝ որպէս յեղափոխական ոյժի, պատերազմ յայտնեցին, իսկ յառաջագիմականները, չը մոռանալով հայերի միջի «չար»

չինքներին», սառը ջուր էին լցնում իրենց անբասիր և անտարբեր պաշտպանութեամբ, առանց յափշտակուելու, մի միայն ընդհանուր մարդասիրութեան ծառայելու պարտականութիւնից դիտուած: Հարկաւոր էր ժամանակակից կովկասեան դէպքերի ամբողջ սարսափը, որ բացուէին բոլոր ուսական աչքերը հայկական վշտի դէմ՝ և հասկանային այն պետական չարիքը, որ ծածկաստանը աճեցրեց իրեն մօտ արտասահմանում, իսկ մենք հնազանդութեամբ իւրացրինք, փոխադրեցինք մեր ներկիրը և կատարելագործեցինք՝ վրան Պետերբուրգի բիւրօկրատիայի ծաղիկներից պատուաստելով:

Ֆրանսիայում հասարակական խղճի ձայնը, որ դժգոհ էր Դանտոյի՝ ուսաց դուր դալու նպատակաւ՝ հայատեցութեան քաղաքականութեամբ, շատ աւելի բարձրագոյ էր: Ֆրանսիայում հայկական հարցի համար նշանաւոր շրջան է 1900 թուականը, երբ Փարիզի հեղինակաւոր քաղաքէտների և գրական գործիչների խումբը—Անատօլ Ֆրանս, Ժան Ժօռէս, Ֆրանսիս Պրեանսէ, Կլէմանսօ և ուրիշները Ֆրանկօ—Ռուսական գաշնադրութեան սխալն ուղղելու նպատակաւ սկսեցին հրատարակել «Պրօ Արմենիա» թերթը: Նոր լրագիրը՝ իւր իսկական տիրոջ և խմբագիր գրական գործիչ և բանաստեղծ Կիառի ձեռքին (նա 1896 թուին ականատես էր Պօլսոյ հայոց կոտորածին), արագ եւրոպական հռչակ և որոշ հեղինակութիւն ձեռք բերեց: Նրա կուսակցական անկողմնապահութիւնը մանրամասն լուսաբանեց եւրոպացոց աչքի առաջ հայ ժողովրդի իսկական դրութիւնը և՛ մի շարք համակրական ցոյցերից յետոյ, հասցրեց այնպիսի խոշոր հետեւանքի, ինչպէս 1902 թուի հայասիրական կօնգրէսը Բրիւսելում, որին մասնակցեցին Ֆրանսիայի, Դանիայի, Բելգիայի և այլ երկիրների ներկայացուցիչները: Ոչ այնքան բազմամարդ համաժողովի պակասը զգալի կերպով լրացրին Եւրոպայի բոլոր ծայրերից ստացուած համակրական գրաւոր արտայայտութիւնները ժամանակակից քաղաքակրթութեան համարեա բոլոր ներկայացուցիչների կողմից և որ գլխա-

ւորն է, օրինական ճանապարհով բողոքելու համար իւր մշակած ծրագրով և ապագայի համար իւր տուած օրինակով: 1903 թուի փետրվարի 13-ին տեղի ունեցաւ Փարիզի թատրոններից մինում հսկայական միտինգ, որին մասնակցում էին 6000 հոգի և որտեղ ճառեր արտասանեցին Պրեսանսէ, Կօշէն, Ժօռէս, Պօլ Լերօլ և որին նախագահում էր Դէստուրնէլ դը Կոնստան, որ պատգամաւոր էր Հաագայի վեհաժողովին և որը միջազգային խաղաղութեան գաղափարի ամենաոգեւորւած և աչքի ընկնողներից «պասիֆիստներից» մէկնէ և մեծ հռչակ ունի Ֆրանսիայում: Այդ միտինգի տպաւորութեան արդիւնքն եղան բոլոր տէրութեանց մէջ և Իտալիայում ուռանձին ուժով արտայայտած համակրական ցոյցերը: Միլան, Հռոմ, Ջենովան և այլն, Փարիզի միտինգին արձագանք տուին հայասիրական հսկայական ցոյցերով: Այստեղ հայկական գործի պաշտպանների շարքը մտան այնպիսի մարդիկ, ինչպէս մարդաբան Սերջին, ընկերվարագէտ Տուրատին, բանաստեղծուհի Ադա Նեգրին, Անջէլօն, Գուբերնատիսը, Մօնետան և այլք, որոնք, ճշմարիտն առած, ժամանակակից Իտալիայի ինտելիգենցիայի թագ ու պսակ են: Անգլիան երկու ամսուայ ընթացքում՝ սեպտեմբերի 29-ից մինչև 1903 թուի նոյեմբերի 16-ը, 64 միտինգ կազմակերպեց իւր «Բալկան կոմիտէի» միջոցաւ, որոնցից ամենանշանաւորն էր Սէն-Ժամ-Հալի միտինգը Գլադստօնի ծեր աշխատակից Ջեմս Բրայսի նախագահութեամբ: Բնդհանրապէս 1903 թիւը՝ շնորհիւ Մակեդոնիայում սուր կերպարանք ստացած նոր խռովութեան, որոնք կրկին յիշեցրին եւրոպային մոռացուած Բերլինի դաշնագրի 23-դ և 61-դ յօդուածները, հայկական հարցի համար շատ բազմաւոր տարի էր: Փարիզի նոր միջազգային համաժողովը 1903 թուի հոկտեմբերի 25-ին «Վիստինէնտալ» հիւրանոցի դահլիճներում կայացրած ժողովներով, և ՍարաԲերնարի թատրոնում տեղի ունեցած միտինգով կրկին ընդգծեցին Պրօ Արմենիայի միջազգային (քարոզի) պրօպագանդայի լրջութիւնը և եւրոպական համակրութեան

արագ աճումը յօգուտ նրա դրած խնդիրներին: Նոյն 1903 թուին այդ խնդիրը հասարակական կարծիքի նախապատ-
րաստական շրջանից փոխադրեցին Անգլիայի և Ֆրան-
սիայի կառավարութեանց ներկայացուցչական ժողովների
պաշտօնական քննութեան: Սոլունի նոր սպանութիւնները
1904 թուին, սկիզբին Ֆրանսիո Պրեսանսէին առիթ տուին
պատգամաւորական ժողովում հարցապնդում անելու:
Անգլիայում նման գերն իւր վրայ վերցրեց Ջէմս Բրայը:
Վերը մենք տեսանք, որ Անգլիան դիւանագիտական
պարտութիւն կրեց իւր 1896 թուի հայասիրական նախա-
ձեռնութեան մէջ: Այդ անյաջողութեան տպաւորութիւն-
ները մնացել են մինչև մեր օրերը: Անգլիական կառա-
ւարութեան պաշտօնական համակրութիւնները դէպի հա-
յեր դեռ անփոփոխ են մնում, բայց կաթով բերանն
այրած խորամանկ Ալբիօնը սովորել է փչել և ջրին: Հա-
յաստանն ողբաբեւոյց դարձում նա պատրաստ է հետեւել
ուրիշի ազգու նախաձեռնութեան, նա պատրաստ է, բայց
իւր վրայ առնել այդ նախաձեռնութիւնը, նա երբէք հա-
մաձայն չէ, յիշելով մերձաւոր անցեալում կրած վիրաւո-
րանքը: Անգլիական քաղաքագէտների կարծիքով նախա-
ձեռնութիւնն այժմ Ֆրանսիային է պատկանում: Անգ-
լիան, Ֆրանսիան և Իտալիան միշտ ազատութեան զաղա-
ւարին հաւատարիմ, խաղաղ կուլտուրայի եռապետական
դաշնակցութիւն են ներկայացնում, որ հակադրած հին
զօրապաշտական Եւրոպայի եռապետական և երկպետական
դաշնագրութիւններին, պարտաւոր է մարմնացնել երկրիս
վրայ քաղաքական դրախտը, յանուն քաղաքակրթութեան
փշրելով անարդարութեան շլթանները և կատարելով ճշն-
շուած ազգերի օրինական պահանջները: Տարաքաղաքար
այդ բոլոր գեղեցիկ խօսքերը դեռ ապարդիւն կախուած են
մնում օդի մէջ: Անգլիան սպասում է Ֆրանսիայի քայլե-
րին, իսկ Դէլկասէի Ֆրանսիան հայերի համար նոյնքան
քիչ բան արաւ, սրբան և Հանօտօյի ժամանակ: Հայկա-
կան ազատագրական բաղձածիւ գործիչների վկայութեամբ
Դէլկասէն ի խորոյ սրտի հայասէր էր: Այդպէս բնօրոշեց

նրան նաև հասարակապետութեան նախագահ Լուսին
հայոց Կաթողիկոսի պատգամաւորներին ընդունելիս: Յա-
մենայն դէպս հայկական խնդիրը Դէլկասէին է պարտա-
կան, որ դուրս լողաց պարլամենտական հակաճառու-
թեանց միջոցին և նախարարը, չընայեա՞ծ հարցապնդում-
ների անախորժ և փափուկ բնավորութեան, չ'աշխատեց
սուղել այն ծովի անդունդը, ինչպէս այդ արաւ նրա նա-
խորդը: Հէնց Դելկասէի ազիտացիան Հանձնօրէի դէմ
գրաւական էր, որ նա չի ցանկալ իւր նախորդի շաւղովն
ընթանալ: Բայց այնուամենայնիւ Դելկասէի նախարարու-
թիւնը, որ ընկաւ Վիլհելմ II-ի արկածախնդրութեան
շնորհիւ ստեղծած Մարօկկոյի խնդրի պատճառաւ, հայկա-
կան հարցը նոյն անմիջի՞ծար վիճակում թողեց, ինչ վի-
ճակում որ ինքն էր ստացել: Դելկասէն չէր համարձակուի
և ոչինչ չէր կարող անել հայոց համար առանց Ռուսիայի
կամքի. իսկ ռուսական կառավարութիւնը վերջին տարի-
ներս կամակորու՞թեամբ ոչ միայն շարունակում էր մնալ
իշխան Լօբանով Ռոստովսկու թողած ողբալի դաղափարի
վրայ, այլ աւելի ևս աւելացրեց իւր գործունէութիւնն
այդ ուղղութեամբ:

Կովկասն անցրեց ռուսացման դաժան շրջանը, որից
ամենից շատ տուժեցին հայերը՝ որպէս տեղական ազգերի
մէջ ամենից կուլտուրական և ազգային ինքնագիտակցու-
թեան տէր: Ռուսացման և հայոց կղզիացած դրութեան
ընդհարումը դրամատիրական և մանաւանդ կրօնական
հօղի վրայ, կարծես երևակայական ապացոյց տուին Ստամ-
բուլից խաբուած վերջին երկու թագաւորութեան ժա-
մանակուայ բիւրօկրատիայի նախապաշարունակներին, որ
Հայաստանը ամեն տեսակ յեղափոխութեան բուն էր
ընդունում և ահա Կովկասի վրկութիւնը յանձնուեց Գա-
լիցիինի երկաթէ գաւազանին:

Գալիցիինի դաժան ընթիւմը, ոչ միայն չը խաղաղացրեց
Կովկասը, այլ մի շարք միջոցներով, որոնցով հայերին
ստորացրին երկրի միւս ազգաբնակչութեան առաջ, նրանց
հասցրեց այն հետեւանքի, որ մօտիկ անցեալում մեծ իշխան

Միխայիլ Նիկոլայևիչի Փոխարքայութեան և Դոնդուկով Կոստակովի կառավարչապետութեան ժամանակ հայ ազգը, որ համարում էր ամենաօրինապահ, պահպանողական և ուստական իշխանութեան ամենաամուր նեցուկը Կովկասում, իրօք յուզուիլ սկսեց Կովկասեան վարչութիւնը՝ տեսնելով իրեն դէմ՝ առ դէմ կանգնած ազգային յեղափոխութեան առաջ և միևնոյն ժամանակ չը կամենալով վերացնել այն միջոցները, որոնք առաջ էին բերում հայկական դժգոհութիւնը, սկսեց որոնել տեղական մի այլ տարր, որը յօժար և ընդունակ լինէր հարկաւոր գէպքում դէմ դնել անջատողական (սեպարատիստական) ապստամբութեան։ Կովկասում բնական մրցակից են վրացիք, բայց հակառակ ուժեղացրած շողոքորթութեան և հրապոյրների, որ նրանց շուայլում էր հայատեաց տխրահոշակ հրապարակախօս Վ. Լ. Վելիչկոն, հակառակ նրա գորովաշարժ արցունքների հայ կապիտալի միջոցով ստրկացրած Վրաստանի համար, այդ երկու ազգերի մէջ կուլտուրական միութեան այնքան բաղմամբիւ կողմեր երևան եկան, որ արտաքին, մակերեսութեան տարածայնութեանց պատճառով չէր կարող ցեղական լուրջ քաղաքական կռիւ առաջ դառնալ։ Նրա համար աւելի մեծ դրաւական էր ներկայացնում կուլտուրապէս ստոր տարրը՝ «մահմէդական թուրքերը։ Անդրկովկասեան քրիստոնեաների դարաւոր թշնամիներ, ճնշուած մի միայն ուստական նուաճումներով, խաղաղ մի միայն Կովկասում ղետեղուած ղինուորական ոյժի երկիւղից՝ նրանք հայերի դէմ լի են ատելութեամբ, որի մէջ անշուշտ կան կրօնական և տնտեսական պատճառներ, բայց սրի գլխաւոր հիմքը օրգանական, ժառանգական, ցեղական է։ Մահմէդական անիշխանութիւնը Անդրկովկասում սկսուեց աւազակութեան հատ հատ գէպքերով, որը տեղական իշխանութեան անդործութեան կամ դանդաղութեան պատճառով սօցիալական համաճարակի բնաւորութիւն ստացաւ Դանիալի նահանգում։ Մահմէդական աւազակային «ասպետքեան» հայատեցութիւնը միանգամից աչքի էր ընկնում, այս խօսքը շատ տեղին է մա-

նաւանդ այն պատճառով, որ աւազակային խմբեր կազմակերպելու գործում մասնակցում էին թուրք կիսավայրենի ազնուականութեան ներկայացուցիչ «բէկերը», որոնք անձնատուր էին լինում աւազակութեան կամ աղքատութիւնից, կամ վրէժխնդրութիւնից և կամ աքերկային (քինախնդրական) յանդգնութիւնից։ Հոչակաւոր աւազակներից մինը՝ Մուրղակուլովը նոյն իսկ Գանձակի գիմնազիօնի դասընթացն էր աւարտել։ Շատ սակաւ էր պատահում, որ թուրք աւազակը համարձակուէր յարձակուել ռուսի վրայ և ռուս փոքրաթիւ զօհերը, սովորաբար պատահում էին սխալմամբ, երբ նրանց հայ էին կարծում։ Այդ սխառմը, որի հետք թագնուած էր միայն ասիական զգուշութիւն,—մի առ ժամանակ իրեն դէմ չը գրգռելու ռուսական իշխանութիւնը անմիջական անձնական թշնամութեամբ,—սխալմամբ մեկնուեց թուրքերի ռուսասիրութեամբ։ Ի հարկէ այդ բոլոր Քեարիմները, Նաբինները, Մուրղակուլներն ու Մուրադները իշխանութեան կողմից հալածւում էին ի պաշտօնէ, սակայն մեծաւ մասամբ անյաջող, որովհետեւ աւազակութեան դէմ մղւող իշխանական կողմակերպուած համայնական պահակախումբը, որ հէնց թուրքերից էր հաւաքուած, ոչ միայն ներողամիտ էր դէպի իւր հայրենակիցները, այլ շատ յաճախ ընկերակցում էր և մասնակից էր լինում նրան։ Բայց հալածանքի հետ միասին տեղի ունէր նաև բոմանտիքական համակրութիւն դէպի այդ ժամանակակից Կարլ Մօօրները, որոնք իբրև թէ վրէժխնդիր էին լինում հայ դրամատիկերից թուրքերի աղքատանալու պատճառով, մանաւանդ որ այդքան ասպետաբար էին վերաբերում և խնայում ռուս գաղթական գիւղացիների կեանքն ու գոյքը։ Տարաբաղդաբար մի բան միայն չընկատեցին, որ այն ռուս գիւղացիների հետ, որոնք իբրև աղանդաւորներ կառավարութեան աչքին առանձին նշանակութիւն չունէին և չէին հովանաւորւում, թուրքերը նոյնպէս էին վարւում, ինչպէս և հայերի հետ։

Թուրքերին «բարեյոյս» տարր ընդունելը Անգրիկովկա-

առա՛, որոնց վրայ ազմինխտրացիան կարող էր յուսալ հայկական յեղափոխութեան դէպքում, իշխ. Գօլիցինի կապիտ սխալն էր: Նա ընկաւ այն գաղտնի ոյժի թակարդը, որը շատ վաղուց փոքր Ասիայից Արաքսի վրայով սողացել էր, որպէս զի կարողանար կրօնական և յեղական դաւադրութեան այն նուրբ ցանցով շրջապատել Անդրկովկասը, որը կոչուե՛մ է համախառնական միութիւն: Այդ՝ Արդուլ Համիդի հիմնած, օրհնած և զինած կազմակերպութիւնը, որի նպատակն էր կռուել ռուսական թոյլ ազդեցութեան դէմ փոքր Ասիայում, ծնունդ առաւ այն ժամանակ, երբ մենք այնքան քաղաքավարի կերպով օգնում էինք Ստամբուլին՝ խեղդելու այն աղղի ազատութեան վերջին ձայնը, որը տասն և եօթներորդ դարուց տալիս էր ռուսական յառաջխաղացութեան բանալիներ Մերձաւոր Արևելքում և Կովկասի վաթսուհամեայ պատերազմների ժամանակ, և փոքր Ասիայի կռիւներում թուրքերի դէմ բաղձալի մեծ ծառայութիւններ մատոյց: Մեր թշնամիները մեզանից լաւ գնահատեցին հայերի դերը որպէս Ռուսաստանի պատմական և բնական դաշնակիցների և հէնց որ մեր գիւնադիտութիւնը բալկանեան հիւսթափութիւնների ազդեցութեան ներքոյ Մերձաւոր Արևելքից երեսը Հեռաւոր Արևելք դարձրեց, սուլթան Արդուլ Համիդը շտապեց քանդել և անապատ դարձնել ծածկահայաստանը, որպէս ռուսական անցեալ և ապագայ արշաւանքների անխուսափելի կայան: Կուրացած Մոսկովեան ձևի համաօլաւեան գաղափարով, յաֆշտակուած ռուսացնելու տենչով, «համաշխարհային սօցիալական յեղափոխութեան» ուրուականով սարսափած և սեպարատիստական տենչանքների կասկածով խաբուած ռուսական բիւրոկրատիան հասկանալ չէր ուզում, որ Արդուլ Համիդը՝ կոտորելով Սասունում և փոքր Ասիայում 300,000, ինչպէս և այլ տեղերում տասնեակ հազարաւոր հայերին, խեղապէս ոչնչացնում է կէս միլիօն ռուսական առաջապահ գունդը և եթէ ոչ յաւիտեան, գոնէ տասնեակ տարիներով զրկում է մեզ երեք միլիօն մի ժողովրդի

վատահուլթիւնից, որի համակրանքը այնչափ առաւելութիւններ էր ստեղծում մեզ համար փոքրասիական պատերազմների թատերաւայրում: Ռուսական յարձակողական արշաւանքների յաղթական լինելը գլխաւորապէս կապուած էր այն հանգամանքից, որ ռուսական զօրքը թշնամու վրայ շարժուում էր բարեկամ երկիրների միջով — Դանուբի սլաւոնական և հայկական երկիրներով: Նոյն իսկ լեհական ապստամբութիւնը ճնշելիս մենք նոյն առաւելութիւնն ունէինք մեր ձեռին ի դէմս փետրւարի 19-ի հրովարտակով ազատած ճորտերի: Նապոնական պատերազմը, համարեա մեր առաջին փորձն էր մեզ անբարեացակամ հողի վրայ և կասկած չկայ, որ չպէտք է մոռանալ այդ նշանաւոր հանգամանքը միւս բաղմաթիւ պատճառների շարքում, որոնցով և բացատրուում է ռուսական զօրքի տրագիքական պարտութիւնը Մանջուրիայում: Արդուլ Համիդը հայերին կոտորելիս, կոտորում էր ռուսական այժը, ռուսական համակրանքը: Իննսունական թուականները Տաճկա-Հայաստանում մեզ համար Մանջուրիա ստեղծեցին: Իսկ իշխան Գօլիցինը ամեն միջոց գործ գրեց, որ Մանջուրիա դառնայ և ռուսական Անդրկովկասեան Հայաստանը՝ իւր յանկարծական իրաւագուրկ դրութեամբ, յուսահատութեան հասցրած խաղաղ բնակիչներով, որոնց հեղեղեցին մահմէդական խունխուզների խմբերով:

Ռուսացման քաղաքականութեան շնորհիւ Կովկասը տուժեց Ռուսաստանի ազդեցին ամենանշանաւոր հարբստութեան աղբիւրով — Բաղուինաւթարդիւնաբերութեամբ: Եւ ո՞րքա՞ն, արդեօք դա հատուցման սկիզբը չէ միայն: Այո, երբ ես գրում եմ սոյն տողերը, ստացուած ռուսական թերթերը պատմում են, որ թուրքերը Բաղուիւիազօր տէր են, հաշտութեան պայմաններ չեն ընդունում և իշխանութեան ներկայացուցիչներին յայտնում են, որ իրենք ռուսների դէմ ոչինչ չունեն, բայց հայերին չեն ցանկանում: — Թող հայերն հեռանան այդ երկրից, ուր որ ցանկանում են, եթէ որ չեն ուզում նորանոր կոտորած:

ներս իսկ կոտորածը թուրքերի համար ի հարկէ միշտ յաղթական կլինի, որովհետեւ նրանք հիանալի զինուած են, իսկ հայերի ձեռին եղած ինքնապաշտպանութեան զէնքն էլ ռուսական ադմինիստրացիան ընդունում է անջատման ապստամբութեան նշան և յեղափոխական միտումների ապացոյց։ Ահա այսպիսով Բագուն, Կովկասում գերիշխող լինելու այդ արեւելեան բանալին, որի նուաճման համար քրիստոնեայ երեք ժողովուրդների՝ ռուսների, հայոց և վրաց կուլտուրան այնքան ճիգ գործ դրեց, իրականապէս նորից մահմէդականների ձեռին է և թաթարական անիշխանութիւնը ուլաիմատում (վերջապիւր) է ներկայացնում ռուսական կառավարութեան։

Սակայն ես դեռ կասկածում եմ՝ արդեօք «թաթարական անիշխանութիւն» բանաձևը, որ այդքան յաճախ գործ է դրւում ռուսական մամուլի մէջ, անյաջող չէ այս դէպքում։ Ծիշտ է, նա լաւ բնորոշում է շարունակուող քաօսը, որ արեւմբ և բոցով ամայացնում է դժբաղդերկիրը։ Բայց այդ քաօսը մի միայն անիշխանական հետեանք է ոչ թէ անիշխանական, այլ խիստ կերպով կառավարուող և խնամքով ուղղուած պատճառների։ Սոյն խօսքերս բոլորովին չեն ակնարկում այն լուրերը, որոնք մեծ արձագանք դրան, ոչ թէ միայն տրտառահամանեան մամուլի, այլ և ռուս յառաջագէտ թերթերի մէջ, որ իբր թէ Բագունի ողբերգութիւնը գիտակցաբար պատրաստուած և թոյլատրուած է հայերին թշնամի Կովկասեան ադմինիստրացիայի ձեռքով։ Այդպիսի բաների հնարաւորութեան մասին կամ պէտք է խօսել մանրամասն և կամ ոչինչ չ'ասել։ Ես ի նկատի ունիմ ոչ թէ ներքին՝ այլ արտաքին պատճառներ։ Թուրքական սահմանից մղւած համիդաւական այն կանոնաւոր ագիտացիան, որը մի առ ժամանակ դադարեցնելով իւր տան ներքին դահճութիւնը, — չէ որ այնտեղ՝ քրդերի ձեռքով հայերի 100% կոտորելով, կարելի է մի առ ժամանակ սպասել, փոխադրուել է դահճի նոյն դերը մեզ մօտ կատարելու, կոտորելով և կողոպտելով այն փրկարար պահեստի զօրքը, որպիսին

Հանդիսանում էր հայութիւնը Սուլթան Աբդուլ Համիդի աչքում Տաճկահայաստանում և Անդրկովկասի հայկական մասերում: Այդ խառար ու մօլեռանդ ագիտացիան ոչ միայն անիշխանական չէ, այլ ընդհակառակն՝ կարող է կոչուել կարգապահութեան կատարելատիպ, որ և ապացուցւում է նրա՝ լոյս աշխարհ հանուած այնպիսի տըլւրահուշակ փաստերով, ինչպիսին էր 1899 թուին յայտնուած դաւադրութիւնը Փանձակում:

Ես՝ տողերիս հեղինակը, ոչ միայն Իսլամի թշնամի չեմ, ինչպէս որ կարող են եղրակացնել այդ բանին հակամէտ մարդիկ համիւլամական միութեան գէմ արածս նախազգուշութիւններէ, այլ ընդհակառակն, ինձ շատ անգամ պատահել է տալադրական խօսքով պաշտպան հանդիսանալ Ռուսաստանի մահմէդական այլազգիներին յանուն արդարութեան և նրանց մարդկային իրաւանց, որոնք սանակօխ էին լինում ռուսացման պահանջների հեղինակներին աւելի ևս դուր գալու նպատակով եռանդակօխ եղած վարչութիւնների կողմից: Ես միանգամ նոյն իսկ դատի ենթարկուեցի մի թուրք բէկին — իրաւաբանին լրագրական խիստ յօգուածովս պաշտպանելու համար, որին, որպէս իւր վատ արարքներ մերկացնողից ազատուելու համար, գաւառապետը մեղադրել էր աւազակային որջ պահելու քրէական յանցանքի մէջ: Վօլգայի միւս կողմը, Սիբիրում, Կովկասում, Տաճկաստանում — ամեն տեղ ես ունէի մահմէդական բարեկամներ: Նրանցից զէպի շատ շատերը ես ցմահ խօրին յարգանքով լի կը մնամ, որովհետեւ նրանց՝ Մահմէդի այդ աշակերտների անկեղծ, խելացի և զգայուն մարդասիրութեան կարող են նախանձել իրենց քրիստոնեայ անուանողներից շատերը: Դրանով հանդերձ ես համոզուած եմ, որ կովկասեան անկարգութիւնները արհեստական ծագում ունին, որովհետեւ սեփական աչքերովս չափազանց շատ օրինակներ եմ տեսել քրիստոնեաների և մահմէդականների խաղաղ դրացիութեան, ուր որ նրանց ազատ են թողել փոխադարձ յարաբերութիւններ հաստատուելու, որտեղ նրանց չի փչում

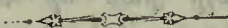
որ և է կրօնական կամ քաղաքական փոթորիկը: Զէ որ Բօլշևիկիան կարողացաւ կողմակերպել իւր մահմէդականներին կեանքն այնպէս, որ նրանք թէ քրիստոնեաներին հաւասար իրաւունքներ ունին, և թէ նրանց համար երբէք սպառնալիք չեն: Նոյն իսկ Կովկասը, որ այժմ հեղեղուած է արիւնով և հրդեհի բոցերով ծածկուած, մօտիկ անցեալում ռուսական սահմաններից ամենախաղաղն էր: Զէ որ մօտիկ անցեալում կովկասեան այլազգիների տրամադրութիւնը կրօնական խտրութիւնից շատ քիչ կախումն ունէր և ի՞նչէ կարելի էր սպասել յարաբերութեանց լարուելուն, այդ մի միայն քրիստոնեաների՝ վրացոց և հայոց մէջ, իսկ թուրքերի մասին ոչ ոք երբէք ոչ մի բան չի մտածել: Այժմ Կովկասում չի կարելի առանց պահապանի մի քայլ անել, վճարում են իւրաքանչիւր զազանին 10 ռ., որպէս՝ զի եկեղեցիներն անցկացնի կայարանից քաղաք մինչև բնակարանը, իսկ միայնակ, կամ լաւ պահապաններ չ'ունեցած դէպքում քաղաքի սահմաններից դուրս դալը անմտութիւն է համարուում և համարեա ինքնասպանութեան փորձին համահաւասար: Իսկ 1889-ին ես մեն մէնակ, առանց ունէ գէնքի, ստըով անցայ Կովկասը՝ հեռանալով կանոնաւոր ճանապարհներից մահմէդական տունների խորքերը և ամենայն տեղ հանդիպում էի սիրալիր և խնամքով լի հիւրասիրութեան, և մտքովս չէր անցնում, որ ինձ որ և է վտանգի եմ ենթարկում. — այդքան խաղաղ էր Կովկասը և վտանգից ազատ: Ընդամենը 15 տարուայ ընթացքում երկիրը վերածնունդ, յետադիմեց գէպի այնպիսի բարքերը, որոնք հազուադէպ էին նոյն իսկ Լեւոնտովի ժամանակ և որոնց նմանը չի կարելի գտնել Պուշկինի «Ճանապարհորդութիւն մինչև Արզրում» աշխատութեան մէջ: Բայց մենք դժպիսի դէպքերի և «գետի միւս կողմ երթեալի» չեչենի» շրջանումն ենք:

Համիւլումականութեան տաճկական քաղաքական պրօպագանդան, որի մէջ կրօնական ֆանատիկոսութիւնը նպատակ չէ, այլ մի միայն միջոց, Կ. Պօլսից Փոքր Ասիայով հոսում է Անդրկովկաս անընդհատ հոսանքով շատ

վաղուց: Ճիշտն ասած՝ նա այս կամ այն անունով միշտ շարժւում էր մոխրի տակ այն օրուանից, երբ Գունիբի առումը ռուսներին վերջնականապէս կտտարեալ տէր-դարձրեց կովկասեան պարանոցի: Նա ստեղծեց չերքեզ-ների խմբական դադիւր, նա էր արծարծում Սքխաղիայի ապստամբութիւնը, չեչենների խռովութիւնը, նրա ջնսրհիւ հաղարաւոր ինգուշներին Սիբիր դադիւրեցրին, որտեղ նրանց անխուսափելի մահ էր սպասում թոքախտից: Բայց եթէ վաթսուներեակն և եօթանասական թուերի կովկասեան վարչութիւնը ազատ չէր ժամանակի, դուցէ և խոշոր սխալ-ներից, յամենայն դէպս զեկավարող ընդհանուր սկզբունքը՝ ազգային և կրօնական համբերատարութիւնը, այնքան նպաստաւոր կերպով էր տարբերում նրան ռուսական տիրապետութիւնից առաջ կովկասի անցրած ֆէօդալական մանր կառավարութիւններից, որ համիդապական քարոզը չէր կարող խոր արմատներ ձգել նրա հողի մէջ՝ որպէս քաղաքական մի պէտ: Իսլամի կրօնական ֆանատիկոսները գնում էին Տաճկաստան, իսկ չափաւոր տարրը խաղաղ մնում էր տանը, դռնելով, որ հաւատն իւր կարգին, բայց ապրել պէտք է և քանի որ ռուսական կառավարութիւնը կրօնին ձեռք չի տալիս, որոշ չափով օրինականութիւն եղած շերկրում աւելի լաւ է և ձեռնառու, քան օրինա-զուրկ բռնապետութեան ճնշման տակ, որն՝ ինչպէս փորձեց Տաճկաստան գնացող չերքեզների գաղթը, իւր հիւրասիրութիւնը թափում է նրանով, որ հովանաւորեալնե-րից կաղմուէ է խմբեր պաշտօնական աւագակութեան համար: Կովկասեան ռուսական կառավարութիւնը՝ իւր ռուսացներու առաջին տրամադրութիւններով, միանգամայն փոխեց իւր նախկին տաքտիկան և սկսեց տնայել ազգայ-նական կողմնապահութեան կասկածելի և քմահաճ կարգը (սխառեմը): Առաջ պատուի մէջ էին հայերը, իսկ վրացիք կասկածի տակ: Պատուի արժանացան վրացիք, իսկ հայերի դէմ հալածանք սկսուեց: Մինչև որ երկուսի վերաբերութեամբ էլ յուսախաբ չեղան, մահմէդական այլադ-գիներին խորթ էին պահում և կար ժամանակ, երբ

Թուրքերն իրաւացի կարող էին ասել, որ իրենք Կովկասի ռուսահպատակներէց ամենադժբախտն են, «Անբարեյոյս երեւցին հայերը, և վրացիք ոչ այնքան բարեյոյս, որքան որ բիւրօկրատիան էր ցանկանում. — եկէք թուրքերին փաղաքէնք»: Ահա խորած գէմքի այս կախարդական փոփոխութեանց շարքի» մէջ, բիւրօկրատիայի այդ ետական քմահաճ փորձերով, որով նա պարզ ցոյց տուեց բոլոր ազգերին, որ նրանք զոյութիւն ունին իրեն համար, և ոչ թէ ինքը նրանց համար, և ով որ ստրկաբար անձնատուր է լինում իրեն, նա տեղ կգտնի նրա դրկում, ահա հէնց այդ ժամանակ աճեցին, որպէս կառավարութեան համակրութեան և հակակրանքի արտացոլացումն վրացական անտարբերութիւնը դէպի Ռուսիան, հայկական յուսահատութիւնը և Աբգով Համիդի համիսլամական քաղաքականութեան յաջողութիւնները: Դիմելով անգրկովկասեան հայերի դէմ խիստ միջոցների, ռուսական բիւրօկրատիան՝ կրկին իրեն սպասածին հակառակ, յանկարծ տաճիկներին դաշնակից հանդիսացաւ, որ շատ նպաստաւոր է Սուլթանի համար, բայց ռուսական դուրծի ինքնասպանութիւն է Փոքր Ասիայում: Ի՞նչ է կատարուում այժմս Կովկասում. Սուլթանի ջրաղացին ջուր են կապում: Եւ մենք սեփական ձեռքերով հոգում ենք, որ թշնամու ջրաղացը լաւ աղայ, մոռանալով, որ եթէ նա արագ շարժուի ինչպէս որ երազում է Աբգով Համիդը, այդ դէպքում նրա համար դժուար չի լինիլ փոքր առ փոքր աղալ և կարսի նահանգը և Անդրկովկասի վերին մասը՝ թէկուզ մինչև Ախալցխան:

Ե. Տ. Վ. Մ.

ԱՆԱՊԱՏԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒ ՎԱՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գ.

Կրկին Շապուհներ եւ Խոսրովներ: Ժամանակի եւ գործող անձերի շփոթութիւն. գուցէ Ոսկեանք եւ Սուփիասանք կոչուել են ս. Լուսաւորչի բերած յոյն եւ ասորի կրօնաւորներն ու նրանց հետեւող հայեր: Հալածանք քրիստոնէութեան դէմ Շապուհ Բ.-ի օրով: Ոսկեանք եւ Սուփիասանք մասին ժողովրդական այժմեան աւանդութիւնը: Սուկաւէտի մասին կ'արծիփները:—ս. Ոսկեանք եւ Սուփիասանք մասին մեր կ'արծիփը:

Եկեղեցական աւանդութիւնը ասում է, որ Սուփիասանք նահատակուեցին Շապուհի մահից յետոյ, այն ժամանակ, երբ Խոսրովի մահուամբ Հայաստանը անտերուչ էր մնացել: Երկու. Խոսրով ունենք, երկու էլ Շապուհ կոյ. Առաջին Խոսրովն ու Շապուհն ապրում էին ս. Լուսաւորչից առաջ 214—272 թ.: Երկրորդ Խոսրովն ու Շապուհը՝ ս. Լուսաւորչից յետոյ 309—379: Երկու Շապուհների ժամանակ էլ Հայաստանը, Խոսրովների մահից յետոյ, անտերուչ է եղել. ուերածութեանց է ենթարկուել, ու բազմաթիւ քրիստոնեայք են նահատակուել: Այս Շապուհների ու Խոսրովների օրով նահատակուած ո՞ր խմբերը կ'արող էին Ոսկեանք եւ Սուփիասանք կոչուել:

Հստ աւանդութեան, Ոսկեանք ս. Թադէոս առաքելի աշակերտներն էին, իսկ Սուփիասանք՝ որ Սաթենիկ թողուհու ազգականներն էին, նրա հետ Ալանաց երկրից եկած՝ Ոսկեանց աշակերտեցին: Այսպէս լինելով՝ եթէ առաջինները կ'արողանային մինչև Բ. դարի քսանական թուերը ապրել, աւելի քան մի հարիւր տարի կեանք անցնելով, երկրորդները չէին կ'արող մինչև Գ. դարի վերջին քառորդն ապրել մօտ 270 տարի: Այս հանգամանքն էս գալիս է հաստատելու, որ Ոսկեանք եւ Սուփիասանք նախալուսաւորչեան շրջանի հայ քրիստոնեայ

նահատակները խմբեր են, որ յետոյ պատահաբար Ոսկեանց և Սուքիասանց անունով են կնքուել, յայտնի Ոսկեանքի և Սուքիասանքի անունով: Եթէ ընդունենք, որ Ոսկեանք և Սուքիասանք յետ լուսաւորչեան կրօնաւորներ են, այն ժամանակ կը քննադատուի, որ Ոսկեանք իրանց անունը ստացան Միջագետքի Դ. գարում յայտնի Ոսկի—խոտաճարակներէց: Սուքիասանք դարձեալ Ալանաց երկրից էին եկած, բայց ոչ որպէս Սաթմենիկ թագուհու ազգական, այլ Աշխէն տիկնոջ—Տրդատի թագուհու: Օտար պատմիչները Արտաշէսի տեղ՝ Տրդատ են անուանում: Այն թագաւորին, որ Հռովմ դնաց Ներոնից թագ ստանալու: Վկայաբանութիւն գրողները կարող էին շփոթել Տրդատին Արտաշէսի հետ. և Տրդատ Դ.-ի ժամանակ պատահածը Տրդատ—Արտաշէսի ժամանակ դնել և ըստ այնմ յարմարացնել վկայաբանութիւնը: Այսպէս լինելուց յետոյ էլ գծուար չէր շփոթել միւս անուններն ու պարագաները ու Լուսաւորչի տեղ՝ ու Թագուհու առաքեալ և Բ. Շապուհի ու Խոսրովի տեղ՝ Ա. Շապուհ և Խոսրով դնել, մոռանալով, թէ այդպէս ու Սուքիասանք մօտ 270 տարի պէտք է ապրէին, որ անհնարին է: Եթէ Սուքիասանք Աշխէն տիկնոջ հետ Հայաստան եկած նրա Ալան ազգականներն էին, կարող էին հայոց ընդհանուր դարձի ժամանակ քրիստոնեայ դառնալ ու հետեւելով ու Լուսաւորչի բերած կրօնաւոր խոտաճարակներին՝ բնակուել Սուկաւէտ սարում և Սուքիասանք կոչուէին կամ յայտնի Սուքիասանքի անունով, կամ իրանց ընկերներից մէկի անունով՝ որ կարող էր Սուքիաս լինել:

Աւանդութիւնն ասում է, որ Շապուհից յետոյ Ալանաց Գիգիանոս թագաւորը պարսիկ զօրքեր ուղարկեց Սուքիասանց յետ տանելու կամ սպանելու՝ եթէ նրանք չը թողնէին քրիստոնէութիւնը և յանձն չառնէին գնալ: Պատմութիւնից գիտենք¹⁾, որ Խոսրով Բ.-ի ժամանակ Կովկասեան ազգերը գրգռուած Շապուհ Բ.-ից, յարձակ-

1) Խորեն. գիրք Գ. գլ. Թ. Լ. Ե. Լ. Զ. Բիւզանդ գիրք Գ. գլ. Ե:

ուեցին Հայաստանի վերայ և հասան մինչև Վաղարշապատ: Այս արշաւանքի ժամանակ նահատակուած քրիստոնեաներն էլ կարող էին Սուրբիասանց անունով կոչուել: Մեհրութան Արծրունին մեծ աւերմունք գործեց Հայաստանում՝ աշխատելով ջնջել քրիստոնէութիւնը: Շապուհ Բ.-ը Արշակի օրով մեծ հալածանք է հանում քրիստոնէութեան դէմ Հայաստանում և նահատակում է Մարի էրեցին՝ եօթանասուն ընկերներով: Ասպա, ասում է Բիւզանդ., (դպր. Դ. գլ. Ժէ.) բիւրս բիւրոց կոտորէին և հազարս հազարաց. զի այնպէս տուաւ հրաման ի թագաւորէն, զի ամենեւին քրիստոնեայ անուն ի սահմանքս նորա մի գտցի» Իսկ Հ. Միք. Չամչեանը¹⁾ Հայաստանի այն ժամանակի թշուառութեան նկարագրութիւնը վերջացնում է հետեւեալ խօսքերով. «Իսկ մոգը հանգերձ դահճով սփռեալ ի գետօս և յաւանս, բռնադատէին զամենեւեան յուրացութիւն հաւատոյ, և յոչ առնուլ նոցա յանձն, չարաշար մահուամբ սպանանէին զբազումս ի նոցանէ: Եւ եղև յայնժամ աշխարհս մեր իբրև սպանդարան մարտիրոսաց: Այս մարտիրոսների և նահատակների յիշատակը չենք տեսնում մեր եկեղեցում. նրանք չըկան տօների սրբերի շարքում: Ինձ թւում է, որ այս և նման նահատակներ կարող էին ս. Ոսկեանք և Սուրբիասանց ընդհանուր անուան տակ տօնուիլ:

Սուրբիասանց անունով նուիրագործուած է Սուկուէտ սարը, որ այժմ Գեօսա-դաղ է կոչւում, որ տարուայ մէջ որոշ օրերում ժողովուրդը ուխտի էր գալիս մեծ բազմութեամբ, երբ երկիրը խաղաղ էր և այժմեան արհաւիրքները չըկային:

Մեծ-Սուկուէտի ստորոտում մի բլրակի վրայ 16 գերեզմաններ կան, շատ հին, մամուռած և խոտերի մէջ հազիւ նշմարելի. կայ մի կլոր քար էլ:

Ժողովրդական աւանդութիւնը ասում է²⁾, որ դրանք

1) Պատմ. Հայոց հատ. Ա. գիրք Բ. գլ. ԽԱ. ԽԲ. եր. 321—464:

2) Հայկունի, Բագրիանդ և Ջրարաշխ գուառ մասն Ա. տպ. Էջմ. 1894 թ. եր. 107—119

40 աւագակներ են եղել և պատահելով ս. Թադէոս առաքեալին՝ կամեցել են նրան կողոպտել։ Ս. Թադէոսը յայտնել է, որ ոչինչ չունի և առաքեալ է, ու քարոզում է Յիսուս Քրիստոսի անունով։ Աւագակները հաւատալու համար հրաշք են պահանջում. ս. Թադէոսը ձեռքով մի եղնիկ է կանչում. եղնիկը մօտ է գալիս։ Այս հրաշքը տեսնելով՝ աւագակները հաւատում են, թողնում են աւագակութիւնը, մկրտում և սկսում են ճգնել։ Ս. Թադէոս առաքեալը բաժանում է նրանց տասն տասն, տասը թողնում է Սուկաւէտում, տասը ուղարկում է Ղլիճ-գեաղուկ, այնտեղ, ուր է ս. Գէորգ կոչուած վայրը. տասն՝ Դէդէ—Մսւրատ և Դէդէ—Մաքսուտ՝ Ամէտ գիւղից դէպ ի արեւելք և տասն հոգի էլ՝ Ալադաղ (Ծաղկէոյ լեռ)։ Սրանք նահատակւում են բռնաւորից Խաստուրցիների մատնութեամբ. այդ պատճառով էլ ալաշկերտցոյ մէջ առակ է, «կուսանք մատնող Խաստուրցիք»։

Այս ժողովրդական աւանդութիւնը համեմատելով եկեղեցականին, ըստ էութեան՝ նման է,—կայ Թադէոս առաքեալ, կան Ոսկեանք (հետն առնելով և Սուքիասանց) ի դէմս աւագակների, կայ եղնիկի վերայ կատարուած հրաշք. կայ մատնութեան և նահատակութեան հանգամանք։ Միայն Դեոպոն Ոսկեանք և թաղուհու ազգական Սուքիասանք ժողովրդական աւանդութեան մէջ աւագակ են դարձել։ Ժողովրդական աւանդութեան մէջ մօռացուել է թագաւորի կամ իշխողի անունը և տեղը դրուել է բռնաւոր անորոշ անունը։ Մատնիչ Սկուհէր նախարարի տեղ, որ յայտնել էր Սուքիասանց քրիստոնեայ լինելը, դրուել է Խաստուրցիք։ Թէպէտ ընդհանրապէս կարծւում է, որ դրաւոր յիշատակարանների աղբիւրը ժողովրդի բանաւոր աւանդութիւնն է, բայց այս դէպքում, ըստիս, դրաւորն է ժողովրդական աւանդութեան աղբիւրը։ Ժողովուրդը լսելով Յայսմաուրբի վկայաբանութիւնների ընթերցումները, որ շատ ժամանակ չէ՝ դադարել է, մօռանալով իւր լսելիքին խորթ, անծանօթ յատուկ անունները, եկեղեցական աւանդութեանը իւր հասկացողութեան համե-

մասնակցութեան է տուել։ Մենք անապատականների մասին այս մեր տեսութեան մէջ երկար կանգ առանք Ոսկեանց և Սուքիասանց վերայ, նախ, որ նրանք են հանդիսանում, ըստ մեր եկեղեցական աւանդութեան հայ կրօնաւորութեան նախասկիզբն։ Հարկաւոր է ճշտել թէ Սուքիասանք և Ոսկեանք իբրև անապատական, կրօնաւոր և խոտաճարակ երբ կարող էին ապրած լինել, այդ օրից էլ պէտք է հաշուել հայ կրօնաւորութիւնը։ Ընդհանուր եկեղեցական պատմութիւնը հաւաստիք չի տալիս՝ որ Ա. դարում, երբ ըստ աւանդութեան ապրում էին Ոսկեանք, Բ. և Վ. դարերում՝ որոնց մէջ ձգւում է Սուքիասանց կեանքը, Եգիպտոսից դուրս, և այն ևս Հայաստանում, ապրելիս լինէին կազմակերպւած անապատական, կրօնաւորական և խոտաճարակների կարգեր։ Քանի որ, կրօնաւորութիւնը Վ. դարում միայն Եգիպտոսի սահմանից դուրս գալով, նոյն դարի Բ.-դ. կիսին Բարսեղի ջանքով հաստատուեց Կապադովկիայում քիչ բարեփոխուած. և հայ կրօնաւորութիւնը համարւում է Բարսեղի հաստատածի շառւարկ։

Եթէ ու. Ոսկեանց և Սուքիասանց անջատենք կրօնաւոր խոտաճարակներից, իբրև հայ եկեղեցւոյ նահատակներ նրանք կարող էին մարտիրոսական պատկին արժանացած լինել ի պէմս այն քրիստոնեաների, որոնք վկայել են Քրիստոսի առաջին դարից սկսած մինչև Վ. դարը խմբովին, և որոնց մասին յականէ յանուանէ յիշատակութիւն չըկայ ոչ մեր պատմութեան և ոչ մեր եկեղեցական աւանդութեան մէջ։ Մենք անունները, որ տրուած են այս նախկին քրիստոնեաներին, առնուած յոյն—ասորի Սիւքիասներից, թէ Միջագետքի խոտաճարակ Ոսկիներից, պատահական բան ենք համարում։ Էութիւնը այն է, որ այդ նահատակները եղել են, Ոսկեանք ու Սուքիասանք կը կոչուեն, թէ Սրբաբանների ընտրւած Վերամբարձի խոտաճարակ Նահատակուած քրիստոնեայք՝ միևնոյն է։

Մի անգամ ընդունելով որ Ոսկեանց և Սուքիասանց

անուան տակ պէտք է հասկանալ նախկին, մինչև ս. Լուսաւորիչը եղած հայ քրիստոնեայ նահատակները, ուրեմն, Հայոց կրօնաւորութիւնը պէտք է բաժանենք նրանցից և նրա սկիզբը պէտք է դնենք Դ. դարում. ամենավաղը՝ ս. Լուսաւորիչի օրով, հիմնուելով այն պատմական աւանդութեան վերայ, որ ս. Լուսաւորիչը Կեսարիայից ձեռնադրուած յետ դառնալիս՝ հետը բազմաթիւ յայն հոգեւորականներ և ասորի կրօնաւորներ բերեց և սկիզբն դրեց կրօնաւորական բարեպաշտութեան, ամենաուշը՝ ս. Ներսէս Մեծի օրով, որ Աշտիշատի ժողովում արդէն կանոններ է սահմանում կրօնաւորների համար, Բայց այս մասին յետոյ:

Սուքիասանց և հայ կրօնաւորութեան վերաբերութեամբ Սուկաւէտ լեռն ևս կարեւոր դեր ունի իբրեւ Սուքիասանց բնակավայր և կրօնաւորութեան հանդիսարան:

Հ. Մկրտիչ Աւգերեանը Սուքիասանց վկայաբանութեան ծանօթութեան մէջ¹⁾ կարծում է որ, Սուքիասանց բնակած լեռը Սուքիասի անունով չէ, որ Սուկաւ է կոչուել. վասն զի, նոյն Սուքիասն ասում է, «եկայք երթիցյո՞ք յայլ Սուկաւ տեղիո՞ւ»։ Սուկաւ, ուրեմն որ, էս հասարակ անուն կար, որ թերևս նշանակում էր անմարդաբնակ, դաժան, առաքար տեղ. Հ. Աւգերեանը Սուկաւը նոյնացնում է լատին սիճքուն բառին, որ յամպը, չոր է նշանակում:

Հ. Ալիշանը²⁾ Սուկաւ լեռան արդի Գեօստ-դաղ անունը համարում է փոխք բառից առաջ եկած:

Մեր միաբանակից դեր. Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսը³⁾ երկար կանգ է առնում Սուկաւ և Սուկաւէտ անունների վերայ. աշխատում է մեկնել այդ բառերի ծագումն և դալիս է այն եզրակացութեան, որ սակաււէտ կամ

1) Վարդ Սրբոց. վկայաբ. Սրբոց Սուքիասանց հատ. Բ. ծանօթ. հր. 113—120:

2) Այրաւատ հր. 536—537:

3) Խորենացին Խորենացով պէտք է հասկանալ. Բ. հատ. Թիֆլ. 1902. հր. 86—89:

Սուկա—ւէտ նշանակում է «մեծ մեծ կաթիլներով անձ-
րեւող ամպ կրող, ունող. կամ Սուկա—ի—ատ, որ նշա-
նակում է աղբիւր, ակն, աւազան»²։ Սրբազանի այս
եզրակացութեան հիմքն է արաբ—տաճկերէն բառարանը
ըստ ընթերցման պ. Հ. Աճառեանի։

Ուրեմն Բարդուղիմէոս սրբազանը Աւգերեանին բոլո-
րովին հակառակ եզրակացութեան է գալիս։ Սրբազանը
Սուկաւէտ բառը արաբ—տաճկերէն բառարանով ստու-
գաբանելիս՝ Սուկաւ՝ ջրառատ վայր է ընդունում. Հ. Աւ-
գերեանը լատիներէն սի՛քքուս բառի հետ նոյնացնելով
Սուկաւէտը՝ ցամաք, չոր հասկանում։

Եթէ ըստ Բարդ. սրբազանի Սուկաւէտ, Սակաւէտ
կամ Սուկաիատ ծագած համարենք արաբ—տաճկերէնից,
այն ժամանակ այդ անունի կիրառութիւնը պէտք է է.
դարից դնել, երբ արաբները առաջին անգամ արշաւեցին
Հայաստան. մինչդեռ, ըստ եկեղեցական աւանդութեան՝
Սուքիասանք այլ Սուկաւ տեղ էին որոնում. և լեռն էլ
նրանց անունով Սուկաւէտ կոչուեց։ Իսկ Սուքիասանց ամե-
նաուշ ժամանակը Դ. դարն է, ուրեմն այդ ժամանակից
արդէն նրանց բնակավայրը Սուկաւ էր կոչւում։ Բացի
այս՝ ըստ Մառի, Սուքիասանց վկայաբանութիւնը արդէն
կազմուած էր է. դարում. ուրեմն է. դարից առաջ Սու-
քիասանց վկայաբանութիւնը կրում էր ճահատակութիւն
ճգնաւորացն Սուկաւէտայ (мученичество Сугаветскихъ под-
визниковъ)»։

Ըստ իս՝ ինչպէս Բարդ. սրբազանի նոյնպէս և Հ.
Աւգերեանի ենթադրութիւնները Սուկաւէտ բառի ստու-
գաբանութեան վերաբերութեամբ համոզեցուցիչ չեն, թէև
ըստ էութեան Աւգերեանի եզրակացութիւնը—Սուկաւէտ
սի՛քքուս՝ չոր ցամաք—ուղիղ է։ Թողնենք այն, որ «եկայք,
երթիցուք յայլ սուկաւ տեղիս» դարձուածքից երևում է,
որ Սուկաւ, առանց առնչութիւն ունենալու լատին սի՛ք-
քուս բառին, հաւանօրէն նշանակում է անջրդի, ջրառատ։
Սուքիասանք Ոսկեանց բնակավայր Մաղկէոյ ջրաշատ լեռը
աւելի կենսուրախ և կենցաղական համարելով՝ ասում են.

«եկայր, երթիցնք յայլ սուկաւ տեղիս»:

Մենք հեռուից, Ռուսական Բասենից, տեսել ենք Սուկաւէտ լեռն, և մի ամբողջ շաբաթ՝ Բասենում մեր շրջապայութեան ժամանակ չէինք կարողանում հեռացնել մեր աչքերը Սուկաւէտից, որ գրաւել էր մեր ուշագրուած թիւնը թէ Սուքիասանց յիշատակով, և թէ ժողովրդի զրոյցները մէջ նրա անուան յաճախակի յեղեղմամբ և այն կարծիքի ենք, որ Սուկաւէտը իւր լերկ գագաթով տուելի անջրդի է, քան ջրառատ և ժողովրդի նրան տուած Գեօսա—գաղ յորջորժումն արդէն ցոյց է տալիս նրա կանաչութիւնից զուրկ լինելը: Ուրեմն Հ. Ալիշանի Գեօսա—գաղ կոչումն քօթից բառից առաջ եկած համարելը լոկ ենթադրութիւն է, քեօսա—գօշ կը նշանակի, իսկ քօշից՝ այծերի:

Ըստ Հայկունու¹⁾ Սուկաւէտները երկու են—մեծ և և փոքր: Սուքիասանց նահատակութեան վայրը համարւում է փոքր Սուկաւէտը, Գիշաբուն սարի և մեծ Սուկաւէտի միջև տափարակի արեւելահարաւ բլրակը, որի վերայ երկու ոտնաչափ բարձրութեամբ սրմերով մատուռներ կան: Մատուռները շինուած են անարուեստ, կոշտ քարերով: Մատուռներից մէկի մէջ 1850—60 թ. հայ քահանաներն էին պատարագում, իսկ միւսում՝ հայ կաթողիկոսները. Այժմ էլ ամառը համարեա ամեն կիւրակէ պատարագում են հայ կաթողիկոսները, որովհետեւ կաթողիկոսականութեանը անպակաս են:

Բլրակի գագաթի արեւելեան եզրի զառ ի վայրի վերայ մի մեծ շերտ քար կայ: Աւանդութեամբ՝ այդ քարի վերայ են նահատակուել ս. Սուքիասանք: Մատուռի արեւելեան կողմի ոտորոտում, քիչ ցած, սակաւաջուր աղբիւրն է, իսկ տափարակի հարաւարեւմտեան կողմը՝ գլխաջուր կոչուած առատ աղբիւրը: Դիտարկից դժուարագնաց լեռնալանջի զառ ի վերի վերայ՝ «Ջարչարումն»:

Ամփոփումն. — Սուրբ Ոսկեանք և Սուքիասանք՝ որպէս

1) Բագրեանդ Ջրաբաշխ գաւառ. մասն Ա. եր. 107—119:

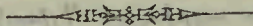
խոտաճարակ կրօնաւորների դատակարգ, չէին կարող Ա. դարում ապրել, որովհետեւ միայն Դ. դարում կրօնաւորութիւնը Իլարիօնի ձեռքով Եգիպտոսից տարածուեց Պաղեստին. այնտեղից՝ Եփրեմ Խուրու ձեռքով՝ Ասորիք, իսկ այստեղից Եւստաթէոսի ձեռքով՝ Փոքր—Հայք։ Ոսկի խոտաճարակներն էլ Դ. դարում սկսեցին Միջագետքում, և այնտեղից հաւանօրէն տարածուեցին Հայաստան։ Ոսկեանք և Սուրբասանք, եթէ ու. Լուսաւորչի բերած և նրանց հետեւող հայ կրօնաւորները չեն, ապա ուրեմն այդ անունների տակ եկեղեցին տօնում է նախալուսաւորչեան շրջանի նախատակուած հայ քրիստոնեաների խմբերին։

Սուկաւէտ չըպէտք է ստուգաբանել ոչ լատիներէնով և ոչ արաբ—տաճկերէնով. նրա այժմեան Քեօսա—դաղ անունը առնչութիւն չունի քօշից բառի հետ, ինչպէս կարծում է Հ. Ալիշան։ Քեօսա—դաղ կընշանակի լերկ, կանաչութիւնից զուրկ լեռ, որ այդպէս էլ է։ Սուկաւէտը հնումն Ջրաբաշխ էլ էր կոչւում, որովհետեւ նա գտնուում այն բարձրաւանդակի վերայ, որի մօտ վտակները մի կողմից հոսում են դէպի Մուրատ (Արածանի արեւելեան Եփրատ) և միւս կողմից՝ դէպի Երասխ գետերը. և Ջրաբաշխը ոչ մի առնչութիւն չունի ջրառատ, ջրաշատի հետ։

Սուկաւէտից դէպի հարաւարեւելք ձգւում է Բագրիւանդ գաւառը, դէպի հիւսիս արեւմուտք՝ Բասենները։

(Կը շարունակուի)

Յուսիկ եպօ.

Կ Ո Ւ Մ Մ ՈՒ Ն Ի Չ Մ

(Շաբունակութիւն *)

Հիմ ԲՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ ԿՈՄՄՈՆԻՊՈՒ աճկումը.

Ընտանիքի, սպառողութեան կոմմունիզմի ու զուարճութեան մէջ եղած հակասութիւնը կարող էր կատարելապէս արհամարհել միայն բացառիկ ոգևորութիւնը: Այդպիսի ոգևորութիւն էլ գոյութիւն ունէր առաջին քրիստոնեայ համայնքներում: Բայց ինչքան բաղմանում էին քրիստոնեաները, այնքան, հասկանալի է, որ նրանց թուի համեմատ էլ քիչ կլինէին նրանց մէջ բացառիկ ձերքով բնաւորութիւններ: Իսկ ընկնող Հռոմի միջակ մարդկանց մէջ սոցիալական յարաբերութիւնները զարգացնում էին ամեն տեսակ յատկութիւններ, միայն ոչ գործունեայ ինքնագոհողութիւն: Այդ տեսակէտից ոչ մի դատարկարդ բացառութիւն չէր կաղմում:

Դրա համար էլ քրիստոնէական համայնքների մէջ մէկ-մէկ ընտանիք ունենալը դերելիսող եղաւ սպառողութեան կոմմունիզմի վրայ: Ընտանեկան հացկերոյթները ընդհանուր օրէնք դարձան, իսկ սիրոյ ճաշերը հետզհետէ սահմանափակուեցան փառաւոր դէպքերով: Այդ սահմանափակումով էլ նրանք պահպանուեցան քրիստոնէական առաջին տարիների ընթացքում. ապա բոլորովին ընկան, դարձան միայն աղքատներ կերակրելը, և այդ ճաշերը ժամանակ առ ժամանակ հարուստներն էին տալիս, բայց իրանք այդ խնջոյքներին չէին մասնակցում:

Ընտանեկան հոգսերը նորից առաջնակարգ հարց ներկայացան. համայնքին, եկեղեցուն պատկանում էր միայն այն, ինչ որ պէտք չէր ընտանիքին: Համայնքի բոլոր անդամների ստացուածքից ընդհանուր կերպով օգտուելու փոխարէն ընդհանուր դրամարկի հաստատուեց, որի մէջ հաւաքուում էր առանձին անհատների փողերից աւելացածը: Նկամուտից աւելացածը, որ ունենում է մարդս բոլոր ծախքերը ծածկելուց յետոյ, պէտք է տրուի եկեղեցուն: Ահա թէ վարձի մէջ ինչ ձև է ընդունել իսկոյն քրիստոնէական կոմմունիզմը:

Բայց որովհետեւ կայսրութեան ժամանակներին սոցիալական

*) Տես Արարատ Թիւ ԺԲ.

յարաբերութիւնները, որ անհնար էին դարձնում կոմմունիզմի գործնական իրագործումը, նպաստում էին կոմմունական դաշտափարները դարգացման, ուստի նախնական քրիստոնէութեան կոմմունական աւանդութիւնները երկար ապրեցին. շարունակ նոր կոմմունական աղանդներ էին ծագում, այլ և եկեղեցական կազմակերպութիւններից միւսներն լրաց գերիշխանութիւն ձեռք բերողը դեռ երկար պահեց կոմմունական տեսութիւնը:

Եկեղեցական հայրերը առաջնական պէս մտադրում էին հարստութիւնն ու անհաւասարութիւնը: «Թշուառներ», բացականչում է չորրորդ դարում Բարսեղ Մեծը, դիմելով հարուստներին. «Ի՞նչ էք ասելու Յաւիտենական դատաւորին արդարանալու համար... Ինձ պատասխանում էք. միթէ՞ ես իրաւունք չունիմ պահելու ինձ համար ինչ որ ինձ է պատկանում. բայց ես կհարցնեմ ձեզ՝ Ի՞նչն էք ձեր սեպհականութիւն համարում. ումնից էք ստացել այն: Դուք այն մարդուն էք նմանում, որ աշխատում է թատրոնի մէջ բոլոր տեղերը բռնել և արգելել ուրիշներին թատրոն մտնելու՝ զրաւելով իւր համար այն, ինչ որ բոլորի համար է պատրաստուած:

Հարուստներն ինչո՞վ են հարստանում,—եթէ ոչ այն առարկաների գրաւմամբ, որ բոլորին է պատկանում: Եթէ իւրաքանչիւր ոք աւելի չլերցնէր, քան իրան է պէտք և մնացածը տար ուրիշներին, այն ժամանակ հարուստ և աղքատ չէր լինիլ»:

Դեռ վեցերորդ դարում Դրիգոր Մեծը գրում է. «Բաւական չէ ուրիշներից չխլել նոցա սեպհականութիւնը — մարդ մեղքից ազատ չէ, քանի որ իւր մօտ պահում է ունեցուածքը, որ Աստուած բոլորի համար է պատրաստել:

Ով իւր ունեցուածից ուրիշներին չի տալիս, նա մարդասպան է և աւազակ, որովհետեւ իւր մօտ պահում է այն, ինչ որ կարող էր աղքատների ապահովութեան ծառայել. կարելի է ասել, որ նա ամեն օր սպանում է նոյնքան մարդ, քանի մարդ կարող էր նրա աւելացածներից ապրել: Եթէ մենք մասն ենք հանում կարիք ունեցողներին, ապա չենք տալիս այն, ինչ որ հէնց նրանց է պատկանում: Այդ ողորմածութեան գործ չէ՝ այլ պարտքի վճարում» *):

*) Յառաջ է բերած Fr. Villegardelle-ից.—Histoire des idées socialistes avant la révolution française. Paris, 1846, էջ 71 եւ շարունակութիւն. Հեղինակը նոյն բովանդակութեամբ շատ վկայութիւններ է բերում առաջին դարերի եկեղեցու ուրիշ վարդապետների գրուածքներից. Ափսոս, որ չի յայտնում թէ ինչ տեսակ երկերից է հանել այդ վկայութիւնները. Դրա համար մենք հնարաւորութիւն չունինք ստուգելու դրանք:

Նախնական քրիստոնէութեան կոմմունիստական ընաւորութիւնն ունեցող ամենանշանաւոր վկայութիւններէց մէկը գրտնութեամբ է ո. Յովհան Ոսկեբերանի երկերում: Ծնուած լինելով 317 թ. Անտիոքում՝ մայրաքաղաքի արքեպիսկոպոսութեան աստիճանին հասաւ: Բայց իւր անվեհերութիւնը, որով մտադուլ էր մայրաքաղաքի, մանաւանդ արքունիքի անբարոյականութիւնը, այն աեղին հասցրեց, որ Արկադիոս կայսրը արտօրեց նրան: Նա մեռաւ աքսորում (Հայաստանում) 407 թ: Իւր տաճնն է երկու երրորդ քարոզում (Համիլէոն) Գործք առաքելոցի մասին՝ այդ խիղախ մարդը կանգ առաւ առաջին դարերի քրիստոնեաների կոմմունիզմի վրայ: Նա վկայութիւն է բերում հետեւեալ տեղը Գործք առաքելոցի. «Եւ շնորհք մեծ էին ի վերայ ամենեցուն—ոչ գոյր ի նոսա աղքատ ոք» *): Այդ նրանից էր, շարունակում է նա, որ ոչ ոք իւր ունեցուածքից մի բան իրանը չէր համարում, այլ ամեն ինչ հասարակաց էր նոցա համար» **):

«Շնորհք կար ամենքի վրայ, որովհետեւ ոչ մի աղքատ չըկար նոցա մէջ, այսինքն նրա համար, որ նրանք առատութեամբ տալիս էին, որպէս զի ոչ ոք աղքատ չմնայ: Եւ այդ այնպէս չէր, որ նրանք մի մասը տային, իսկ մնացածը պահէին իրանց համար, կամ ամեն բան տային իբրեւ իրանց սեպհականութիւն: Նրանք ամեն անհաւասարութիւն ոչնչացրել և ապրում էին մեծ առատութեան մէջ: Եւ այդ անում էին շատ արժանաւոր կերպով: Նրանք չէին յանդգնում չքաւորների ձեռքը ողորմութիւն դնելու, հպարտ զիջողութիւն չէր նրանց արածը, այլ դնում էին առաքելների ոտքերի մօտ և նրանց տէր և բաշխող ողորմութեանց էին ճանաչում: Ով ինչ բանի կարիք ունէր, համայնքի պահեստից էր վերցնում և ոչ թէ որեւէ մէկի մասնաւոր սեպհականութիւնից: Այդ այն օգուտն ունէր, որ առողները անաւառութեան մէջ չէին ընկնում:

«Եթէ մենք էլ սկսենք այդ ձևով վարուել, չափազանց բաղդաւոր կլինէինք,—ինչպէս հարուստները, այնպէս և աղքատները, և աղքատները աւելի չէին վաւատակիլ, քան հարուստները ... որովհետեւ տուողները զրանցով ոչ միայն չեն աղքատաւորում, նրանք աղքատներն էլ հարստացնում են:

«Այս բանը քննենք. ամենքը իրանց գոյքը դարձնում էին ընդհանուր սեպհականութիւն: Թող ոչ ոք այդ բանից չդժգոհէ

*) Գործք. Ե. 55—54.

**) Ibid, յօդ. 32.

— ոչ հարուստը, ոչ էլ աղքատը: Ինչ էք կարծում, ինչքան լիով կհաւաքուի: Կարծում եմ, — որովհետեւ այդ չի կարելի առել հաւաստի կերպով, — որ թէ ամենքը տային իրանց լիովերը, հողերը, գոյքերն ու տները (եւ ստորակները մասին չեմ խօսում, որովհետեւ առաջին քրիստոնեաները ստորուկ չեն ունեցել, — երեւի նրանք արձակել են իրանց ստորակներին), կհաւաքուէր միլիոն դոլանքայ ոսկի, — իսկ ամենայն հաւանականութեամբ մինչեւ անգամ երկու կամ երեք անգամ աւելի: Ապա ասացէք ինձ, քանի մարդ է ապրում մեր քաղաքում (մայրաքաղաքում): Քանի՞ քրիստոնեայ կայ. արդեօք ո՞չ հարելու հաղար: Բայց քանի հեթանոս և հրէայ, քանի հազար գրականքայ ոսկի կհաւաքուէր այստեղ. բայց քանի՞ աղքատ ունինք. կարծում եմ ոչ աւելի քան յիսուս հազար. ինչքան լիով էր հարկաւոր նոցա ամեն օր կերակրելու համար: Եթէ նրանք ընդհանուր սեղանից կերակրուէին, — ծախքը առանձնապէս շատ չէր լինի: Ի՞նչ կանէինք մեր չափազանց մեծ հաքստութիւնը: Կարծում էք, թէ երբ և իցէ կուպուռուի այն, մեզ վրայ չէր լինի Աստծոյ օրհնութիւնը հազար անգամ առատ կերպով. մենք երկիրը երկինք չէինք դարձնիլ: Եթէ այդպիսի կարգը երեք կամ չորս հազարի նկատմամբ այնպիսի փայլուն արդիւնքներ տուեց (առաջին քրիստոնեաների ժամանակ), և նրանց մէջ ոչ մի չքաւոր չկար, ապա որքան առաւել լաւ կլինէր այդ այսօր քան բաղմաթիւ մարդկանց նկատմամբ: Միթէ՞ նորեկներէց լուրջանչիւրը մի բան չէր աւելացնիլ:

«Գոյքերի բաժան-բաժան անելը ահագին ծախքեր է պատճառում, որի հետեւանքը լինում է աղքատութիւն: Ահեղներէք մի տուն ընտանիքով հանդերձ — մարդ, կինը և տասն որդիք: Կինը մանուկ է, մարդը գործ է որոնում շուկայում. նրանց ծախքը երբ շատ կլինի, մի տան համայնակեցութեամբ, թէ բաժան-բաժան: Այնպիսին է, որ բաժան-բաժան: Եթէ տասն որդիքը բաժանուին, նրանց պէտք կլինի տասն տուն, տասն սեղան, տասն ծառայ, և այլ բաներն էլ պէտք է աւելանան նոյն չափով: Իսկ ստորակները հետ ի՞նչպէս են վարուում: Միթէ՞ նրանց միասին չեն կերակրում ծախքը պակասեցնելու համար: Բաժան-բաժան լինելը միշտ վասնողութեան է հասցնում, իսկ միասին օգտուելը ունեցածի պահպանութեան: Այդպէս են ապրում այժմ վանքերում, այդպէս են ապրել մի ժամանակ հաւատացեալները: Բայց ո՞վ է նրանց մէջ քաղցից մեռել, ով չի բաւականին յադեցել, և այնուամենայնիւ մարդիկ այդ կարգից աւելի են վախենում, քան անաւի ծովը ցատքելուց: Դէհ, հիմա փորձե՛ք և համարձակ գործի ձեռնարկենք: Ի՞նչպիսի

մեծ բարեբաւորիկ տրդիւնք կլինէր: Որովհետեւ—եթէ այն ժամանակ, երբ հաւատացեալներն թիւը այնպէս աննշան էր, երեք, հինգ հազարն էր հաւատարութեամբ, երբ ամբողջ աշխարհը թշնամաւար էր վերաբերուում դէպի մեզ, երբ ոչ մի տեղից միւլթարութիւն չկար, մեր նախնիքը այնքան վճռականօրէն են գործել, որչափ աւելի վստահութիւն պիտի ունենանք այժմ, երբ Առաքելոց օրհնութեամբ ամեն տեղ հաւատացեալներ կան: Ո՞վ կկամենար այոպիսի դէպքում հեթանոս մնալ: Կարծում եմ, ոչ ոք: Մենք բոլորին Պերուէիքնք և Պարամադրէիքնք դէպի մեզ» *):

Յովհան Ոսկեբերանը իւր խորհրդածութիւնները վերջացրեց՝ հրաւիրելով ձեռնարկել իւր առաջարկութիւնը իրագործելու:

Այդ քարոզը, որ այդքան աշխոյժ էր, զուտ անտեսողութեամբ, որ և իցէ կրօնական երեւակայութիւնից հեռու, վերին աստիճանի նշանաւոր է ամեն տեսակէտից: Այդ պարզ նկարագրում է մեզ նախնական քրիստոնէական կոմմունիզմը, որի աւանդութիւնները այն ժամանակ դեռ կենդանի էին. բայց դա նոյնպէս ցոյց է տալիս, որ այդ արդիւնաբերութեան կոմմունիզմ չէր, այլ սպառողական: Յովհան Ոսկեբերանը աշխատում է իւր ունիւզիւններին հակել դէպի կոմմունիզմ, բարդարելով նոյա, թէ ընդհանուր անային անտեսութիւնը համեմատաբար ինչքան օգտաւէտ է շատ անտեսութիւնների բաժանելուց: Բայց ո՞վ պէտք է արտադրէ այն բոլորը, ինչ որ պէտք է այդ անային անտեսութեան համար, այդ մասին ոչ մի խօսք չի ասուում: Բանն այն է, որ այդ շրջանում ամեն բան առաջուայ պէս պէտք է մնայ:

Յովհան Ոսկեբերանի առաջարկութիւնը չիրագործուեց. նաև ինքն ստում է, թէ եկեղեցին ինչքան հեռացել է նախնական քրիստոնէաների կոմմունական կեանքից. «մարդիկ այդպիսի կեանքից աւելի են վախենում, քան անտակ ժողովրդէսը»: Նոյնքան պարզ, ինչպէս Յովհան Ոսկեբերանը, խօսում էին նաև եկեղեցու այլ հայրեր: Բանի որ նոքա խիստ մտրակում էին հարուստներին, ունտի երկրորդ դարուց սկսած անյայտացան եկեղեցում ոչ միայն կոմմունական փորձեր, այլ և ոգին, հաւատարութեան և եղբայրութեան զգացմունքը: Այստեղ իրական յայտնի եղաւ, որ նիւթական ցարաբերութիւն-

*) S. P. H. Ioanni Chrystomi opera omnia gyae extant. Paris 1859 (Մինիէի հրատ. Patrologiœ œureus completus) IX էջ 96—98:

ները գաղափարներէց աւելի ուժեղ են և տիրապետում են նոցա վրայ:

Իրերի անընկճելի ոյժը ստիպեց եկեղեցուն իւր վարդապետութիւնը յարմարեցնել նրա տարածման պատճառով փոփոխուող յարաբերութիւններէ վրայ: Եւ որովհետեւ չէր կարելի ոչնչացնել կոմմունիստական աւանդութիւնը, ուստի աշխատում էին նրան մի յարմար բացատրութիւն տալ և մի շարք հնարքներով, որոնք այնչափ յատուկ էին այն ժամանակուայ աւելի խորհող, քան հետադատող փիլիսոփայութեան, այդ աւանդութիւնը հաշտեցնել իրականութեան հետ:

Այնուհետեւ քրիստոնէութիւնը բոլորովին հրաժարուում է աղքատութեան խնդիրը վճռելուց, հարուստների և աղքատների տարբերութիւնը ոչնչացնելուց: Եթէ առաջին քրիստոնեաները դեռ ասում էին, որ հարուստը չի կարող մտնել երկնքին արքայութիւն, այն է նրանց համայնքը, մինչև իւր գոյքը չտայ աղքատներին և ինքն էլ դառնայ աղքատ, որ միայն աղքատները կարող են յիւկուել, այդ զուտ կրօնական հասկացողութիւնները մեկնաբանուում էին փոխաբերական, հոգևոր մտքով:

«Եկեղեցին», ասում է Ռատցինգերը՝ եկեղեցական տառաջին հայերի հայեացքները բնորոշելով. «Միայն աղքատների համար էր նշանակուած, հարուստները հեռու էին նրանից... Այդ գոյքից հրաժարուելն ոչ պարտաւորեցուցնէ կերպով կատարեալ հրաժարուել պէտք է լինէր նրանից. բաւական է, եթէ հարուստը հրաժարուում է գոյքով չափազանց զուարճանալուց, նրա հետ կապուելուց, մի խօսքով ազահութիւնից... Եւ հարուստը պէտք է իւր սիրտը կտրէ ամեն տեսակ երկրաւոր բարիքից. նա իւր մէջ նկատելով միայն մի կառավարչի, որին Աստուած է զբէլ, պէտք է գոյքին այնպէս տէրութիւն անէ, որպէս թէ այն իրան չի պատկանում. նա պէտք է վերջնէ իւր համար միայն ինչ որ իւր գոյութեան համար անհրաժեշտ է, իսկ մնացած բոլորն իբրեւ Աստուծոյ հաւատարիմ կառավարչի, աղքատներին տայ: Բայց աղքատն էլ այնչափ քիչ պէտք է երկրային հարստութիւն ձեռք բերելու ձգտէ, ինչքան և հարուստը *):

Ինչպիսի նուրբ հնարագիտութիւն: Արդէն ոչ թէ իրան, այլ միայն իւր սիրտը պէտք է կտրէ հարուստը երկրային հա-

*) Ratzinger, «Geschichte der Kirchlichen Armenpflege», Freiburg i. B. 1860. էջ 9. 40.

ըստութիւննից. նա պէտք է տիրապետէ գոյքին այնպէս, որպէս թէ այն չէ պատկանում իրան:

Բայց այդ թոյլ ձևով էլ քրիստոնէութիւնը, դարերի ընթացքում շատ բան է արել աղքատութեան դէմ եղած կռուի մէջ: Եթէ նա չի ոչնչացրել նրան, ապա նա նոյն կազմակերպութիւն մնաց, որ ամենից շատ ընդունակ էր իւր մթնոլորտում թուլացնելու ամբոխային չքաւորութիւննից հասած թշուառութիւններ: Կարելի է դրա մէջ էլ ամփոփուած է նրա յաջողութեան ամենամեծ պատճառը:

Բայց ինչքան աւելի էր աճում եկեղեցու ոյժը, այնքան ուժասպառ էր դառնում իւր ժամանակուայ սոցիալական խնդրի առաջ, որ և նրան հէնց ոյժ էր տալիս: Նա ոչ միայն անընդունակ երեւցաւ մինչև իւր ժամանակ գոյութիւն ունեցող դասակարգային խտրութիւններին վերջ դնելու, այլ և ինքը, ինչքան զօրեղանում և հարստանում էր, ոտեղծում էր նոր դասակարգային տարբերութիւններ. եկեղեցում կազմակերպուեց տիրող դասը, կղերը, որին ենթարկուեցաւ ամբողջ, աշխարհականները: Սկզբում քրիստոնէական համայնքներում տիրապետում էր կատարեալ ինքնավարութիւն: Նոցա հաւատարմատարներին, եպիսկոպոսներին և քահանաներին ընտրում էին համայնքի անդամները իրանց միջից և հաշիւ էին ոտանում նրանցից: Նոքա իրանց պաշտօնները ոչ մի օգուտ չէին քաղում:

Բայց մի քանի համայնքների մեծանալով և հարստանալով, նոցա ներկայացուցիչների պարտաւորութիւնները այնչափ մեծացան, որ չէր կարելի գլուխ բերել՝ որևէ մասնագիտութեամբ զբաղուելով հանդերձ: Աշխատանքը բաժանուեցաւ, պաշտօնները քրիստոնէական համայնքների մէջ առանձին մասնագիտութիւն դարձան և նրանցով զբաղուող մարդկանց կլանեցին բոլորովին: Եկեղեցական գոյքի հոգատարութիւնը աղքատների կեանքը պահելու համար անհնարին դարձաւ. հարկաւոր էր նրանով հանել թէ վարչութեան ծախքերը, ժողովական հաստատութիւնների պահպանութեան ծախքերը, և պաշտօնեաների ծախքերը:

Բայց համայնքի անդամների գլխաւոր խումբը ռմանից է բաղկացած: Հացկատակներից, որոնք երբէք չէին կարող պահպանել ռամկավարական կարգից ձեռք բերած ոյժը: Այդ անհնար էր նրանց համար եկեղեցում, ինչպէս և հասարակապետութեան մէջ: Եկեղեցում նոքա վաճառում էին այն և զիջանում եպիսկոպոսին, ինչպէս հասարակապետութեան մէջ Կե-

Եպիսկոպոսին անցաւ նաեւ եկեղեցու, այն է համայնքի գոյքերի կառավարութիւնը և կարգադրութիւնը, նրանից էր կախուած, թէ ինչպէս և ինչի համար պէտք է գործ դնուեն եկեղեցու եկամուտները: Այդ նրան ահազին իշխանութիւն էր տալիս հացկատակների բանուորի վրայ, մի իշխանութիւն, որ աւելի և աւելի էր մեծանում, ինչքան եկեղեցու հարստութիւնը դիզուում էր: Եպիսկոպոսները դարձան աւելի անկախ իրանց ընտրողներից, որոնք իրանք նրանցից կախում ունէին:

Այդ զարգացման հետ միաժամանակ սկզբում բոլորովին անկախ եկեղեցիների աւելի և աւելի մերձաւորումն տեղի ունեցաւ և կազմուեցաւ մի մեծ կազմակերպութիւն, հանրական եկեղեցի: Միատեսակ հայեացքներ, միատեսակ նպատակներ, միատեսակ հաշածանքներն արդէն վաղ էին դրդել առանձին եկեղեցիներին յարաբերութիւն սկսել իրանց մէջ լիազօրների և թղթերի միջոցով—երկրորդ դարու վերջին Յունաստանում և Ասիայում շատ եկեղեցիներ արդէն կազմում էին հասաւորուն կազմակերպութիւններ, որոնց բարձր կարգի մարմինները կազմում էին հաւատարմատարների ժողովները, եպիսկոպոսները յինօդները: Դրանով կրճատուեցին առանձին համայնքների ինքնավարութիւնները և եպիսկոպոսները բարձրացան համայնքի վրայ:

Վերջապէս բոլոր քրիստոնեայ համայնքները միանալով մի կապ յառաջ բերին և չորրորդ դարում տեսնում ենք արդէն կայսերական («Եկեղեցական») ժողովներ (Առաջինը 325 թ. Նիկիայում):

Բայց ժողովներում այն եպիսկոպոսներն էին օգտուում աւելի ուղեցուծեամբ, որոնք հարուստ և ուժեղ համայնքների ներկայացուցիչներ էին: Այոպէս, Հռոմի եպիսկոպոսը վերջի վերջոյ, արեւմտեան քրիստոնեայ աշխարհի գլուխ կանգնեց:

Այդ ամբողջ զարգացումը կատարուեց ոչ առանց զօրեղ կռուի,—միշտ պետական իշխանութեան դէմ, որ չէր կամենում թոյլ տալ պետութեան մէջ նոր պետութիւն կազմուել, կռիւ առանձին կազմակերպութիւնների և իրանց ստորաբաժանմունքների մէջ, կռիւներ ժողովրդի և կղերի մէջ, որոնց առաջինն էր յաղթում միշտ: Արդէն երրորդ դարում ամեն տեղ եկեղեցու պաշտօնական անձեր նշանակելու իրաւունքը ժողովրդինն էր: Եկեղեցիները դարձան մի սահմանափակ ընկերութիւն, որ ինքն իրան լցուցանում էր և ըստ իւր հայեցողութեան կառավարում էր եկեղեցական գոյքերը:

Այդ ժամանակից հռոմէական պետութեան մէջ եկեղեցին

դարձաւ այն կազմակերպութիւնը, որ ընդունակ մարդկանց առաջ ամենալաւ տապարէզն էր բանում: Քաղաքական առարկէզը անհնար է դարձել այն ժամանակից, երբ դադարել է քաղաքական կեանքը: Ղինտոքական ծառայութիւնը դրեթէ ամբողջովին վարձուած բարբարոսներին էր թողնուած, դեղարուեհոան ու գիտութիւնները քաշ էին աալիս լոկ իրանց ողբալի գոյութիւնը, իսկ ինքնավարութիւնը նուազում էր և հետզհետէ ընկնում: Միայն եկեղեցումն էր թողաւորում կեանքն ու շարժում: այնտեղ դեռ ևս ամենից շուտ կարելի էր հասնել համայնական իշխանութեան: Հեթանոս աշխարհի դրեթէ ամեն բան, ինչ որ եռանդուն էր և խելացի, անցել էր քրիստոնէութեան: իսկ նորա մէջ՝ եկեղեցական տապարէզին: եկեղեցին, որ անընկճելի էր պետական իշխանութեան հետ վարած կռուի մէջ, սկսեց ինքը այդ իշխանութիւնը իրան ենթարկել:

Չորրորդ դարու սկզբում, դահի խորամանկ թեկնածուն, Կոստանդինը, արդէն գտաւ, որ յաղթութիւնը նա է տանելու, ով քրիստոնէական Աստծոյ ողորմածութեան կարժանանայ, այն է իւր կողմը կգրաւէ քրիստոնէայ հոգեւորականութիւնը: Նրա գործակցութեամբ քրիստոնէութիւնը տիրապետող դարձաւ և շուտով միակ կրօնը հռոմէական պետութեան մէջ:

Այդ ժամանակից եկեղեցու գոյքի մեծանալը առանձին արագութեամբ կատարուեցաւ: Կայսրները և մասնաւոր մարդիկ մրցում են իրար հետ ընծաներով նոյն ու ժի տրամադրութիւնը ձեռք բերելու: Միւս կողմից կայսրները աւելի և աւելի էին հարկաւոր համարում եկեղեցական դիւանագիտութեան յանձնելու մի շարք պետական և վարչական գործեր, որոնց իրաւորժելու համար անընդունակ էր դարձել ընկած պետական դիւանագիտութիւնը:

Առաջ համայնքի անդամների տուրքերը յօգուտ եկեղեցու կամաւոր էին բողոքովին: Իսկ այն ժամանակ երբ եկեղեցին սկսեց օգտուել պետական իշխանութեան հովանաւորութեամբ, նա սկսեց կանոնաւոր հարկերի մասին մտածել: Մտքուեց Տասանորդ, որ հաւաքուում էր սկզբում բարոյական ազդեցութեան ճանապարհով, իսկ յետոյ արդէն պարտադիր եղաւ *):

Այժմ եկեղեցին չափազանց հարստացաւ, և միւլնոյն ժամանակ նրա կղերը բողոքովին անկախ դարձաւ աշխարհականներից: Զարմանալի չէ, որ ինչքան աճում էր նրա հարստու-

*) Երկրորդ Տուրեան ժողովը (367 թ.) պահանջում է, որ հաւատացեալները տասանորդ տան ի միջի ալոյց նաեւ ճորտերից:

թիւնը, նա այնքան աւելի և աւելի դադարում էր իւր գոյքը յօգուտ աղքատների դորժադրել: Աղերը ծախսում էր այն իւր համար. ագահութիւնն ու վատնողութիւնը բուն դրեցին եկեղեցում, — առանձնապէս հարուստ համայնքներում. — Հռովմում, Կոստանդնուպօլսում, Սղէքսանդրիայում ևլն: Կոմիտենիստական հաստատութիւնից նա դարձաւ հարստահարութեան ամենահսկայական մեքենայ, որի նմանը երբ և իցէ աշխարհը տեսել է: Արդէն հինգերորդ դարում եկեղեցական հասոյթները չորս մասի էին բաժանուած՝ իրեն հռովմէական եկեղեցու ամուր կարգադրութիւն: Մի մասը պատկանում էր եպիսկոպոսին, միւսը կղերին, երրորդը ծառայում էր եկեղեցական կարիքների բաւարարութեան համար (եկեղեցու կառուցման և պահպանութեան ևլն.) և միայն չորրորդ մասն էր պատկանում աղքատներին: Աղքատները արդէն միասին միայն այնքան էին ըստանում, ինչքան մի եպիսկոպոս:

Բայց հասոյթների այդ չորս մաս բաժանելն էլ, ամենահաւանականօրէն, մտքած է ոչ թէ նրա համար, որ վնաս տրուի աղքատներին, այլ նրանց պաշտպանութեան համար և որպէսզի հոգեւոր հովիւները իրանց վրայ չծախսեն բոլոր գոյքը:

Սակայն չէր կարելի բոլորովին հանդնել քրիստոնէութեան կոմիտենիստական գաղափարները, քանի որ գոյութիւն ունէին նրանց ծնող սոցիալական յարաբերութիւնները: Փանի որ գոյութիւն ունէր հռովմէական պետութիւնը, աղերի դադրի շրջանից առաջ և նրա սկզբում եկեղեցական գոյքը աղքատներին հաս էր համարուում (*patrinomium pauperum*), և ոչ մի վարդապետի, ոչ մի ժողովի մտքովն էլ չէր անցնիլ բացասել այդ: Ի հարկէ՝ այդ գոյքի կառավարութեան համար շատ ծախք էր պահանջուում, այդ ծախքերը ծածկում էին մինչև անգամ ամբողջ եկամուտը, — բայց արդէն այդպէս է բարեդորձական հաստատութիւնների մեծամասնութեան յատկութիւնը: Այդ պատճառով ոչ ոք էլ չէր համարձակուի պնդելու, որ կառավարիչները գոյքի սեպհականատէրեր են դառնում:

Այդ վերջին քայլը, որ եկեղեցու կոմիտենիստական ծագումը բոլորովին պէտք է նսեմացնէր, միայն նրանից յետոյ կատարուեցաւ, երբ նորեկ գերմանացիք հռովմէական պետութիւնը, նրա հետ էլ եկեղեցին բոլորովին նոր հիմունքների վրայ դրին:

Թարգ. Ի. Ս.

(Շարմիկայի):

ՀԱԳԵՐԸՆՈՒԹԵԸՆ ՏԵՂԸ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ՁԵՐՔՈՒՄ

Պրոֆ. Ի. Գ. Օրբանյանի

(Շարունակութիւն).

Այդ նկատողութիւններով բաւականանալով, մենք միայն կը կրկնենք, որ ժամանակն ու տարածութիւնը ֆիզիքական աշխարհի և գիտակցութեան ամենաբնորոշ նշաններ են, իսկ այն վիճը, որը բաժանում է այդ երկու հասկացողութիւններն ու մտապատկերներն իրարից, միևնոյն ժամանակ ծառայում է որպէս անանցանելի սահման, որով բաժանուած են իրարից բնական և գիտակցական աշխարհները:

Սակայն մենք գիտենք, որ արտաքին աշխարհի մասին մեր ունեցած տպաւորութիւնների մէջ՝ բացի տարածութիւնից՝ մասնակցում է և ժամանակի գաղափարը: Երբ մենք տեսնում ենք մեր առաջ կատարուող շարժումը, կամ երբ ինքներս շարժում ենք առաջ բերում, ժամանակի գաղափարը միշտ՝ ինչպէս մեր տպաւորութիւնների, այնպէս էլ այդ շարժման մասին արած դատողութիւնների ժամանակ, մեր մտքից անբաժան է: Մեքենական գիտութեան մէջ (մեխանիկա), որն ուսումնասիրում է շարժումը տարածութեան մէջ, ոչ մի քայլ անել չի կարելի առանց արագութեան գաղափարի, այսինքն այն ժամանակամիջոցի, որի ընթացքում կատարւում է շարժման մի միութիւնը—անցնում են տարածութեան մի միութիւնը:

Երբ մենք մտածում ենք մեզ շրջապատող բնութեան մէջ կատարուող դէպքերի, տարուայ եղանակների, պտուղների և բանջարների աճման, պատմական անցքերի, մեր սեփական կեանքի մէջ կատարուող փոփոխութիւնների մասին, մենք ոչ մի վայրկեան չենք կարող առանց ժամանակի զեկաւարտել, որը մեզ և մեր գիտակցութեան համար բնական նոյնքան անհրաժեշտ ֆակտոր է, ինչպէս և տարածութիւնը:

Որպէս զի այս խնդիրն աւելի պարզ լինի մեզ համար, պէտք է ի նկատի ունենալ, որ այն բոլոր մտքերը, որ մենք սենինք մեզ շրջապատող բնութեան մասին, ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ մեր տպաւորութիւններից և զգացմունքներից՝ այսինքն մեր գիտակցութեան տարրերից հանած եզրակացութիւններ:

Բնութեան մասին մեր ունեցած տեղեկութիւնների միակ աղբիւրը այն զգացողութիւններն են, որոնք առաջ են գալիս մեր զգայարանների մէջ արտաքին առարկաների շնորհիւ: Ինչպէս ծայրահեղ իդէալիստներն են տաում, այդ ի հարկէ չի նշանակում, որ մենք իրեն՝ բնութեան մասին ոչինչ չը գիտանք, որ մենք գիտենք մի միայն մեր գիտակցութեան գրութիւնը: Այդպիսի հայեացքը միակողմանի է: Մեր զգայութիւնները ծառայում են որպէս նիւթ, որոնցից մենք եզրակացութիւններ ենք հանում արտաքին բնութեան յատկութիւնների մասին: Եւ եթէ բնութեան մասին մեր գաղափարների իրենց մէջ չեն կարող բովանդակիլ ոչ մի բան, որի ծագումը մեր տպաւորութիւններից չը լինի, այդ դեռ չի նշանակում, որ բնութեան մասին մեր ծանօթութիւնն ու հասկացողութիւնը հասարակ արտացոլացում է այն բանի, ինչ որ բովանդակում է գիտակցութեան մէջ: Եւ թէպէտ «արտացոլացումն» բառը արդէն գործածական է դարձել և քաղաքացիականութիւն գաել, սակայն աւելի ուղիղ կլինէր եթէ այդ երևոյթը մենք մեր զգացմունքների բեկումն անուանէինք: Յամենայն դէպս կասկած չկայ, որ արտաքին բնութեան մասին մեր տպաւորութիւնները մշակելիս՝ մեր զգացմունքների յատկութիւնները շատ նշանաւոր դեր են կատարում:

Ահա թէ ինչու մեզ չը պէտք է զարմացնի այն հանգամանքը, որ բնութեան մասին մեր ունեցած հասկացողութեան մէջ մտնում են գիտակցութեան տարրեր և այդ տարրերի մէջ յայտնի տեղ է բռնում ժամանակը, որը մենք փոխադրում ենք արտաքին աշխարհ եւ այնքան սերտ կապակցում բնութիւն պատկերացնելիս, որ մենք նոյն

իսկ մոռանում եմք այդ ժապետի անձնական (սուրբէկ-
սիւ) ծագումը, և նրա մէջ սովորում ենք տեսնել ֆիզի-
քական աշխարհի անխղելի յատկութիւններից մինը: Գի-
տակցութեան յատկութիւնների այդ կերպ արտաքին
աշխարհ փոխադրելը՝ ներկայ դէպքում կազմում է աւելի
բարդ գործողութեան մի միայն մի արտայայտութիւն, որի
շնորհիւ մենք գիտակցութեան անգիտակցական բովան-
դակութիւնը փոխադրում ենք արտաքին աշխարհի մասին
մեր ունեցած տպաւորութիւնների վրայ:

Մի վերջր կանգ առնենք փոխարկութեան այս գոր-
ծողութեան վրայ, մանուկների և անասունների գիտակ-
ցութեան երևոյթների զանազան շրջաններում կատարած
ուսումնասիրութիւնը մեզ հասցնում է այն խորակացու-
թեան, որ գոյութիւն ունի գիտակցութեան աստիճանների
մի ամբողջ ժայռ՝ գիտակցութեան սկզբնական նշոյլներից
մինչև նրա բարձր արտայայտութիւնը չափահաս և նոր-
մալ մարդու մէջ. Ստոր աստիճանի վրայ՝ մանուկների
մօտ, մենք գիտակցութիւնը գտնում ենք այն շրջանում,
երբ նա չի շօկում «ես»ի և ոչ «ես»ի տարբերութիւնը,
երբ դեռ չի կարող տարբերել իւր անձնական գիտակցու-
թիւնը այն բանից, ինչ որ արտաքին աշխարհներին է վերա-
բերում. երբ որ նորածին մանկան աչքի առաջ անցնում
է շարժուն առարկան, նա տեսնում է առարկան, այսինքն
նրա գիտակցութեան մէջ ստացւում է պատկեր, բայց
նա դեռ՝ որոշ ուղղութիւն չի ստացել, դեռ մի տեղ չի
տեղաւորւում: Այդ ժամանակ դեռ սեփական «ես»ի մա-
սին հասկացողութիւն չկայ:

Գիտակցութեան ստորաբաժանումն սեփական «ես»ի
և «արտաքին ես»ի դեռ հաստատուած չէ: Մանուկներին
գիտելիս մի միայն չորրորդ տարում խիստ կերպով զառ-
ւում՝ բաժանւում է գիտակցութեան մէջ անձնական—
անհատականը՝ առարկայականից և արտաքինից: Այն, ինչ
որ մարդուս կեանքում կատարւում է չորս տարուայ ըն-
թացքում, անասունների աստիճանական զարգացման մէջ
գրաւում է բազմաթիւ դարեր: Նոյն իսկ գիտակցութեան

վերլուծութիւնը երկու առանձնացած մասերի՝ — անձնականի և առարկայականի, «ես»ի և «արտաքոյ եսի», ակներև է, որ գիտակցութեան զտման մի երկարատև և բարդ (պրօցէսի) գործողութեան վերջին աստիճանն է։ Որքան աճում է փորձառութիւնը, այնքան էլ գիտակցութեան իւրաքանչիւր գործողութեան մէջ՝ լինի նա տպաւորութիւն, զգացողութիւն կամ շարժուելու ձգտումն, աւելի և աւելի որոշակի են առաջ գալիս այն նշանները, որոնցով անձնականը տարբերւում է առարկայականից։ Ամենամեծ՝ չափով զտւում են և կարգաւորւում այն զգայութիւնների և տպաւորութիւնների շրջանները, այսինքն գիտակցութեան այն դրութիւնները, որոնք միշտ կապուած են արտաքին բնութեան մեղ վերայ ունեցած ազդեցութեան հետ։ Ահա այստեղ է երևան գալիս հոգեկան այն հիմնական անըմբռնելի ընդունակութիւնը, որտեղից և ծագում է արտաքին աշխարհի մասին հասկացողութիւնը։ Կրկնում ենք՝ — որոշ զգացողութիւնները կամ տպաւորութիւնները արտաքին աշխարհի մասին հասկացողութիւն են դառնում միայն այն «վայրկենից, երբ նրանք հեռացւում և նկատւում են մեր «ես»ից հեռու՝ որոշ տարածութեան վրայ։

Մինչ այդ վայրկեան, քանի որ նրանց նկատւում ենք մեր գիտակցութեան հետ ձուլուած և մեզանից չենք հեռացնում, նրանք դեռ արտաքին աշխարհի մասին հասկացողութիւններ չեն։

Դժուար է յուսալ, որ մենք մօտ ապագայում կրկնորոշանանք թափանցել փոխադրութեան այդ խորհրդաւոր գործողութեան կուլիաների ետևը, որի գործարանը գիտակցութիւնից դուրս՝ ինչ որ տեղ է դառնում, թէ և նրա գործունէութեան արդիւնքներն արտայայտւում են գիտակցութեան մէջ։ Մենք առ այժմս պէտք է բաւականանանք նրանով, ինչ որ ունինք գիտակցութեան աստիճանական զարգացման գիտողութեան շնորհիւ՝ այն է ապացոյցներով, որ այդպիսի գործողութիւններ կատարւում են։

Գիտենալով այդ գործողութեան գոյութիւնը, մենք

չենք զարմանալ, երբ բնութեան մասին մեր ունեցած մտապատկերների մէջ նկատենք գիտակցութեան յատկութիւններից մինի՝ ժամանակի փակտորի ներկայութիւնը:

Սակայն ժամանակի մտապատկերի արտաքին աշխարհի երևոյթների մէջ փոխադրելը պահպանուում է դարձեալ մի յատուկ աղբիւրի՝ արտաքին առարկաների շարժման երևոյթով:

Երբ որ և է առարկան՝ դիցուք երկնքի լուսատուն, շարժուում է տարածութեան մէջ, ստանում ենք յաջորդական տպաւորութիւնների մի ամբողջ շարք, տպաւորութիւնների, որոնք շարուում են մեր գիտակցութեան մէջ և շարժուում ըստ ժամանակի: Երկնային լուսատուների՝ մանաւանդ արեւի կանոնաւոր շարժումը՝ մարդուս մտաւոր զարգացման հէնց առաջին աստիճաններին՝ սերտ կապ է հաստատել արտաքին տարածութեան մէջ կատարուող շարժման և մեր տպաւորութիւնների ներքին ընթացքի մէջ ժամանակի (կերպարանքով) ձևով: Նոյն իսկ այն համոզմունքը դոյացաւ, որ արտաքին տարածութիւնը և համապատասխան ժամանակի միութիւնը կարելի է իրարով չափել: Ժամանակն ու տարածութիւնը կարծէք համապատասխան մեծութիւններ են դառնում, որոնք ընդունակ են իրար փոխարինելու. ժամանակի և տարածութեան չափը դառնում է փոխադարձ՝ նման մեծութիւն: Փոքր առ փոքր մոռացւում է այն հանգամանքը, որ հէնց արտաքին շարժման մէջ ոչ մի ժամանակ գոյութիւն չունի, որ ժամանակը արտաքին բնութեան մէջ կատարուող փոփոխութեան համապատասխան ներքին իրողութիւն է:

Միանգամայն աննկատելի կերպով է կատարւում գիտակցութեան և արտաքին ֆիզիքական երևոյթի ձուլման դործողութիւնը և ժամանակը փոխադրութեան օրէնքով տարւում է արտաքին աշխարհ և դառնում տարածութեան զուգընթաց:

Դրա փոխարէն գիտակցութեան շրջանում՝ (սփերայում) ժամանակն իշխում է մշտապէս անբաժան, որովհետև հոգեբանական երևոյթների մէջ տարածութիւն

վտխադրելը նոյն իսկ երևակայել չի կարելի:

Մի հայեացք ձգելով մտաւոր և ֆիզիքական աշխարհների տարբերութեան մասին բոլոր տոածների վրայ, մենք համազում ենք, որ առաջին հայեացքից մեզ բաղձաթիւ երեցող տարբերութիւնները ունին մի ծագումն՝ մի հիմք, գիտակցութեան մի հիմնական յատկութիւն՝ անձնականութիւնը: Այդ անձնականութիւնը ամենալրիւ և շօշափելի կերպով արտայայտւում է գիտակցութեան այն անհատի մէջ բացարձակ փակուած լինելում, որի մէջ նա ծնւում է ու արտայայտւում: Այդ կատարեալ կղզիացումն է, որ կազմում է գիտակցութեան անհատականութեան հիմքը: Գիտակցութիւնս գոյութիւն ունի մի միայն ինձ համար և ուրիշ ոչ ոքի: Ինչքան էլ բուռն կերպով ցանկանանք մեր գիտակցութիւնը հաղորդել ուրիշ մարդկանց, ինչքան էլ մեծ ճիգ դործ դնենք այդ բանի վրայ, մենք չենք կարող մեր ներքին աշխարհը բանալ նոյն իսկ մեզ ամենամօտ անձանց: Մենք այդ գոյութիւնը մի որոշ ատրիճան վերացնում ենք՝ աշխատելով արտայայտութեան բաղձատեսակ միջոցների՝ շարժումների, բառերի, վարմունքի և այլն, շնորհիւ դուրս կոչել ուրիշների գիտակցութեան մէջ գէթ գուշակութիւն այն բանի, ինչ որ կատարւում է մեր հոգու մէջ: Մենք փորձում ենք մեր գիտակցութեան համապատասխան տրամադրութիւն դուրս կոչել նաև ուրիշ մարդկանց հոգու մէջ: Մեր բոլոր դատողութիւնները գիտակցութեան և առհասարակ այլ մարդկանց հոգեկան կեանքի մասին մի միայն գուշակողական, ենթադրական և միջակ բնաւորութիւն ունեն, որովհետև գիտակցութեան աշխարհը վերջիվերջոյ մնում է փակ, անթափանցելի մի թագաւորութիւն, որը մատչելի է մի միայն մի անձի՝ այդ աշխարհի սեփականատիրոջ համար:

Գիտակցութեան անհրաժեշտութիւնը ահագին հետեանքներ ունի մարդկային կեանքի ամբողջ կազմակերպութեան համար և կազմում է ամենագոյնար յաղթանակելի արգելքներից մինը մարդկային գիտակցութեան:

ներքին աշխարհն ուսումնասիրելու շաւղի վրայ:

Կարիք չկայ պնդելու այն մեծ նշանակութիւնը, որ ունի խմբակցական աշխատանքն ու ընդհանրապէս խմբակցական կեանքը մարդկութեան զարգացման համար և թէ այդ խմբակցականութեան գործում՝ ուրպիսի մեծ արգելք էր հանդիսանում մարդկութեան զարգացման ստոր առատիճաններին անհատական գիտակցութիւնն ուրիշներին յայտնելու, հաղորդելու անհնարինութիւնը:

Մարդկութեան ամբողջ պատմութիւնը՝ նրա վայրենութիւնից սկսած մինչև մեր օրերը՝ կարող է քննուել արպէս մարդկանց մտքերի, զգացմունքների և ցանկութիւնների փոխանակութեան միջոցների աստիճանական զարգացման և կատարելագործութեան պատմութիւն: Լեզուն, թէ գիրը, թէ գեղարուեստն ու երգեցողութիւնը, թէ պարերն ու միմիկան և այլն՝ մարդու համար իւր մերձաւորի հոգեկան աշխարհի մէջ թափանցելու միջոցներ են: Այդ մերձեցման և թափանցելու գործողութիւնը դեռ յ'այսօր աւարտուած չէ. դրան պարզ ապացոյց են նորագոյն գիւտերը՝ հեռագիրը, հեռախօսը և ձայնագիրը (ֆօնոգրաֆը):

ԳԼՈՒԽ IV.

Հոգեկան երևոյթների ուսումնասիրութիւնը.

Այժմ գառնանք խնդրի միւս կողմին, տեսնենք թէ գիտակցութեան փակ գրութիւնը որպիսի դեր է կատարում որպէս խոչնդոտ գիտակցութեան երևոյթներն հասկանալու, նրանց գիտնականօրէն ուսումնասիրելու և վերլուծելու համար:

Երբ մենք ծանօթանում ենք արտաքին որ և է առարկայի հետ, մենք այդ կարող ենք անել այլ անձանց հետ խմբակցաբար: Հաղարաւոր մարդիկ կարող են միաժամանակ իւրացնել, տեսնել արևի խաւարումը, սքանչանալ

ծիաժանով, ուշադրել փոթորկի, լսել որոտը և այլն: Եւ թէև մենք ուղիղ ապացոյցներ չունենք, որ բոլոր գիտողները միևնոյն բանն են զգում, բայց նրանք հնարաւորութիւն ունին ստուգելու իրենց տպաւորութեան և առաջներում ստացած նման տպաւորութեանց նոյնութիւնը: Հէնց միաժամանակ գիտելու հնարաւորութիւնը և խմբակցաբար ստացած տպաւորութիւնը զգալի կերպով նպաստում է մարդկանց աւելի առարկայօրէն հասկանալու բնութիւնը: Բացի դրանից միևնոյն երևոյթն երբեմն հետեւողաբար դիտում են զանազան անձինք, երբ որոշ երևոյթը հէնց որ անյայտանում է մէկի գիտողութեան շրջանակից, իսկոյն՝ ընկնում է միւսի գիտողութեան շրջանը: Այդպէս ահա, անտառում ցրուած որսորդները իրար ետեւից տեսնում են մօտով վազող գազանին: Այստեղ էլ շնորհիւ խմբակցական՝ թէև ոչ միաժամանակ կատարուած գիտողութեան, կողմնակի կերպով կազմում է խմբակցական գիտողութիւն, այսինքն առաւել առարկայական, քան մի անձի գիտողութիւնը:

Բնութիւնը խմբակցաբար գիտելու հնարաւորութիւնը իւր կողմից ծառայում է որպէս աղբիւր, որից մարդիկ քաղում են համոզմունք բնութեան երևոյթների իրականութեան, նրանց մշտականութեան, նրանց առարկայականութեան և իւրաքանչիւր մարդու գիտակցութիւնից անկախ լինելու մասին առանձնապէս:

Միևնոյն ժամանակ նոյն առարկան զանազան անձինքների կողմից միաժամանակ կամ հետեւողաբար գիտելու հնարաւորութիւնը տարբեր պայմաններում ընդարձակում է հէնց գիտողութեան դործողութիւնը, դարձնում նրան բազմակողմանի և աւելի լրիւ, և գիտողների մտքերի կողմնակի փոխանակութեան շնորհիւ ստեղծում է միջոց մեզ շրջապատող աշխարհի երևոյթներն աւելի լրիւ կերպով հասկանալու, քան թէ սուբեկտիւ՝ անհատական կերպով:

Դիտելու այդ բոլոր բարեյաջող հանգամանքները միանգամայն բացակայում են ինքնագիտողութեան ժամանակ. մինչդեռ ֆիզիքական բնութեան իւրաքանչիւր երև-

ւոյթը մատչելի է բոլոր մարդկանց և այն բարձր անասուններին, որոնք մարդու նման զգայարաններ ունին, գիտակցութեան երևոյթները կազմում են նրանց տիրոջ անկապտելի սեփականութիւն։ Նոյն իսկ սեփական գիտակցութեան այն կողմնակի արտայայտութիւնը, որ մենք կատարում ենք շարժման, արտայայտութեան, խօսքի և այլ միջոցներով, որոնցով մարդս որոշ չափով թէև մասնակից է անում՝ այլ մարդկանց իւր գիտակցութեան, դտնւում է նրա անձնական իշխանութեան ներքոյ։ Բաւական է որ մարդս ցանկանայ բանալ իւր գիտակցութիւնը, կամ՝ ծածկել ուրիշներին իւր տպաւորութիւնները, մտքերը, զգացմունքներն ու ցանկութիւնները և նա այդ անելու համար ահագին իշխանութիւն ունի իւր ձեռին։ Նա իւր մերձաւորներին կարող է ծածկել ոչ թէ միայն իւր գիտակցութիւնը, այլ գիտէ մոլորեցնել նրանց՝ տալով միանգամայն կեղծ ցուցումներ այն բանի մասին, ինչ որ կատարւում է իւր հոգու մէջ։

Այդ կողմից հոգեկան աշխարհը արտայայտում է մի յատկութիւն, որը ֆիզիքական աշխարհին ծանօթ չէ։ Կեղծիքը բոլորովին ծանօթ չէ ֆիզիքական աշխարհին. օգը չի կարող ջերմութեան բարձր աստիճան ցոյց տալ, երբ դուրսը սառնամանիք է, եղանակացոյցը (բարոմետրը) չի կարող լաւ եղանակ ցոյց տալ, երբ դուրսը անձրև է գալիս և այլն։

Կեղծիքի տխուր երևոյթը յատուկ է միայն հոգեկան աշխարհին և աճում է գիտակցութիւնն արտայայտելու միջոցների զարգացման և մարդուս իւր եղբայրակիցների հետ շփուելուն ղուգընթաց։ Մարդս ամենաընդարձակ չափով միշտ տէր է մնում՝ այն գործիքի, որը ծառայում է նրան իւր հոգեկան աշխարհում կատարուածները շրջապատողներին հաղորդելու։

Բացի դրանից մարդս ինչքան էլ լարելու լինի իւր ոյժերը հաղորդակից անելու շրջապատողներին իւր գիտակցութեան հետ, նրան շատ հազիւ է յաջողւում անել այդ շատերի համար։ Մեծաւ մասամբ նա հաղորդակցում

է մէկ կամ մի քանի անձանց հետ, յայնպէս որ նոյն իսկ միջակ և զուտ պայմանական կերպով մարդկանց՝ ուրիշի գիտակցութեան մէջ թափանցելը մասսայաբար (խմբովին) անկարելի է, մինչդեռ մեզ շրջապատող ֆիզիքական աշխարհի միաժամանակ դիտումն մասսայի համար միշտ հնարաւոր է։ Այդ պատճառով էլ գիտակցութեան արտաքին արտայայտութիւնների համեմատութեան համար մեծ նիւթ չկայ, մինչդեռ մասսայական դիտողութիւնների այդպիսի համեմատութիւնն է կազմում արտաքին աշխարհի մասին մեր գտողութեանց հիմքը։

Այստեղ պէտք է մատնացոյց լինել բնութեան մասին մեր ունեցած հասկացողութիւնների բնասորութեան վերաբերութեամբ բաւական տարածուած մի մոլորութեան վրայ։ Մեր զգացմունքների, տպաւորութիւնների, մասապատկերների մասին սովորաբար խօսում են այն մտքով, կարծէք այդ հոգեկան գործողութիւնները մեր անձնական բացառիկ սեփականութիւն և մեր անհատական գիտակցութեան ճիգերի և աշխատանքի արդիւնք լինին։ Բայց դրանում շատ լուրջ մոլորութիւն է ծածկուած։ Մեր անձնական փորձն ու մեր անձնական գիտակցութիւնը մեզ տալիս են մի միայն հում նիւթ. ճիշտ է, այդ հում նիւթի սկզբնական վերամշակութիւնը մեր անձնական հոգեկան անգիտակցական աշխատանքի արդիւնք է. բայց պարզ հասկացողութեան վերջնական մշակութիւնը մենք կատարում ենք այլ մարդկանց գիտակցութեան օժանդակութեամբ։ Նոյն իսկ հոգեբանական ամենատարրական գործողութիւնը երկու միանման զգացողութիւնների և տպաւորութիւնների հաստատութիւնը՝ օրինակ երկու տերեւի գոյների նոյնութիւնը մեր անձնական մտքի արդիւնք չէ, ինչպէս որ թւում է մեզ։

Նոյն իսկ հոգեբանական այդ պարզ գործողութեան ժամանակ մենք հիմք ենք ընդունում այլոց կօնտրոլի ենթարկող փորձերը, որով նրանք էլ ընդունում են այդ նոյնութիւնը։ Կօնտրոլի այդ գործողութեան սրպէս պարզ ապացոյց կարող է ծառայել դաւտօնական կոչուած երեւոյթը,

երբ անհատը զուրկ է գիտակցութեան մէջ որոշ տպաւորութիւններ ըմբռնելուց, օրինակ չի տեսնում կանաչ գոյնը, կամ աւելի ուղիղն ասած երկու գոյնն էլ միատեսակ է տեսնում:

Այդ անձինք, չընայած իրենց գիտակցութեան այդպիսի թերութեան, այնու ամենայնիւ առարկայօրէն տարբերում են բոլոր գոյները, կամ ճանաչում չըջապատող առարկաների մէջ. այդպիսի անձանց մէջ կան նոյն իսկ նկարիչներ, որոնք կանոնաւոր կերպով կազմում են այն ներկերի խառնուրդը, որը իրենք անձնականապէս իրարից լաւ չեն որոշում:

Ինչպէս է այդ ձեռք բերում: Ակներեւ է որ դաւածոնականութեամբ հիւանդ անձանց անհատական պակասութիւնը լրացւում է այլ մարդկանց ցուցումներով: Այն տպաւորութիւնների տարբերութեան պարզ նշանների բացակայութեան միջոցին, որոնք ստացւում են երկու տարբեր գոյներից, լրացւում է կոնտրոլի ենթարկող հոգեկան աշխատանքով՝ լոգիքական անգիտակցական գործողութեամբ, որն այդ տեսակ անձանց գիտակցութեան մէջ ինչ որ նոր նշաններ և գծեր է ստեղծում նրան անըմբռնելի այդ գոյների համար: Դալտօնիստներն ասում են. ես չեմ տեսնում որ տերեւների այս գոյնը առանձին բան լինի—այն, ինչ որ ուրիշները կանաչ են կոչում, բայց ես գիտեմ, որ նա այդպիսի է, և ես՝ թէև չըգիտեմ՝ ինչու, բայց ամեն տեղ, ուր միայն սպասում եմ, որ նրանք կան, իսկոյն ճանաչում եմ: Պէտք է խոստովանել, որ ցայսօր դեռ շատ քիչ է ուսումնասիրուած, թէ գիտակցութիւնն իւր զարգացմամբ ինչ չափով է պարտական ուրիշ մարդկանց այդպիսի կրթիչ ազդեցութեան: Այդ դեռ ապագայի խնդիր է—բաժանել գիտակցութիւնը սկզբնական, անհատական տարրերի և երկրորդական՝ օժանդակ ֆակտորի (գործօնի), որի շնորհիւ ստացւում է իսկական գիտակցութիւն, այսինքն գիտութիւն, որը սեփականութիւն է ոչ թէ մի անհատի հոգու, այլ շատերի խմբակցական հոգիների:

Անհատական գիտակցութեան շրջանակից դուրս չլքալով, մարդս այդ գիտակցութեան մի քանի յատկութեանց մէջ հանդիպում է լուրջ դժուարութիւնների այն երևոյթներն ուսումնասիրելիս, որոնցից բաղկացած է մեր ներքին աշխարհը՝ Վերև մենք ցոյց տուինք գիտակցութեան բոլոր երևոյթների երկու առանձնայատկութիւնը՝ նրանց անկայուն՝ թռուցիկ լինելը և մեր անընդունակութիւնը նրանցից միաժամանակեայ ամբողջութիւն ձուլելու, այսինքն գիտակցութեան շրջանակի սահմանափակութիւնը կամ այսպէս կոչուած—գիտակցութեան միութիւնը:

Դժուար է ասել, թէ այդ երկու յատկութիւններից որն է աւելի խանգարում մեր ինքնիշխանութիւնը և ահագին խոչընդոտ հանգիստնում մեր ինքնագիտակցութեան և ինքնաճանաչութեան: Ամենից աւելի ակներև է գիտակցութեան անկայունութեան դերը, մեր անընդունակութիւնը պայծառ յայտնագործելու գիտակցութեան որ և է դրութիւնը, որպէս զի մենք գիտակցութեան որ և է արդիւնքի (պաշարի) մասին կարողանանք պարզ հաշիւ տալ, մենք պէտք է ընդունակ լինենք պայծառ վերարտադրելու մտապատկերն ըստ ժամանակի—տեղական դարձնել ինքնագիտողութեան գործողութիւնը: Մենք արտաքին առարկաների վերաբերութեամբ այդ ընդունակութեամբ օժտուած ենք շատ ուժեղ կերպով: Յանկանալով ծանօթանալ ֆիզիքական որ և է երևոյթի կամ առարկայի յատկութիւնների հետ, մենք ըստ ցանկութեան կարող ենք երկար դիտել այդ երևոյթը, եթէ նա ինքը երկար է շարունակուում: Մենք կարող ենք կրկին դառնալ նրան և կրկնել մեր ընդհատուած գիտողութիւնը, ոչ մի նման բան չենք կարող անել մեր գիտակցութեան դրութեանց վերաբերութեամբ:

Սակայն մենք կողմնակի հնարաւորութիւն ունինք փոքր ինչ տեղականացնելու այդ պայծառ յայտնագործութիւնը (ֆիզացիան) նախ գիտողութեան ժամանակամիջոցն երկարացնելով, այսինքն արտաքին առարկաների ցուցադրութեամբ և երկրորդ՝ մենք դիմում ենք

այդ երևոյթների կամայական կրկնութեան, թէև, ինչպէս վերը յիշեցինք, ներքին պատկերի ներքին վերարտադրութիւնը շատ էլ չի համապատասխանում առարկայի կամ պատճառի արտաքին ցուցադրութեան, այնուամենայնիւ մենք այդ միջոցով որոշ կայունութիւն ենք ձեռք բերում գիտակցութեան թռուցիկ և անկայուն լինելու դէմ: Գուցէ այդ պատճառով հոգեբանական երևոյթների այդ դասակարգը՝ զգացողութիւնների, առարկաների պատկերները՝ միւսների համեմատութեամբ հասել են ամենամեծ զարգացման և մենք աւելի բարձր ընդունակութիւն և ոյժ ունենք տպաւորութիւնների (մտապատկերների) և զգացողութիւնների վերաբերութեամբ:

Իսկ որտեղ մենք զուրկ ենք այդ թոյլ օժանդակութիւնից, շատ անբարեյաջող պայմաններում ենք լինում մեր հոգեկան դրութեան յատկութիւնները որոշելու խնդրում, որից և առաջ են գալիս սխալներ, ցնորքներ, մեր շատ մտապատկերների ծայրահեղ թերութիւնն ու աղօտութիւնը և նրանց չվրայ հիմնած դատողութեան կեղծիքը:

Ինքնադիտողութեան ոչ պակաս լուրջ արգելք է հանդիսանում գիտակցութեան ծաւալի սահմանափակութիւնը՝—նրա «միութիւնը»:

Դիտելով առարկաներն ու երևոյթները մեզ շրջապատող աշխարհում, մենք հնարաւորութիւն ունինք միաժամանակ, կամ համարեա միաժամանակ ընդգրկելու ինչպէս նման, այնպէս էլ տարբեր երևոյթներ: Դասաւորելով և համեմատելով նրանց՝ իրար հետ, մենք զգալի չափով հեշտացնում ենք այդ երևոյթների ուսումնասիրութիւնը. համեմատութեան շնորհիւ յայտնի են դառնում տարբերութեան և նմանութեան ընդհանուր գծերը:

Հնարաւորութիւն ունենալով միաժամանակ կամ արագ յաջորդականութեամբ դիտելու նման երևոյթները, մենք կարողութիւն ենք ձեռք բերում ըմբռնելու նրանց այն ընդհանուր գծերը, որոնք յատուկ են և բոլորի համար ընդհանուր: Այդպէս չէ գիտակցութեան աշխարհում:

Այստեղ գիտակցութեան ծաւալի սահմանափակութեան պատճառով հնարաւորութիւն չկայ համադրելու կամ իրար հետ համեմատելու հոգեբանական մի քանի զգացողութիւններն ու մտապատկերները:

Այդ գիտարութիւնը մեծանում է այն հանգամանքի շնորհիւ, որ հէնց մեր գիտակցութեան կեդրոնացումը իւր բովանդակութեան վրայ՝ աւելի է սահմանափակում նրան, և բաւական է, որ մենք հետաքրքրինք մեր գիտակցութեան մէջ եղած որ և է մտապատկերով կամ զգացողութեամբ և նրա վրայ կեդրոնացնենք մեր ուշադրութիւնը, իսկոյն մեր գիտակցութեան մէջ այդ վայրկեանին եղած մնացած բոլոր տպաւորութիւններն ու մտապատկերները միանգամայն անյայտանում են այնտեղից:

Դեռ այդ քիչ է. հէնց որ մենք մեր ուշադրութիւնը կեդրոնացնենք այդ տպաւորութեան որ և է յատկութեան վրայ՝ օրինակ լսած ձայնի փափկութեան կամ նրա բարձրութեան աստիճանի վրայ, իսկոյն շնորհիւ այդ կեդրոնացման՝ այդ տպաւորութեան միւս բոլոր յատկութիւնները մեր գիտակցութիւնից իսկոյն անյայտանում են: Այսպիսով ինքնադիտողութեան հիմնական պայմանը՝ կեդրոնացած ներքին ուշադրութիւնը թոյլ չի տալիս ուղիղ և անմիջական համեմատութիւն անել և համադրաբար դատել գիտակցութեան երևոյթները:

(Շարունակելի)

ԲԱՅԻԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Մ Շ Ա Կ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԼՐԱԳՐԻ
(ՅԷ-ՐԴ ՏԱՐԻ)

ԱՌԱՋԻԿԱՅ **1906** ԹԻԱԿԱՆԻՆ

«ՄՇԱԿ» ԿԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԻ ՆՈՅՆ ՊՐՈԳՐԱՄՈՎ ԵՒ ՆՈՑՆ
ՈՒՂՂՈՒԹԵԱՄԲ

ա մ հ ն ո Ր, Բ ա ջ ի ա ռ ն ե լ ի ն յ ա ջ ո Ր Դ ո ղ ո Ր Ե Ր Ի Յ:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒՆԸ. «Մշակի» տարեկան գինը 10 ռուբլի է, տասն և մէկ ամսականը նոյնպէս 10 ռ., տասն ամսականը՝ 9 ռ., ութ ամսականը՝ 8 ռ., եօթ և վեց ամսականը՝ 6 ռ., հինգ ամսականը՝ 5 ռ., չոր ամսականը՝ 4., երեք ամսականը՝ 3., երկու ամսականը՝ 2., և մի ամսականը՝ 1 ռուբլի:

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆԵԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս.Մ.Ե.Ի.Կ.Յ. Բաժանորդները պէտք է վճարեն տարեկան 6 դոլլար, Եւրօպայի Բաժանորդները՝ 30 Ֆրանկ. Պարսկաստանի Բաժանորդները՝ 10 ռուբլի:

«Մշակին» գրվել կարելի է ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ. (Բազարնայա և Բարձնակայա փողոցների սեկին):

Այսպէս թեկան ուրիշ քաղաքներից «ՄՇԱԿԻՆ» գրվելու համար և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելիս, պետք է դիմել հետևեալ հասցէով: ТИФЛИСЪ, Редакция «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից «TIFLIS, Rédaction du journal MSCHAK».

Յայտարարութիւնները ընդունվում են բոլոր լեզուներով:

ԱՊՍՈՒԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԶԷ ԸՆԴՈՒՆՎՈՒՄ

Ա Ղ Բ Ի Ի Ր

XXIV տարի 1906 թ.

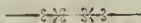
Պատկերապարտ ամսագիրը 1906 թ. հրատարակելու է նոյն ուղղութեամբ, ծրագրով և աշխատակիցների մասնակցութեամբ ինչպէս անցած ֆուսներեք տարիները:

Տ Ա Ր Ա Չ

XVII տարի թ. 1906

ՏԱՐԱՉԻ տարեկան գինը 6 ռ., արտասահման 10 ռ.: ՊՐԷՄԻԱՆ ատանում են միմիայն նրանք, որոնք բաժանորդ են Աղբիւր Տարազին եւ վճարել են 10 ռ. (արտասահմանում 18 ռ. կամ 50 ֆր.): Ապառիկ բաժանորդագրութիւն չի ընդունում:

Հասցէն Тифлисъ редакция журнала ТАРАЗЪ. կամ Tiflis (Gaucase) Rédaction de la Revue TARAZ.

Բացում է „ՆՈՐ-ԴԱՐ“ -ի բաժանորդագրութիւնն առաջիկայ 1906 թուի համար Բաժանորդագրին է պոստի ծախքերով 10 ռուբլի:

Հասցէն՝ պոստով. Тифлисъ, Редакция «Нор-Даръ». Արտասահմանից՝ Tiflis (Caucase), Rédaction «Nor-Dar».

Թիֆլիսում բաժանորդ են գրում խմբագրութեան գրասենեակում՝ Գրիբայեդովսկայա փողոց տ. № 14, ներքին յարկը:

ԲԱՅՈՒՍԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

„ԱՐՇԱԼՈՅՍ“

գրական հասարակական, քաղաքական, քննադատական պատկերազարդ օրաթերթի,

1906 թուի համար:

(Տարեկան բաժանորդագրինը 7 ռ.):

Հասցէն (Թիֆլիզ, Գրանովսկայա փող. № 11). օտար քաղաքներից պէտք է գիմել. Тифлисъ, Редакция газетъ «Аршалуиъ» կամ Tiflis, Rédaction du Journal «Arschalouis».

ԲԱՅՈՒԱԾ Է

1906 թ.

ՊՊ Մ Ո Ւ Ր Ճ

ԴՐԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՐԱԿԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳՐԻ
ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

(նոր շրջան, VI տարի)

խմբագրութեան եւ աշխատակիցների նոյն կազմով:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ռուսաստան տարեկան	10 ռ.	Արսասահման	12 ռ. (32 ֆ.)
կէս տարին	6 »	»	7 » (18 ֆ.)
1 ամսուան	1 »	»	1 « 20. (3 1/2 ֆ.)

Ծանօթութիւն, Բաժանորդագիրն կարելի է վճարել մաս մաս սկզբում 4 ռ., մայիսի 1-ին 3 ռ. և յունիսի 1-ին 2 ռ.—կամ սկզբում 5 ռ. և յունիսի 1-ին 5 ռուբլի: Գիւղական քառանաների և աշակերտների համար տարեկան բաժանորդագիրն է 8 ռուբլի Ռուսաստանում:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԸՆԴՈՒՆՈՒՄ Է

Թիֆլիզում-խմբագրատանը (ձաւճաւաձեռն փողոց, ա. № 16)

Կայսրութեան այլ տեղերից պէտք է դիմել Тифлисъ редакция жур-
нала «МУРЧЪ»

Բացված է բաժանորդագրութիւն

ՀԱՍԿԵՐ

Մանկական պատկերազարդ ամսագրի

1906 թուի համար:

Ամսագիրը լոյս է տեսնում Թիֆլիսում 32—48 երեսանոց մեծա-
դեր զրբոյկներով և հրատարակում է հետևեալ ծրագրով

Խմբագիր. Հրատարակիչ՝ Կաս. Լիսիցեան

Բաժանորդ կարելի է դրվել՝ խմբագրատանը, Թիֆլիս, Բեհ-
բուլժեան փ. № 29 (Редакция журнала «Аскеръ», կամ Rédac-
tion du journal «Hasker») և «Գոլտեմբերգ» ու «Կենտրոնական»
գրականութիւններում: Բազու «Сотрудникъ» գրականութիւն:

Открыта подписка на 1906 годъ на «ЦЕРКОВНЫЙ ВѢСТНИКЪ» и «ХРИСТИАНСКОЕ ЧТЕНІЕ» съ приложеніемъ. Подписная цѣна за Церковный Вѣстникъ и Христ. Чтеніе 8 рублей, съ приложеніемъ 9 рублей.

Адресъ: Петербургъ. Редакція Церковнаго Вѣстника и Христ. Чтенія.

1—3.

Վաճառումից զոյացած ամբողջ գումարը յատկացուում է Բագուից Թիֆլիս զաղծած չքաւոր հայ զիմնազիստ աշակերտների ու աշակերտուհիների օգտին:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ ԵՒ ՎԱՃԱՌՈՒՄ Է

ՊՐՈֆ. Ա. ԿՐԻՄՍԿԻ

ՄԱՀՄԵԴԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀՆ

ՈՒ

ՆՐԱ ԱՊԱԳԱՆ

Հեղինակից յառողի թոշրաւորած թարգմանութեամբ

ԲԱՐԳԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

(Ժգ+170 երես, Գինը 60 կոպ.)

Դիմել Թիֆլիսի Գրափաճառներին և թարգմանչին՝
Св. Эчмιάдинъ Архимандриту Бабкену

Ս. Էջմիածնի տպարանում լոյս են տեսել եւ
վաճառուում են

	Ռ. Կ.
1. Ժամագիրք միջադիր (կազմած)	2 —
2. Ժամագիրք գրպանի (կազմած)	1 50
3. Մեղուաբուծութիւն Գ. Ղազարեան	— 50
4. Դաւիթ Հարքացի. Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
5. Աղէքսանդր մեծ Թարգ. Վրթանէս քհն. Մովսիսեան	— 50
6. Հայկականք Գ. Տ. Մկրտչեան	— 50
7. Աստուծուն թէ՛ Մամոնային. Թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 3
8. Բանաստեղծութիւններ և Կերականի հարսանիքը. դրաշ. Ներսէս Տ. Աւետիքեան	— 50
9. Հոգեբանութեան հիմնական գաղափարների մասին. Խմբագրութեամբ Ս. Տիգրանեանի	— 40
10. Մարդու շնորհող է հարկաւոր Թարգ. Վրթանէս քհն. Մարգարեան	— 5
11. Հազար ու մի խաղ. Կոմիտաս վ. և Մ. Աբեղեան Ա. յիսնեակ	— 15
12. Նոյնը Բ. յիսնեակ	— 20
13. Ինչ է ճշմարտութիւնը. Թարգ. Մամբրէ վարդ.	— 10
14. Բարի սերմեր Թարգմ. Մամբրէ վարդ.	— 10
15. Էջմիածնի ծոցի շրայոյց 1906 թուականի	— 20
16. Ցուցակ ձեռագրաց Խաչիկ վ. Դադեան	2 —
17. Գեղեր. պատմութիւն Բիւզանդական կայսրների Թարգ. Մեսրոպ վարդապետ	1 —
18. Խոսքովի Թարգմանիչ և երկասիրութիւնը, Գարեգին վարդ. Յովսէփեան	1 20
19. Հայոց Նոր Վկաներ, Մանանդեան և Աճառեան, գիտական	3 —
20. Նոյնը ժողովրդական Ա. հատոր	— 50
21. » » Բ. հատոր	— 50
22. Համառօտ տեսութիւն Հայրապետական Աթոռի մասին. Յուսիկ եպիս. Տ. Մարգարեան	— 30
23. Զէմս բրայո. Կրօնը և եկեղեցին Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում. Թ. Ե. Ճ. վ. Մ.	— 25
24. Տօլստոյի երկերի ժողովածուի առաջի գիրքը՝ Կրէյցերի Սօնաւոր, Կրէյցերի Սօնատի վերջաբանը, Կանանց և Սէր Ե. Ճ. վ. Մ.	— 60

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

Ս. ԷԶՄԻԱՄՆԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌԻ ՊԱՇՏՕՆԱԿԱՆ

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

1906

ԲԱԺՈՆԱՐԳԱԴԻՆՆ Է { Ռուսաստանում 4 ր.
Արսասանմանում 5 ր.

Խնդրում ենք Արժ. Գործակալներին յայտնել այն բա-
ժանորդների ձեռն հասցեները՝ հոգեւորական թէ աշխար-
հական, որոնք կարող են իրենք անմիջապէս կամ մի ուրիշի
անունով ծրարներ ստանալ փոստից: Բոլոր այդպիսիներին
«Արարատ»-ը կուղարկուի առանձին ծրարներով եւ առհա-
սարակ նորա ցրումը կանոնաւորելու համար ամեն հոգ
կտարուի:

Հասցէն՝ Св. Ечмиадвинъ, Типографическому Комитету

Արասանմանի համար՝ Rédaction de la Revue „Ararat“.
Etchmiadzine (Caucase)